

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

*»Mégiscsak bunkóság,
nem beszélve a szuverénitásról.«*

JOSZIF BRODSZKIJ

*»különféle elnevezések ürügyén
irodalomként művelik«*

KERTÉSZ IMRE

»A giliszta arra görbül, amerre akar«

KONRAD LORENZ

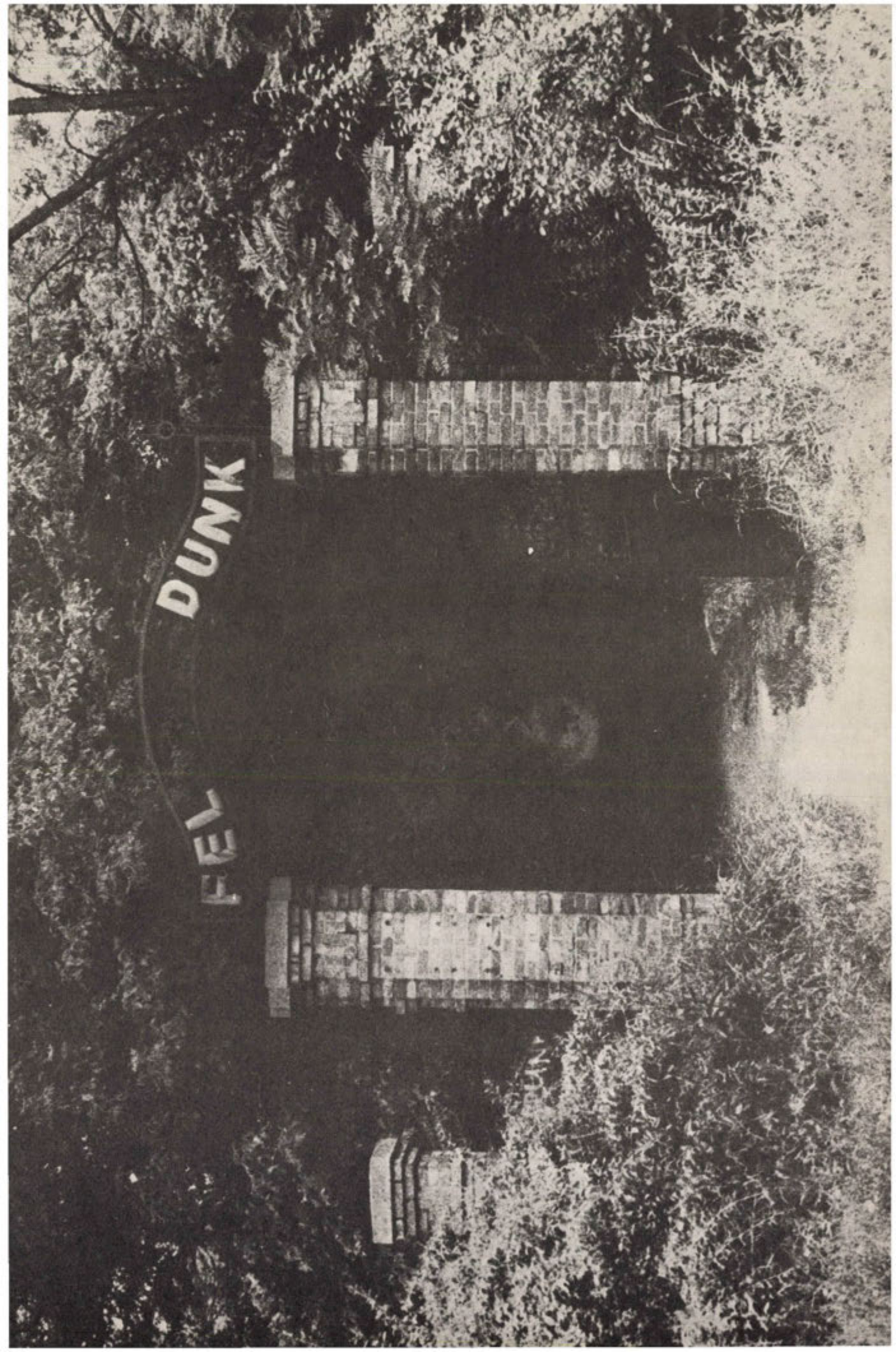
Mcmxc November

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

DUNK

FEL

Mcmxc November

MÁSODIK ÉVFOLYAM TIZENEGYEDIK SZÁM

Josif Brodzkij *Demokrácia!* 3

Alekszandr Kabakov – Ludmila Szarkaszina Októbertől februárig 13

Csizmadia Ervin – Fricz Tamás Távolság a demokráciától 17

Dubravka Ugrešić *Made in Yugoslavia* 22

Tomas Venclova *Sextina* 25

Forgács Zsuzsa *Tangó* 29

Grace Paley *Lavinia: egy régi történet* 31

Kertész Imre *Az eszmélet szintjei* 35

Rakovszky Zsuzsa *Versek* 44

Konrad Lorenz – Karl Popper *Kandallóbeszélgetés* 47

Kállai Ernő „Apja sváb, anyja szerb, ő tehát magyar” 57

Stanisław Jerzy Lec *Fésületlen gondolatok* 58

Karátson Gábor *A tündérek nemlétéről* 63

E számunkat Lovassy Zoltán képeivel illusztráltuk.

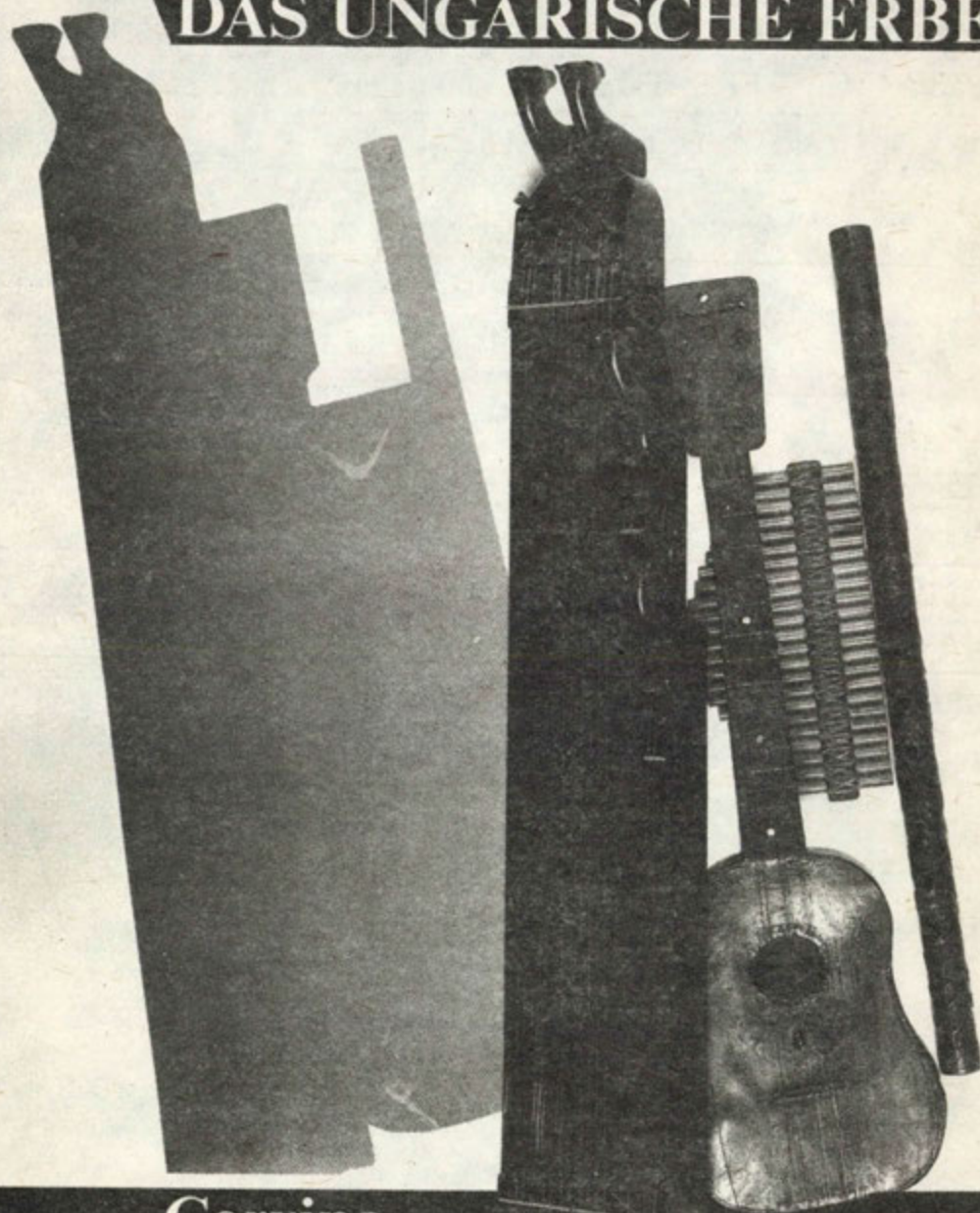
2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A TÁJFUN KFT. BUDAPESTEN. FELELŐS VEZETŐ: ORBÁN ATTILA. 1990. ÉVI TÁMOGATÓINK: AZ OSVÁT ERNŐ ALAPÍTVÁNY, AZ MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A DOVIN KFT.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

BÁLINT SÁROSI

VOLKS- MUSIK

DAS UNGARISCHE ERBE

Corvina

Ára: 450 Ft. Kapható a könyvesboltokban.

Demokrácia!

EGYFELVONÁSOS SZÍNMŰ

JOSZIF BRODSZKI

Szereplő személyek:
BAZIL MODESZTOVICS, államfő
PETROVICS, bel- és igazságügyminiszter
GUSZTÁV ADOLFOVICS, pénzügyminiszter
CECÍLIA, kultuszminiszter
MATILDA, titkárnő

Megjegyzés: A dialógusok nincsenek jelölve. A rendező és a színészek az események logikája alapján döntsék el, mikor ki beszél.

Egy kis szocialista ország államfőjének a dolgozószobája.

A falakon az alapító atyák képei.

A berendezés: az unalom csimborasszója. Az egyetlen színfolt egy kitömött medve (életnagyságban). Amikor valamelyik szereplő azt mondja: „ők”, „ezek”, „azok”, mindig a medve felé néz vagy int. A magas régensablakokon padlóig érő fehér függöny, amelyen át lutheránus templomok tornyai látszanak.

Hosszú tárgyalóasztal, közepén egy tálon görögdinnyeszeletek vöröslenek.

Az Államfő íróasztala: telefon-piramisok.

Dél van.

A színen három középkorú férfi és egy – meghatározatlan korú – nő. Táplálkoznak.

A fogoly nem rossz, mi?

Amilyennek egy fogolynak lennie kell.

A lényeg a mártás.

A mártás egyenesen fantasztikus. Ez itt mi benne? Kaviár?

Ühüm, kaviáros mártás. Nyilván asztrahányi.

Gurjevi.

Gurjev-Gurjev-Gurjev... Hol is az a Gurjev? Európában vagy Ázsiában?

Az Uralban. A sörük se rossz. Friss erjesztés. Egykettőre az ember lábába száll, különösen nyáron.

Egyébként a fogoly is onnan való, a szálszki sztyeppék-ről.

Egy szó mint száz: Eurázsia.

Inkább Ázsiópa. Figyelembe véve az arányokat.

Na ja. A húsostáska szibériai.

Svéd a gyufa.

Francia a kölni.

Holland a sajt.

Török a dohány.

Bolgár: Dzsebel.

Á, az ugyanaz.

A juhászkutya német.

Római a jog.

Minden külföldi.

Na ja. A börtönőrök Vologdából valók.

Viszont a bilincs amerikai. Made in Pittsburgh, Pennsylvania.

Nem létezik!

Becsületszavamra.

Híhet neki, Cecília Markovna. Mégiscsak – igazságügy-miniszter.

Megmutassam? Mindig hordok magamnál, az aktatáskámban. Tessék, gyönyörködjön benne.

Jaj ne!

Ne ijedezzen, tényleg amerikai.

Mutasd csak, Petrovics.

Tessék: Made in USA.

Ezek szerint náluk is.

Mért, mit képzelt? Egy szó mint száz: kapitalizmus. Nálunk képtelenek ilyen minőséget előállítani. Devizáért kell behoznunk. Na de ilyesmire nem szabad sajnálni.

Demokratija! In: Kontinent, 1990. 62. sz.

Mit?

A devizát. Bár borsos az ára: darabja 20 dollár. Kiskereskedelmi áron. De en gros-ban és engedményesen is borsos.

Engedményesen?

Aha. 20 százalék. Mint baráti országnak.

Hihetsz neki, Cecília. Mégiscsak – pénzügyminiszter.

Akkor már jobban megérné a kölni. Mégiscsak francia.

Jó ezeknek a lengyel is.

Már a neve is gyönyörű: Być może. Lefordítva: lehet.

Sőt: lehetnek – ha hagyjuk. Vagy ez a másik: Cotie.

Cotie... Az is szép.

Azonkívül, Cecília, a franciák nem adnak engedményt.

Meg kölivel se gyózná az ember. Még lengyellel se. Tudják, hogy fogy a kölni... Egy hét alatt egy üveg. Az isten se gyózná devizával. A bilincs gazdaságosabb. A pénzügyi fegyelem szempontjából mármint.

Igen, a mi népünk béketűrő. Kötéllal is beéri. Kaphatnék egy kis dinnyét, Bazil Modesztovics?

Nesze, Petrovics. A görögdinnye egyébként szintén asztrahányi.

Szépén béketűrő! Tegnap is tüntettek.

Melyiket látta, Cecília Markovna? A függetlenségi tüntetést?

Az ökológiat.

Egykutyá.

Ne beszéljen így. Mégiscsak a környezet védelme.

A függetlenség is védelem. Egyébként ugyanattól a környezettől.

Ez azért túlzás, Petrovics.

Nem én mondom, Bazil Modesztovics. A tüntetők.

Tüntetők... Csődület, az a helyes kifejezés.

Eh, ne beszéljen így. Mégiscsak a nép, a tömegek.

A tömegek mindig csődület-formát öltenek. Vagy felvonulás-formát.

Na ja: terek vagy utcák. Más variáció nincs.

Ezt fel kell írni!

Minek. Úgyis felírják. *(fejével a medve felé int)*

De mért mindig a Palotához vonulnak? Ahogy a filmen látták.

Egyszerű. A Palota előtt tér van, a térbe utca torkollik. Amíg az utcán masíroznak, addig felvonulás. Mihelyt kiérnek a térre: csődület. Mindkét lehetőség ki van merítve. Választani se kell közülük.

Van persze egy harmadik is: behatolni a Palotába. Mint a filmen.

Csak hogy nem engedik be őket. Meg ők maguk se nagyon akarnak. Elvégre mégse 17-et írunk.

Ha be is hatolnak – nem férnek el. Egyébként is, az a film fekete-fehér volt – te ne tudnád, Cecília!

Igen ám, Bazil Modesztovics, csak hogy este elmosódnak a színek, az éjszakáról már nem is beszélve. Este mindig hatásosabb a művészet. Ezért is játsszák mindig este a Hattyúk tavát. Filmet meg általában is sötétben néz az ember.

Az igaz, Cecília, tüntetni viszont nem este szoktak, hanem nappal.

Na ja, hogy a nyugati tudósítóknak könnyebb legyen filmre venni. Pláne videóra.

Becher nemrég arról adott hírt, hogy Japánban piacra dobtak valami hiperérzékeny filmet. Egy akármilyen nyugati híradós pillanatokon belül Eizenstejnek fogja képzelni magát.

Hol vannak ők Eizenstejntől. Egyébként mi van Becherrel? Nincs honvágya?

Dehogyan nincs. Azt mondja, folyton nyers halat zabáltatnak vele. Egy szó mint száz: japánok.

Kaphatnék még egy kis dinnyét?

Nesze.

Kár, hogy nálunk nem terem meg.

Na ja, a földrajzi helyzetnek ára van. Viszont: mégiscsak Európa.

Berija is így gondolta. Mikor kineveztek ide, kézzel-lábbal tiltakoztam. Mire azt mondja: megörültél, Petrovics? Mégiscsak: Európa!

Na ja. Felül az ember a vonatra, és hat óra múlva Cseh-szlovákiában van.

Vagy Magyarországon.

Nem beszélve a repülőről.

(kopogtatnak, a Titkárnő lép be)

Mi van, Matilda?

Telefon, Bazil Modesztovics.

Hányszor mondjam, Matilda: ebédidőben senkit.

Igen, de Moszkvából keresik.

Kicsoda?

Nem tudom, Bazil Modesztovics. Akcentussal beszél. Gusztáv Adolfovics, befejezted? Akkor vedd föl szépen a telefont. Tárgyalj vele te is akcentussal.

Milyennel?

Akármilyenel. Kurlandival.

(G. A. a telefonaszalhoz lép, tétován pislog a telefonokra)

Melyik? Ugye, a vörös?

Naná.

(G. A. fölveszi a kagylót)

I-iken? It Gusztáv Adolfovics peszél... Pahancsol? Najn, én lenni fináncminiszter. Najn, ő epédél. Hotyan? Mit mont? Ah, ety moment... *(félreteszi a kagylót, az asztalhoz lép)* Bazil Modesztovics, ez ordít. Tudja, minek nevezett engem? – Cecília Markovna, fogja be a fülecskéit! Kurvapecének. Az akcentusa szerintem grúz.

(Bazil Modesztovics felugrik)

Joszif Viisszario... á, képtelenség. *(megtörli izzadó homlokát)* Petrovics, menj már, ha befejezted, jó? Telefonálgatnak, amikor csak eszükbe jut! Mégiscsak bunkóság, nem beszélve a szuverénitársról.

(P. az asztalhoz lép, felveszi a telefonkagylót)

Helló, Jan Peters beszél. Ahogy maguk mondják: Ivan Petrovics. Igazságügyminiszter. Ühüm, belügy, ahogy maguk mondják. Kicsoda? Becher a külügyminiszter; most Japánban van. Mi? Na ne tépd már a szád. Megmondtam világosan: ebédél... Mondom, hogy ne ugass már! Csillapodj! Persze. Vele, velem és a kultuszminiszterrel. Aha, a nő tambovi. Micsoda? Igen, Kelet-Európa legjobb lábai. *(Cecília felé pillant, rákacsint)* Micsoda? Ha-ha-ha, sose láttad őket összezárva. Ha-ha-ha... Nagy franc vagy te! Na jól van – sietsz. Sietsz, sietsz. És az Öreg hol van?

Aha, sajtókonferencián. Mért nem ezzel kezdted? Ja, értem. Na jó, megpróbálom. *(leteszi a kagylót, visszamegy a nagyasztalhoz)* Csucsmekeisvili, a külügyminiszterük. Magát kéri, Bazil Modesztovics. A protokoll szerint egyébként ehhez nincs joga. Magát csak az Öreg kérheti telefonhoz. Miniszter csak miniszternek csöröghet, az is csak az illetékesnek. Úgy látszik, valami eksztrén sürgős ügy. Bechernek is ilyenkor kell Japánba menni. Talán mégis csak jobb lenne, ha beszélne vele.

Jesszus Mária, már enni se hagyják az embert. Na jó, mondd, hogy mindjárt megyek. Csak vágok még egy kis dinnyét.

(P. a telefonhoz megy, fölveszi)

Helló? Mindjárt jön, bár teljesen protokollelles. Bizony még nekünk is. Bár szerintem azelőtt te is belügy voltál, Tiflisben vagy hol. Aha, látod, hogy emlékszem. A te utasításodra nyilvánították homokosnak azokat, akik nem szípoztak. Na ja, arrafelé a Kaukázusban kemények a fiúk. Nem, én rjazanyi vagyok. Mi? Nem, páncélos akadémiát végeztem, Harkovban. Nem, az én feleségem itteni. Honvágyam? Persze hogy van, de hát lehetetlen elszabadulni, még a szabadságát se tudja az ember kivenni. A nyelvüket? Valamit gagyogok. Aha... Jön már, jön. Hát az Öreg hol van? Sajtókonferencián? Á, világos. Na itt is van. Aha, na, ég áldjon. Adom.

(P. átadja a kagylót B. M.-nek és visszamegy az asztalhoz. B. M. törölgeti a száját egy szalvétával)

Halló. Igen, én vagyok. Jó napot. Igen-igen, köszönöm. Semmi baj, már befejeztük! Ugyan! Igen, parancsoljon. *(szünet)* Mein Gott! Mikor? *(szünet)* A nagykövet tudja? Nem, nem a miénk, a maguké. Nem azért, hanem nehogy behívja már a tankokat. Na ja, csak úgy megszokásból. Lehetetlen! Lehetetlen. És a függetlenséget is. Lehetetlen! Jó, jó, rendben. Igen, írom. Írom, írom. Ne izguljon: nem ma kezdem az illegális munkát. Ó! Hogy mondta? Á, oké. Oké, oké, oké. Minden oké lesz. Aha, este felhívom az Öreget. Tíz körül, oké. Nem túl késő? Á, valami kínai téma. Nem, ha a „Pillangókisasszony”, akkor előbb hívom, ha a „Turandot”, akkor később. Igen, a legrosszabb esetben egyenesen a páholyba. A számot? Megvan nekem. A fő, hogy értesítsék a nagykövetet: forrófejű fickó. Minden oké lesz. Aha. Viszlát. Oké, oké. *(visszateszi a kagylót)* Oké. Gusztáv Adolfovics, vágnál nekem egy kis dinnyét? *(szünet)* Na szóval. Uraim, *(erre a szóra a jelenlévők összerándulnak)* miniszter urak. Örömteli hírt kell közölnöm. *(Petrovics és Cecília mindentudóan mosolyognak)* Bevezetésre került nálunk a demokrácia!

(általános megdöbbenés)

Mi van?

Hogy érti ezt?

Miféle demokrácia? Szocialista? Népi?

Esetleg polgári?

Új típusú?

Igen, külföldi.

Mikor tanuljuk meg végre melléknevek nélkül használni a főneveket?

Főneve válogatja.

És mellékneve.

Na, elég lesz. Nagyokosok. Tulajdonképpen mi történt, Bazil Modesztovics?

Semmi különös, Petrovics. Ez a grúz, a külügyminiszterük, azt mondja, hogy egy fél órával ezelőtt az Öreg a sajtókonferencián bejelentette, hogy bevezetik nálunk a demokráciát. *(kiáltva)* Matilda! *(bejön Matilda)* Matilda, semmi telefon; csak személyes utasításra.

És ha Moszkva?

Moszkva? Jó – de csak ha maga az Öreg. Megérttetted?

Igenis, Főtitkár elvtárs.

Plusz ha a főparancsnok. Világos?

Igenis, Főtitkár elvtárs.

És ne hívj engem többé Főtitkárnak. Megérttetted? Elnöknek lehet.

Igenis, Elnök elvtárs.

És az elvtársat is el lehet hagyni. Idétlenül hangzik. Elvek! Társa! Szólíts inkább úrnak. Értettük?

Értettük, Főtitkár úr. Vagyis Elnök elvtárs. Illetve Főtitkár elvtárs. Vagyis Elnök úr.

Na. Ez az.

(Matilda kimegy, menet közben kigombolja a blúzá)

Most mi lesz, Bazil Modesztovics?

Ne féljen, Cecília Markovna. Majd kialakul.

Igen, kialakul. Maga például már Elnök úr, de mik vagyunk mi?

Semmik vagyunk s minden leszünk.

Nem túlzás ez a nagy sietség, Bazil Modesztovics?

De nem ám. Inkább ellenkezőleg, Petrovics. Fél óra múlva itt a sajtó. Fel kell készülnünk. Kit érdekel, hogy az Öreg mit fog ott hablatyolni, de amerre ők, arra mi is. Mégiscsak közösek a határaink – nem beszélve az eszményeinkről.

S a kultúráról. Kezdve a miniszterasszonnyal.

Gusztáv Adolfovics, hogy merészel!

Úgyhogy most, Petrovics, te is miniszter úr vagy. Gusztávot külön említeni se kell. És bizony Cecília is.

Miniszterasszony? Én?

Miért is ne, Cecília?

Valahogy olyan ... izésen hangzik. Mégiscsak szoknyát viselek.

Vettük észre.

Megszokod, Cecília... Megvolt neked?

Kiról beszél, Bazil Modesztovics?

Erről a grúzról, Csucsmekeisviliről.

Na de Bazil Modesztovics! Hogy juthat az eszébe ilyesmi! Elpirultál, Cecília. Te, az egykori színésznő, aki a MHAT-ban játszott! Plusz naponta tejből fürdesz... De hogy mit találtál benne! ... A politbűrosokat még megértetem. Az, hogy úgy mondjam, internacionalista kötelességünk. Egy ilyennel azonban...

De hisz grúz, Bazil Modesztovics. Használ az egészségnek. A grúzoknak köztudottan...

Fogja be a száját, Petrovics!

... olyan kicsodájuk van, hogy ha vödörbe dugják, felforr a víz.

Petrovics!!

Ej, Cecília, Cecília. Meg kell adni, tüzes fajta. Másrészt tényleg: mik vagyunk mi? Rothadó Nyugat. Jól van, ne

pirulj – már olyan vagy, mint egy zászló, sőt mint egy színházi bársonyfűggöny. Na szóval: Gusztáv Adolfovics, munkára! Mit is termeltünk mi itt azelőtt?

Mielőtt?

Sorsunk jobbrafordulása előtt. A történelmi materializmus és az iparosítás előtt.

Ja, 45 előtt. Angolszalonnát, Bazil Modesztovics. Egész Angliát mi láttuk el angolszalonnával.

Anglia most belefut a saját szalonnájába.

Füstölt angolnát. Egész Európa a mi füstölt angolnánkat ette. Még az olaszok is. Egy olasz költő verset írt a témáról: „Oh angolna, oh angolna, / balti szirénünk vagy te!” Volt konzervgyárunk is. 16 féle angolnakonzervet állítottunk elő.

Bizony, a franciák külön ételt csináltak belőle: angolna burgundi módra. Vörös borral készül.

Na ja, merthogy hal.

A halhoz inkább fehér illik.

Mit ért maga ehhez! Három napig kell szárítani. A falra szögezi az ember – a kopolyájánál fogva – és szárítja.

Hogy összeaszalódjon?

Ugyan. Hogy ne tekeregjen. Iszonyúan szívós tud lenni egy ilyen angolna. Még három nap múlva is tekereg. Föl- aprítja az ember, a fazékba hajítja – és még mindig tekereg. Csúri-csavarja...

Mint egy kihallgatáson.

Még a fazékban is csúri-csavarja. Vagyis tekereg. Na és akkor – rá a vörös bort.

Ezt mondom én is: hal. Nincs benne vér. Mihelyt rájuk ereszti az ember a véreset, abbahagyják a csürés-csavarást.

Nyilván azért is állították le a halászását. Nem győzték burgundival.

Igen, meg hogy ne mutasson rossz példát. Már mint, hogy olyan iszonyúan eleven. Kezdett nemzeti jelképpé előlépni. Jobban mondva eszményképpé. Hogy azt mondja – üthetnek-vághatnak, én akkor is...

Merthogy hidegvérűek.

Azt mondom én is. Aberráció jön létre. Mint általában az eszményképekkel. Az emberekben van vagy öt liter vér, ami az utolsó cseppig meleg. Az eszménykép viszont mindig hideg. Az eredmény: összeférhetetlenség.

A hideg és a meleg?

A valóságos és az eszményi?

A materializmus és az idealizmus.

Na ja, robbanókeverék.

És ebből következik aztán a vérlecsapolás.

Amit nálunk úgy hívnak: vérontás.

Lehűteni őket?

Igen – a forrófejűeket?

Nem, ellenkezőleg. Kis színt adni az eszményképeknek.

Emberi arculattal felruházni őket.

Valami ilyesmi. Feszültségmentesíteni őket. Úgy jobban élállnak.

Kik?

Az eszményképek. Különösen – egy cellában.

Kiköpött mint a konzervek.

Aha, saját levükben. Főleg – amikor magukhoz térnek, ájulás után.

Félelmetes.

Mit mondtál, Gusztáv

Adolfovics, hányféle volt?

Tizenhat. A gyár tizenhatfelét gyártott. Füstöltet, pácoltat, olajban, saját levében.

És jelenleg?

Jelenleg – rádiókészülékek és ébresztőórák. Az ébresztőórájuk egyébként nem rossz: málnakupolás harang van rajta. A rádiókon csak hosszú- és középhullám. A rövidhullámot ő (*fejével Petrovicsra bök*) tiltotta be.

Nálunk már csak ilyen a tenger, Bazil Modesztovics. Akárhogy is: pléhszínű. Én úgy gondolom: meg kell őrizni a hagyományt.

Az angolnából csak a hullámok maradtak. Azok közül is csak a hosszúak.

Na ja, nem nagyon exportképes. Az ébresztőóra sem, még ha pléhből is készült. A málnakupolás harangjukról már nem is beszélve. Nyugaton most nemigen van kereslet a pravoszlávia iránt, bizony. Legfeljebb az Őregnek lehetne elküldeni, de az nem export. Sőt, nem is import.

Inkább valamiféle önemésztés. Hacsak nem (*fejével a medve felé bök*) száműzetés.

Gusztáv!!!

Oké, oké, Petrovics. Ahogy Csucsmekisvili mondja: oké. Ébresztőórára Szibériában is szükség van.

Különben nem tudnak a tábori örök felkelni.

Oké. Mi volt még, Gusztáv Adolfovics?

Köménymagos sajt. Nyaklánc. Borostyánkő. Agrárország. Csupa kisgazdaság. Még disznóbőrrel is kereskedtünk. Jóféle bőr volt. Napoleon kizárólag a mi bőrünkől rendelt magának szarvasbőr-nadrágot.

Ez minden?

Igen.

Ásványkincsek?

Tudja jól, hogy semmi. Csak egy kis tőzeg... Ha belegondol az ember: nem is érti, miért volt olyan sürgős állandóan meghódítani bennünket – hol a németek, hol maguk. Nagy zsákmány, mondhatom! ...

Helytelenül okoskods, Gusztáv Adolfovics. Sőt, veszé- lyesen – igaz, Petrovics?

Űhűm. Azelőtt az ilyesmiért elvitték az embert.

Most azonban nincs idő a vitára. Az elvitetésről már nem is beszélve. Fél óra múlva itt a sajtó... Szóval: újjá- teremtyük országunk mezőgazdasági potenciálját. Európa fellelegezhet: ismét áradni fog a füstölt és füstötlen angolna. A köménymagos sajtot és az angolszalonnát Keletre irányítjuk. Akár Szibériába is. A bőrt – a bőrt oda, ahol többet adnak érte. De a legjobb lenne Franciaországba: nosztalgiaiból. Az angolna – állami monopólium; a többi a vállalatoké önelszámolásra vagy a maszeko- ké. Megvizsgáljuk a külföldi tőkebefektetés és a egyes vállalatok kérdését. Kezet nyújtunk idegenben élő honfi- társainknak. Eltöröljük a cenzúrát, engedélyezzük az egyházat és a szakszervezeteket. Azt hiszem, semmit nem hagytam ki.

Na ne má'! Csak nem lesznek szabad választások is?

Lesznek azok is. Szabad választások nélkül külföldi tőkét sem fogunk látni.

És a szövetséges csapatok kivonása?
Anélkül is akkor látnánk, mikor a hátunk közepét.
Demokrácia be – tankok ki. Este felhívom az Öreget –
kifaggatom.

De hát ez 180 fokos fordulat. Az ilyesmiért azelőtt...

És ha 360 fokos, Petrovics!

Vagy vissza akarsz menni Rjazanyba? A sajtó fél óra múlva itt van, miniszter urak. Az Öreget addig piszkálták, amíg elrendelte nekünk ezt a demokráciát. De mit rendelünk el mi, ha a sarokba szorítanak? Hozzuk ki Vorkutából Nagy Vytautas leszármazottját, és ültessük a trónra? Nekünk még könnyebb is a dolgunk mint az Öregnek, nekünk nem kell sehonnai csapatokat hazarendelni. És egyáltalán: növeljük a behívásokat a katonasághoz. Kielégítjük a nemzeti büszkeséget, plusz felére csökkentjük az éhes szájakat. A tüntető főkről nem beszélve. Neked is könnyebbség, Petrovics. Helyesen mondom, Gusztáv Adolfovics? Szóval – ki van mellette?

És mi lesz a nemzetiségi kisebbségekkel?

Te (*gyanakvóan*) kire gondolsz?

(*Cecília a medve felé bökö*)

Bazil Modesztovics, ez ránk gondol!

Ne heveskedj, Petrovics. Végeredményben ő is csak önmagáért aggódik. Mégiscsak német, még ha keleti német is. Helyesen látom, Gusztáv Adolfovics?

Jaa.

Sonderkomando!

Becher is.

Őt legalább fogságba ejtették. Rádadásul mindjárt 41-ben.

Én meg önként megadtam magam.

Na ja, 45-ben.

Sonderkomando.

Tulajdonképpen – Halálfej. Waffen-SS.

Ki a múltat felemlegeti, folyjon ki a fél szeme.

Ki a múltat feledi, annak meg mindkettő. Épp ez a

Halálfej.

Becher is az. Külügyminiszter létere.

Pont ezért. A külföldi ügyekkel foglalkozó legyen külföldi. Ez csak logikus. Helyesen látom, Gusztáv Adolfovics?

Natürlich, vagyis természetesen.

Ó, nálunk minden miniszter külföldi, az egészségügyi miniszteren kívül. De az egy cuki pofa.

Cecília! Egyébként ezt majd később tisztázzuk. Most nincs idő. Tehát a nemzetiségi kisebbségek ügye nem égető. Tőlük nem függ a külföldi tőkebefektetés. Szóval Gusztáv: ellene vagy, vagy mellette?

Mellette, én mellette! Mindig úgy véltem: a helyzetből egyedül a kölcsönök és a külföldi tőkefelvétel a kiút. Különösen a kölcsönök. Mért méregetsz ilyen vasvilla-szemekkel, Petrovics? Te hajtogatod mindig, hogy valutára van szükségünk!

Miféle helyzetből?! Miféle kiút?! Ellenforradalmár vagy te, Gusztáv, bujkáló ellenforradalmár. A nagy „pénzügyminiszter”! Gondolj Lengyelországra. A kölcsönt vissza is kell adni, kamatostul. Mit gondolsz, az a kapitalista miért ad neked kölcsön? Hogy angolnát tenyéssz? Egy francot!

Hogy adósságba hajszoljon. Neki az adós főnyeremény. Pláne egy egész ország. Azért kapitalizmus, hogy adósságokba hajszoljon. Ha nem vennének fel tőlük kölcsönöket, nem is léteznének.

Na ja. 50 évig nem vettünk fel tőlük kölcsönt, mégis vannak, mi viszont lassanként nem leszünk.

Mert egyedül vagyunk. A szocialista tábor. Azért is utálnak bennünket annyira. Merthogy nem kérünk tőlük kölcsön. Tönkretesszük a bizniszünket. És minél többen leszünk...

Na ja! Olvastuk. A nemzeti felszabadító mozgalmak és a többi. Akár a kölcsön is! Még mindig jobb, mintha nincs mit zabálni. Már úgy értem: a lakosságnak.

Eltvtelen oportunistá vagy te, Gusztáv, a földtulajdon foglya. Kulákivadék, nacionalista.

Hagyd már abba a címkézést, Petrovics. Mondom, hogy zabálni nincs mit. Egyénileg könnyű betartani mindenféle elveket. Megmakacsolhatjuk magunkat, nem veszünk fel kölcsönt. Különösen a te kiváltságaidal. De a többiek, a kiváltság nélküliek mit csináljanak? Őket nem kéne egy kicsit sajnálni? Nem neked, természetesen. Neked, meg ennek a Micimackónak is (*a medve felé int*) egyre megy, nekünk azonban itt közben kihál a nemzet. Uborkán meg káposztalevélen élve nem szaporodik az ember. Már a halak is mind átúsztak Svédországba. Nem, nem, akkor már inkább az adósság.

Hallod ezt, Bazil Modesztovics? A szövetséges hatalmat sértegeti. (*a medve felé int*) Tessék, pénzügyminiszter! De hogy egy kapitalista mért fektet be egy szocialista államba – arról fogalma sincs!

Azért fektetnek be, Petrovics, mert nálunk lehet a munkaerő építeni. Például nincsenek sztrájkok, mint náluk. Belénk fektetni nekik annyi, mint özvegyasszonyt feleségül venni. Nincs kockázat. Nekem Becher mondta: az a bank, amelyik valamelyik szocialista országba fektet be, az szolidabb. Többre tartják, arról már nem beszélve, hogy nagyobb bizalomnak is örvend. A halak ténylegesen mind Svédországba távoztak. Mikor elpanaszoltam ezt az Öregnek, megígérte, hogy odaküld egy tengeralattjárót az ügy kivizsgálására. A vizsgálat egyelőre nem hozott eredményt. Másrészt, kölcsönöket ő is felvett. Amerre ők, Petrovics, arra mi is. Mégiscsak – közös a határ. Akárhány fokos fordulatot is teszel. Szóval: ki van mellette?

De hiszen csak négyen vagyunk összesen, Bazil Modesztovics. Huszonkét miniszter hiányzik. A minisztertanács...

Minisztertanács, minisztertanács! Még jó, Gusztáv Adolfovics, hogy nem mindjárt a politbúrót hiányolod! Pont az a nagy mázlink, hogy hiányzanak. Fél óra alatt maga Sztalin sem tudna elbánni egy ilyen csodülettel. Mi munka lenne egyedül az egészségüggyel – Cecília cuki pofájával, avval a birkával. Azt mondja, huszonketten hiányoznak! Ellenkezőleg: lehet, hogy még sokan is vagyunk a demokráciához! Hogy fogjuk például a szavazatokat egyenlő arányban megosztani? Még ha az én szavazatom döntő is?

Ha akarja, én ki is mehetek, Bazil Modesztovics.

Maradj a fenekeden, Cecília. Egyetlen megoldás van; egyhangúan kell szavaznunk. Hisz mi vagyunk az állam esze. Pénzügy-, belügy-, kultuszminiszter és én. Ámbátor

– stop! Még jobb, ha egyvalaki ellene szavaz. Valakinek ellenzékben kell lennie, különben nincs demokrácia. Gusztáv, akarsz ellenzék lenni? Vagy nem is, a pénzügy komoly dolog. Petrovics – te?

Szóval én nem vagyok komoly? A bel- és igazságügy!

Bocsánat, nem gondoltam végig. Cecília? Bár a művelődésügy ellenzékben – félreérthető. Akkor hát – akkor hát leszek én. Még jobb is. „A Főtitkár a miniszterek nyomására hozzájárult...”

De hisz már nem Főtitkár. Az imént keresztelte át magát...

Még jobb! Az Elnök a miniszterek nyomására hozzájárult... Demokratikusan hangzik. A többség és a kisebbség.

Miféle demokrácia ez? Sokkal inkább felülről végrehajtott fordulat. Különösen így, a huszonegy miniszter távollétében. Azelőtt ilyesmiért...

Petrovi-i-ics! Fél óra múlva itt a sajtó! Édes Jó Istenem, Petrovics, hisz a demokrácia éppen hogy felülről végrehajtott fordulat. Palotaforradalom. A mi viszonyaink közepet te mindenképpen. Mert az alulról végrehajtott fordulat mi lenne? Proletárdiktatúra. Hiányzik az neked? Ha nem tudunk dűlőre jutni, fél óra múlva az jön. Legalább magadra gondolj – ha már rám fűtyülsz. Nem beszélve Gusztávról és Cecíliáról!

Szóval te, Bazil Modesztovics, az én sorsom viseled úgy a szíveden?

Mindnyájunkét, Petrovics, mindnyájunkét! Hisz mi vagyunk az állam esze.

Inkább az idegközpontja.

Legyen idegközpont. Az idegközponttal ki törődik? Nyilván nem a test... A lényeg az, hogy mindenki más: test. Mi pedig: az agy. Az agy – elsőként kap jelzést, demokrácia vagy nem demokrácia. Ki kajol foglyot áfonyamártással és görögdinnyét? Az agy! Mivel mindenki másnak nem jutna fogoly meg dinnye. Nincs az a dinnye, ami harminc pofának elég lenne, nem beszélve a fogolyról. Négynek – igen. Ugyanez az ábra a történelemmel is.

Elméletileg fel lehet osztani egy dinnyét 30 részre. Esetleg nem egyenlő részre, de fel lehet.

Eddig valahogy nem vettem észre, Gusztáv, hogy bármit is felosztottál volna akár egyenlő, akár egyenlőtlen harminc részre. E-e-e, csak az időt pocskoljuk! Mikor itt zajlik a történelem! Az agyban! Szavazunk vagy nem szavazunk?

Minek szavazni, mikor már mindent eldöntöttél egyedül.

A történelem a maga agyában zajlik.

Lehet mondani, már le is zajlott.

Csak úgy formálisan szavazgatni unalmas.

Igen, azt már csináltuk.

Miféle demokrácia az ilyen!

Pláne úgy, hogy maga az ellenzék.

Akkor már inkább egyhangúan.

Vagy mi hárman legyünk ellene, s maga – mellette.

Igen, ez megnyugtatóbb.

Bár akkor az már nem demokrácia.

Ühüm. Zsarnokság.

De megnyugtatóbb.

Tényleg, Bazil Modesztovics. Mi van, ha az egészséget csak úgy találták ki, csapdának?

Micsodát?

Hát ezt a százyolcvanfokos fordulatot. Hogy aztán újra megszálljanak bennünket.

A történelem ismétlődik – Marx is megmondta.

Bizony, átverés.

Ezért is vonják ki a csapataikat.

Úgyhogy jobb lesz, ha most ellenzékbe vonulunk.

Ezekben nem lehet megbízni.

A végén mi nem leszünk lojálisak.

És maga lesz a lojális.

Mi kapunk a pofánkra, maga pedig megússza szárazon.

Akkor már inkább a zsarnokság.

Akár baloldali is.

Mert ha magát vissza is hívják Keletre, csücsülhet a csinos nyugdíján – mi azonban esetleg máshol fogunk csücsülni.

Vagy legfeljebb a számológépet csattogtathatjuk.

Lehetünk személyzetisek.

Fordíthatjuk a műtrágyázásról szóló cikkeket.

Ulan-Batorban.

Vagy Karagandában.

A legjobb esetben.

Jesszus Mária! Jesszus Mária! És ez a nemzet agya! De hisz húsz perc múlva itt a sajtó! Ha nem szavazunk, akkor már holnapután abban a bizonyos Karagandában találhatják magukat! Na jó – egy hét múlva. Merthogy a zsarnokság – még ha baloldali is – , felbőszíti a sajtót. És ha a sajtó felbőszül, akkor felbőszül az Öreg is. De ha nem is bőszi fel, úgy fog kinézni, mintha a zsarnokságot támogatná. Vagy egyszerűen a nagykövetük bőszi fel és behívja a tankokat. És mindannyian mehetünk akkor a bűdös francba – a néptömegek támogatásával. Akkor majd lesz nektek Eizenstein! Világos végre?

(szünet)

Világos, Bazil Modesztovics.

Na azért, Petrovics. És maradjak csak én kisebbségben meg ellenzékben. Te is azt mondtad, hogy milyen a demokrácia ellenzék nélkül. Hát majd leszek én ellenzék. Na persze lojális. Mert az ellenzékben nem lehet megbízni, bennem viszont igen. Én legalábbis megbízom magamban. Mert az ellenzék élén olyan embernek kell állni, akiben úgy megbízhat az ember, mint saját magában. Hogy ellenőrizni tudja. Ilyen ember viszont nincs. Én bizony még az asszonyt sem jelölném erre a funkcióra.

Hát igen – az asszony dettó, mint az ellenzék. Megbízni megbízhat benne az ember, de ellenőrizni lehetetlen.

Meg sem bízhat. Nincs olyan ember, akiben meg lehetne bízni. Olyan ember csak én vagyok. Ezért kell nekem lennem az ellenzéknek. Világos végre?

Világos.

Igen, világos.

Majdnem.

Én vagyok a kisebbség, ti – a többség. És én engedek.

Pont azt hívják demokráciának, hogy a kisebbség enged.

Én pedig azt hittem, hogy mikor a többség és a kisebbség egyenlő jogokkal rendelkezik.

Meg amikor kivonják a tankokat.

Vagy amikor a kisebbségből többség lesz.

Szavazás révén.

Ühüm, és fordítva.

Vagyis mikor a kisebbség aláveti magát a többség akaratának.

Vagy fordítva. Mint a mi esetünkben.

Ugyan már, hogy lehetne Bazil Modesztovicsot, ezt a többséget kisebbségnek nevezni?

Subjektíve többség, objektíve azonban nem.

Pont fordítva: objektíve igen, subjektíve azonban nem.

A kérdés az, ki a subjektum.

Hogy ki az objektum, azt tudjuk.

Pont arra jó a szavazás, hogy elválasszuk a subjektívet az objektívtól!

És ha az jön ki, hogy ő a kisebbség és mi vagyunk a többség?

Akkor hálát adunk a jó Istennek, Cecília.

És ha fordítva?

Akkor a subjektívizmus arat diadalt.

És ha egyhangú lesz a szavazás?

Akkor újrászavazunk. Igaz, Bazil Modesztovics?

Ühüm. Csak minél gyorsabban!

Akkor is, ha ő kisebbségben marad?

Hagyd már abba az érzélgést, Cecília!

Nem, csak igazán olyan ... kínos...

A legrosszabb esetben, Cecília, képzeld azt, hogy ő egy olyan kisebbség, amelyik a többség sorsát viseli a szívében. Nem kizárólag magáról – mindannyiunkról gondoskodik.

Beleértve téged.

Nekem akkor se tetszik. A mi Bazil Modesztovicsunk mint kisebbség, mint mensevik!

De hát hányszor mondjuk még neked, Cecília: nem 17-ben vagyunk.

Bizony. Arról nem beszélve, hogy akkor a többség, a bolsevikok gondoskodtak a kisebbségről, a mensevikekről.

Pontosabban a bolsevikok legyőzték a mensevikeket.

Mi az hogy pontosabban? Mit akarsz evvel mondani, Gusztáv?

Hogy nem ugyanaz, mikor a bolsevikok győzik le a mensevikeket, mintha a mensevikek a bolsevikeket. Éppen ellenkezőleg, magunk között szólván. Legalábbis ami a százalékos arányt illeti. Úgy mindenképp. A nemzet egészéhez képest a bolsevikok elenyésző kisebbségben voltak.

Na, kibújt a szög a zsákból! Hallod ezt, Bazil Modesztovics, miket hord itt össze Gusztáv? Az ilyen beszédekért azelőtt... Hol az irattáskám?

Hagyd békén, Petrovics. Tizenöt percünk maradt. Na, miniszter urak – akkor szavazunk?

Na dehát Bazil Modesztovics! Ez színtiszta ellenforradalom. Nyomban letartóztatni!

Szó se lehet róla, Petrovics: nélküle érvénytelen a szavazás.

Három egy ellen – ez a többség győzelme. Kettő egy ellen – kapu alji verekedés. Gusztáv nélkül nem szavazás lenne, hanem a fene tudja, mi. Szégyen a világmérvélemény szemében. Mondom, hogy először szavazni kell.

És utána? Utána elvitetjük, igen?

Utána, Petrovics, ha a többség győz – nincs miért elvitetni. Mert akkor demokrácia lesz. Ami a demokrácia előtt ellenforradalom volt, az a demokráciában dicső múlttá válik.

Akkor én a demokrácia ellen vagyok, Bazil Modesztovics! Mert kit vitessek el a demokráciában? Saját magamat?

Pont ezért kell mellette szavaznod. Vagyis lecsatlakozni a többséghez. Ami azt illeti, hogy kit kell elvitetni a demokráciában, ne izgulj: mindig lesz kit. Egy csomó ember lesz ellenzékben. Kezdheted mindjárt velem. Bár én lojális ellenzék vagyok.

Bazil Modesztovics, hogy bírsz ilyet a szádon kiejteni? Hogy én...

Könnyebb lesz a dolgod, Petrovics: mármint a demokráciában. Kevesebb munka. Először kiengeded azokat, akik a demokrácia mellett voltak. Ez jó pár évre elég munkát adhat neked. Aztán elkapod azokat, akik ellenzik a demokráciát – ez már gyerekjáték. A régi gárda és a többi – dehát te ismered őket a legjobban.

Akkor is ellenzem. Mert akiket kiengednek, azok behatolnak a Palotába, s nekünk kampec.

Pont ezért kell mellette szavaznod. Minek hatolnának a Palotába, ha mi – a demokrácia mellett vagyunk? A mellett, ami mellett ők is? Ha a Palotában a kisebbség aláveti magát a többségnek? Hiszen másról sem álmodoznak. Meg aztán ne bocsásd szabadlábra mindet egyszerre. Szépen egyenként.

Akkor is behatolnak. Csak annyit mondom: demonstráció.

Igen, abból a szóból, hogy „démon”.

Azt hittem, a „monstrumból”.

A „démoszból”, Cecília, a „démoszból”, ami a mi nyelvünkön népet jelent.

Nem fontos. Az ő álmaik netovábbja – a totális demokrácia. A demokrácia vontkozásában – teljes az egyetértés közöttük.

Sötét banda ezek, Petrovics: túl sokáig voltak ellenzékben. De mi majd világosságot teremtünk a fejükben. Igaz, Cecília? Rábízhatjuk a dolgot a kulturális minisztériumra?

Már jegyzem is, Bazil Modesztovics.

Főlöské, arra vannak itt mások, Cecília. (*a medve felé int*) Nem most. Most nincs idő. Annyit azonban bedobhatsz nekik, hogy az egység – a diktatúra szülőanyja.

Pontosabban a gyermeke.

A gyermek mindig az anyjára üt. A lényeg: megértetni velük, hogy harcuk eredményes volt, hogy övék a vár... Célba értek, ahogy a Császár szokta mondani. Nincs kivel tovább hadakozni. Velünk legkevésbé.

És az igazság diadala?

Bizony, ezek az igazság diadaláért harcolnak. Eszményekért.

Igen, ezek ellenünk vannak. Végére is mi vagyunk a hatalom.

Mikor szavazásra kerül sor, mellettünk lesznek. Az igazság diadala, Gusztáv, ugyanolyan formákban fejeződik ki, mint az igazságtalanság diadala. Vagyis a vége mindig egyforma: a hatalom megragadása.

Juj, ezt felfrom.

Nem árt, mert szegény Dörmögő Dömötör már kezd beleizzadni...

(Matilda lép be, egy szál kombinéban)

Megjött a sajtó, Elnök úr,

Önre várnak.

Mondjad, hogy még tart az ebédszünet. Világos?

Világos, Elnök úr. Ja és igaz, hogy demokrácia lesz nálunk?

Majd kiderül. Tizenöt perc múlva. Mindenesetre a fizetésed nem fog változni. A munkaidőd és a telefonszámod se. Na eridj, eridj.

(Matilda útközben veti le magáról a kombinét)

Ezt meg mért csinálja?

Mi a baj, Petrovics?

Hát... kissé könnyedén van öltözve. Nincs nyár.

Lenne valami közte meg a testőr között?

Féltékenykedsz, Cecília?

Na de Bazil Modesztovics!

Vagy a gazdaságunk állapotát jelképezi.

Esetleg a dogmák levetkezését.

Főleg az utóbbit.

Mégiscsak – a népet képviseli.

A dolgozókat.

Bár nem a munkásosztályt.

Akkor a parasztságot.

Na ja, a pirosposzsgát. Tejfehér bőr alatt vörös vér.

Vagy – az értelmiséget.

Szép kis értelmiség! (felcsattan) Jujj, a pofátlan perszóna!

A régi szép időkben arra se engedtem volna be egy devizás bárba, hogy az auszlandereket fejje! Még nyelveket se tud! A miénken, meg az ittenin kívül. Értelmiség! Egyszer akartam neki adni egy ingyenjegyet a Hattyúk tavára, arra sem ment el! Én legszívesebben... legszívesebben... ez még Csehovot se olvasta. Cse-ho-vot!

Féltékenykedsz, Cecília. Matilda 17 éves kora óta párttag. Megbízható elvtársak lánya. A színházba pedig azért nem ment el, mert túlórázott. A mezőgazdaságról szóló jelentést csinálta.

Mondom, hogy pirosposzsga.

Annál is inkább, mert az maga a hattyúdal. Már mint a mezőgazdaság.

Egy szó mint száz: Csajkovszkij.

Saint-Saëns!

Brávo, Cecília.

Hol van az ő Saint-Saënsuk Csajkovszkijtól! Náluk még kolhozosítás sem volt.

A hattyúnál, Petrovics, a nyak a lényeg.

A lábak. Csak Cecíliát kell megkérdezni.

Na uraim, miniszterek – szavazunk?

Szavazunk, szavazunk hát.

Hát nekünk, nekünk változik-e a fizetésünk, Bazil Modesztovics?

Bizony, mégiscsak kockázatos.

Veszélyes üzem.

Egy atomerőműben ilyesmire védőtejet is kap az ember.

Hát azt hiszem, a diéta nem változik. A Varsói Szerződésből és a KGST-ből nem szándékozunk kilépni. Az

Öregnek mindig az volt a véleménye, hogy a szövetségeseknek legyen csak közös az étlapjuk. Egymás kölcsönös megértésének mintegy ez a záloga.

Na ja, az emésztés, mint közös nevező.

Helyesebben ennek a bizonyos emésztésnek a végeredménye.

Gusztáv! Hölgyek jelenlétében!

Ami a fizetést illeti, erről Gusztávot kérdezték. A tejecskét viszont nem forszírozom. A tehenek idevalósiak. A tőgyüktől jobban begerjed a Geiger, mint egy reaktortól. Igaz, Petrovics?

Bizony. Ez a tej, mint védőital – tiszta tautológia.

Hacsak persze az Öreg nem lép be a Közös Piacba. Amit persze kívánok neki; hisz már szappanuk sincs. Meg minek kábítaná magát egész idő alatt mindenféle öt éves tervekkel? Készítsék el neki Brüsszelben. Jobbak a komputeriek.

A közös európai házról is ezért kezdett áriázni.

Másrészt ezek ott Euráziában havonta egyszer fürdenek. Kérdezték meg akár Cecíliát. Vagy inkább Petrovicsot.

Te csak hallgass, Gusztáv! Téged a világ minden szappana sem tud kimosdatni az ellenforradalmiságból!

Na nézzük csak, megszólalt a nagy hazafi. Elfogta a honvágy a kies Rjazany után, Petrovics? Nostalgie de la boue, másnak nem nevezhető. Hány éve él itt, s még mindig visszavágyik az ólba. Pedig ráadásul, ha jól tudom, itteni nő a felesége.

Az asszonyt hagyd ki a játékból, Gusztáv. Itteni, az igaz, de félvér. A ti ittenietek csiklóját lámpással se találja meg az ember. Halak!

Petrovics! Hölgyek jelenlétében!

Emiatt kap rá itt a férfiember a buzásra. Vagy a tünetösdire. Az ember gyakran azt se tudja, melyik paragrafust verje rá.

Bazil Modesztovics, ez a nemzeti önértetünkbe gázol!

Miniszter urak, miniszter urak, ne veszekedjenek.

Én mindig azt vallottam, hogy külföldinek nem szabadna belügyminiszternek lennie. Külügy – azt tessék, de a belügy nem.

Ellenforradalmár vagy te, Gusztáv, hétpróbás ellenforradalmár. Arról nem beszélve, hogy a csikló – az belügy. Na de honnan tudnál ilyesmit a te itteni feleségeddel...

Hogy merészel!

Hogy nem szégyelli magát, Petrovics!

Uraim, uraim, ne veszekedjenek!

Egy belügyminiszter nem ismeri a szégyent, Cecília. A belügyminiszter olyan, mint egy nőgyógyász.

Én mindig azt vallottam, hogy a külföldieknek nem szabadna...

Miniszter urak, miniszter urak, csillapodjanak. Először is, Gusztáv, nincs igazad. A belügy...

És igazságügy.

... és igazságügyminiszternek éppenhogy külföldinek kell lennie. Garantálja a tárgyilagosságot, meg hogy nem alakul ki semmiféle nepotizmus. Emlékezzünk csak a római jogra. Plusz mindig jobb, ha az elnyomó – és a törvény mindig elnyomó – idegen. Jobb az idegent szidni, mint honfitársainkat. Minden birodalom ezen alapszik. Gondoljunk a cézárookra, a legrosszabb esetben Sztalinra.

Sajátos pszichoterápia. Egészségesebb az idegent gyűlölni, mint a magunkfaját.

Juj, ezt felírom.

Akkor se szavazhatok együtt olyasvalakivel, aki nemzetem becsületébe gázol!

Ha fajtábeli lenne, Gusztáv, akkor igen, akkor nem szavazhatnál. Mivel azonban külföldi – nyugodtan. Mert természetesen viselkedik. Tovább megyek: az ő természetes viselkedése folytán te is természetesen viselkedsz, mikor dühbe gurulsz. Természetes reakció. Ez egyszer. Másodszor, ami a nőgyógyászati meglátásait illeti, ha a nemzet becsületébe gázol is, csak a nemzet egyik felének a becsületébe. Például még Cecília sem reagál rá.

Cecília! Négy gyereke van, mind kiálló pofacsontú. Vagy mert tudja, hogy Petrovics szereti felnagyítani a dolgokat. Illetve jelen esetben kicsinyíteni.

Egyszerűen csak elgaloppírozta magát, Bazil Modesztovics.

Elgaloppírozta magát, Petrovics?

Ühüm.

Mindenesetre egy nemzet becsületét nem annak az izének a méretei szabják meg. És mindenesetre nekünk az EGÉSZ nemzet becsületével kell törődnünk. Ezért pótlólag most újra bevezetjük a Sorsunk jobbrafordulása előtti zászlót és himnuszt, jó? Mit szölsz hozzá, Petrovics?

Mit szólnék, legyen. Bár hogy mit jelképez, azt soha nem voltam képes kiszéni senkiből. Még kínvallatással se.

Na Cecília, ez a te asztalod.

Fehér alapon szürke csíkok. A helyi klímát jelképezi. Az időjárást általában.

Tévé-adáshibára emlékeztesz.

Én az amerikai zászlóra tippeltem.

Vagy egy macska bundájára.

Szóval visszaállítjuk a Honderű Szivárványszíneit. És a himnuszt?

A himnuszt, Bazil Modesztovics, nem volt valami nagy etvasz. Az „Oh my darling Clementine” vagy a „La Cucaracha” dallamára lehetett énekelni. Mint a „Deutschland, Deutschland über alles”-t.

Hm, lehet, hogy az Öreg morogni fog.

Nem érti meg.

Vagy félreérti.

És ha esetleg az övét dolgoznánk át?

Ne essünk végletekbe.

Tíz percünk maradt.

És Brubeck „Take five”-ja? Hűvös és energikus zene.

Él a szerző: a kincstár nem győzné fizetni a jogdíjat.

Akkor valami népiest?

„Egy halászlány könnyei”?

Mélabús.

„Hová vittek, én kedvesem”?

Az Öreg félreértene.

Nyilván, hogy Szibériába.

Esetleg a „Szülőföldem, nem hagylak el”?

Ez már jobb.

Sokkal jobb.

Szöveg is, dallam is népies.

Semmi ideológia.

Magamban mindig Sydney Bechet „Kis virág”-jának a dallamára dúdolgom.

Halljuk, halljuk.

(Cecília énekel)

„Szülőföldem, nem hagylak el, / Soha semmi áron.” Jaj, ma nem vagyok hangomnál.

Nem rossz, nem rossz.

Egyáltalán nem rossz.

Na akkor szavazunk, miniszter urak? (Dúdolgat.) Szülőföldem, nem hagylak el, pum-pum, pum-pum-pum-pum.

Szavazzunk, szavazzunk.

Történelmi pillanat.

Nagy horderejű – pum, pum, pum, pum, pum, pum – esemény.

180 fokok fordulat.

Demokrácia.

A kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad.

A kecske is, a káposzta is.

Pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum, pum.

Aki mellette van, emelje fel a kezét.

Minek emelgetni – világos minden.

Csak azért, mert – (a Medve felé int) feljegyzésre kerül. Videón is megörökítik. Még az is lehet, hogy az Öreg előben nézi. Bár most a sajtókonferencián van.

Az már biztos véget ért.

Nála véget ért, nálunk most kezdődik. Két perc múlva. Szóval, ki van mellette? (szavaznak) Megállapítom: három igen. Ellene? (fölemeli a kezét) Megállapítom: én ellene szavaztam. Szótöbbséggel – pum, pum, pum, pum, pum, pum, a fenébe, beeszti magát az ember agyába...

Bazil Modesztovics, ez a Himnuszt!

Ja igen, bocsánat! ... Bejelentem, hogy a demokratikus kormányzati formára és a gazdasági reformokra való áttéréstől szóló határozat – pum, pum, pum – affenébe! ... elfogadást nyert. Aláírások. (aláírja) Gusztáv! (Gusztávnak nyújtja a papírt, az is aláírja) Petrovics! (Petrovicsnak nyújtja a papírt, az is aláírja) Adja tovább Cecíliának! (Petrovics odaadja az iratot Cecíliának, aki szintén aláírja) Matilda! Hé, Matilda!

(belép Matilda, ahogy az Isten megteremtette)

Fordítsd le ezt a helyi nyelvre.

Mikor?

Most, mindjárt.

De hát már vár a sajtó.

Hadd várjon. Még tart az ebédszünet.

Az ajtóban toporognak.

Győzzék csak kívánni. Nem tizenhétben vagyunk. Fordítsd csak le. Mi ez a jelmezbal? Helyesebben – fordítva.

Dehát 180 fokok fordulatról beszélünk.

180 fokosról igen, Matilda, de te 360-at fordultál.

Mintegy a visszafordíthatatlanságot szimbolizálja, Elnök úr: hogy a demokrácia után más már nem jön. És hogy a demokrácia maga a természetesség.

Tetszeni fog a sajtónak. Csinos felvétel lesz: te – Mici-mackó társaságában. (meglátja a nyakkendőjét) Na, láss munkához.

Máris. (*kirohan*)

Petrovics, kérsz egy szivart? Fidel küldte.

Űhüm... Mondom, hogy pirospozsga. Tejfehér bőr alatt vörös vér.

Nesze. Na, a tejről tudjuk, amit tudunk. A Geiger csak úgy ugrál.

A vérről is tudunk egyet-mást.

Igaz, ami igaz.

Jóformán unalmas, annyit.

Kíváncsi vagyok, Matildában mi ujjong jobban a demokráciáért: a tej vagy a vér?

Is-is. Gusztáv, szivart? Miket beszélek, hisz te nem dohányzol. Téged se kínállak, Cecília, neked maradt még egy kis dinnye.

Én bizony kérnék egyet, a jeles alkalom okán.

Mi itt olyan jeles? Nesze.

Hát, mégiscsak demokrácia.

Gusztávban persze, a vér.

A helyedben nem mennék bele ennek a boncolgatásába, Gusztáv. Pláne, hogy – a vér.

És kinek a helyében mennél bele, Bazil Modesztovics?

Senki helyében. Ne felejtse el, Gusztáv, hogy nem én okoztam a gubancot. Itt van például ez a Fidel is: nekem továbbra is küldi a szivarjait, az Öregnek már nem.

Jó neki, egy szigeten csücsül.

Némely eszmények azért közösek. Borotválkozni például nem kötelező. (*a falon függő arcképek felé int*)

Bazil Modesztovics, és ha megkérdik, ki hatalmazott fel bennünket? Mert így, parlament nélkül, minden nélkül...

Nem kérdik, Cecília. Eszükbe se jut.

És ha mégis?

Mondjad: a történelem.

Ezek rámenősek. Tolakodóak, rámenősek.

Na és?

Nincs se parlamentünk, se alkotmányunk. Csak a telefon csöng...

Épp ez a történelem. A telefon, Cecília, a történelem eszköze. Legalábbis a személyes történelemé. Néha persze a nemzetié is. Különösen – ha feljegyzésre kerül. Akkor meg se lehet különböztetni a személyest a nemzetitől. Mondjad, hogy a történelemnek elege van az alkotmányokból.

Annál is inkább, mert mind egy kaptafára készült.

Bizony, a történelem manapság jobban szereti a telefont.

Nem beszélve a tévéről.

Bizony, új formák. Mégiscsak: áttérés a zsarnokságról a demokráciára.

Űhüm. Új formákat követel. Hív életre.

Úgyhogy mondjad csak azt: a történelem. Vagy még inkább: a forradalom. Számukra ez ugyanaz.

És ha azt felelik: hol vannak a néptömegek, a lövöldözés, a barikádok?

Erre feleld azt, hogy nem moziban vannak. Hogy a forradalom mindig egy csapásra lobbantja lángra a nemze-

tet. És hogyha annyira szeretnének vérontást látni, éppenséggel megparancsolhatom a hadseregnek, hogy nyisson rájuk tüzet. Elegem van belőlük!

Jaj!

Ne jajgass: nem kérdeznek ilyeneket. Igaz is, Petrovics – légy szíves hívd fel Bechert Japánban. Mondd meg neki, ne izguljon, amikor meglátja az újságokat. Különösen – Matildát meztelenül. Még a végén ijedtében politikai menedékjogot kér, és emigrációs kormányt alakít.

Na igen, a régi gárda tagja. Kár, hogy nem volt itthon.

Űhüm. Én is sajnálom: a fogoly remek volt, nem beszélve a mártásról.

Bizony, lesz-e részünk most újabb porciókban?

Lesz, lesz – csak az német lesz.

Vagy amerikai.

Inkább német. Mint a kölcsön része.

A görögdinnyének akkor is löttek.

Szó sincs róla, Gusztáv, ne izgulj. Az Öreg nem fogja hagyni.

Igen, mégiscsak szimbolikus növény.

Zöldség.

Mindegy. A fő: kívül zöld, belül vörös.

Bizony, a remény és a szenvedély színe.

Nem beszélve arról, hogy a kiontott vére.

Az ugyanaz.

Csakhogy amíg nem vágod fel, nem tudod – érett vagy éretlen.

Bizony. És aztán – a magok.

Nagy dolog! A magokat mindig ki lehet köpni.

Igaz, ami igaz.

Ide figyelj, Petrovics. Te mit szeretsz jobban, a múltat vagy a jövőt?

Nem tudom, Bazil Modesztovics, nem gondolkoztam rajta. Régebben a jövőt. Most, azt hiszem, a múltat. Elvégre – belügyes lennék.

Hát te, Gusztáv?

Mikor hogy. Néha a jövőt, néha a múltat.

Szóval a jelent. Téged, Cecília, nem is kérdlek. Minden világos. Telve vagy reménnyel és szenvedéllyel.

Egy nőt, Bazil Modesztovics, mindig a jövő érdekli.

Akárhogy is: az anyai ösztön.

Túlbonnyolítod, Cecília. Mi az, hogy anyai? Egyszerűen: az ösztön.

Közönséges alak maga, Petrovics!

Ha közönséges vagyok, csak azért, mert nincs kedvem öreg napjaimra németül tanulni. Vagy angolul. Helyesen látom a kérdést, Bazil Modesztovics?

Igaz, ami igaz.

És te, Bazil Modesztovics, te személy szerint mit szeretsz jobban?

Magam sem tudom, Petrovics. Azt hiszem, mégiscsak a múltat. Az azért többségében ... Kérsz kávét?

(*függöny*)

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Októbertől februárig

LUDMILA SZARKASZINA BESZÉLGET
ALEKSZANDR KABAKOV ÍRÓVAL

„**P**olgárháború rémét festik... a demokrácia ijesztgetését azzal próbálják még hatásosabbá és még meggyőzőbbé tenni, hogy a »polgárháború« veszélyére hivatkoznak.” „Minden fenyegetés közül, úgy látszik, a polgárháború riadalma a legelterjedtebb.” Tudja, honnan származik ez az idézet? Eltalálta, Lenintől. Az orosz forradalom és a polgárháború című cikkében olvasható, amelyet 1917 szeptemberében írt, egy hónappal azelőtt, hogy kirobbant a forradalom – az össznézeti vérfürdő –, amely nem hozott, nem is hozhatott sem békét, sem földet, sem kenyert. Hogy értjük ezt az idézetet? A forradalom vezérének politikai vakságáról vagy talán politikai képmutatásáról tanúskodik? Vagy nézzünk egy másik kijelentést: „Ijesztgetnek bennünket, de mi nem félünk”. Ha ma olvassuk, borzonghat a hátunk, milyen makacsul és dühösen bizonygatja V. I. Lenin a polgárháború szükségszerűségét, elkerülhetetlenségét és előnyeit; szerinte „a forradalmi proletariátus ereje abból a szempontból, hogy mennyire hat a tömegekre és mennyire tudja a tömegeket magával ragadni a harcba, hasonlíthatatlanul nagyobb a parlamenten kívüli harcban, mint a parlamenti harcban... Érthető, hogy a parlamenti harc és a választások feltételei és körülményei miért mutatják kisebbnek az elnyomott osztályok erejét, mint amilyen erőt ezek az osztályok a polgárháborúban ténylegesen ki tudnak fejtetni.” Az is furcsa benyomást kelt, mennyire lelkesedik a vezér az októberi fordulat után fél évvel: „A polgárháború a szovjethatalom szakadatlan diadalmenete volt.”

Visszataszító és fájdalmas dolog még ma is azt látni, hogyan dicsőítik ezeket az eseményeket a „leninista” társadalomtudósok: „Lenin kerek-perec elhatárolta a bolsevikokat a kispolgári demokratáktól, akik öntudatlanul jajongtak a polgárháború »borzalmait« láttán, és megakadályozott minden próbálkozást, hogy a forradalmat »demokratikus« kibúvók révén letérítsék a proletár, a szocialista útról és polgári mederbe tereljék.”

Tudatában vagyok, mennyire kockázatos történelmi párhuzamokat vonni. És mégis, ha a „peresztrojka – ugyanolyan forradalom” (ahogy a párt ideológusai előszeretettel nevezik), akkor érvényes marad a politikai szerepek „forradalmi”, azaz a forradalom terminológiájának megfelelő megkülönböztetése. És ekkor mi Önnel együtt rögtön a „kispolgári demokraták” kategóriájába kerülünk, akik csak jajonganak a polgárháború borzalmait láttán. Legfeljebb abban térünk el elődeinktől, hogy tudatosan jajongunk.

– Úgy gondolom, ha a forradalom céljait nézzük – azokat, amelyeket meghirdettek, és azokat, amelyeket megvalósí-

tottak –, akkor szembeeső különbségeket kell látnunk. A „demokrácia” kifejezésnek, amit Vlagyimir Iljics ebben az írásban lépten-nyomon emleget, semmi köze sincs a történetekhez. Ennek egyszerűen az az oka, hogy a demokrácia lényegi mozzanata nem valósult meg, sőt mi több, nem is törekedtek arra, hogy megvalósítsák, ez pedig – a tulajdon demokráciája. Most, miközben folyton a demokratizálásról papolunk (ami a közismert vicc szerint úgy különbözik a demokráciától, mint a csatornázás a csatornától), most sem értjük, mi történik. Pedig egyszerű dologról van szó: a tulajdon demokratizálása még mindig várat magára. Véleményem szerint, ha ebből indulunk ki, akkor minden világossá válik.

Jártam nemrég a Szmolnijban, és az egyik emlékszobában megláttam a falon a földről szóló dekrétum eredetijét. Ugyan hol van ott megírva, hogy „földet a parasztoknak”? Egy szó sincs arról! Az áll benne, hogy az állam javára elidegenítődnek a koronabirtokok, a kincstári, egyházi, községi földek... és a parasztoké! Tőlük is elveszik, és állami tulajdont csinálnak belőle. Vagyis a nem demokratikus, egységesített, totalitárius tulajdonnak egy olyan rendszere alakul ki, amilyenre még nem volt példa a történelemben. Lehet-e azon csodálkozni, hogy ezzel egyidőben egy olyan politikai, ideológiai meg mindenféle más totalitarizmus jött létre, amelyet még nem látott a történelem? Mindez a totalitárius tulajdonviszonyokból fakadt.

De ha megpróbáljuk követni a forradalomnak és vezérének, Uljanov-Leninnek a logikáját, miszerint a polgárháború a szovjethatalom diadalmenete, a parlamentarizmus pedig nem megfelelő terep a csatározáshoz a lenini kommunisták számára a hatalomért vívott harcban, akkor milyen következtetést vonhatunk le azokról a lenini elvekről, amelyek a peresztrojka alapját képezik? Ezek az elvek vagy akkor is teljesen erkölcs-telenek voltak és most is azok, és ezért legfőbb ideje végérvényesen szakítani velük, vagy pedig számot kell vetni az ország fiatal parlamentjének sorsával, s annak kell utána nézni: mi és ki akadályozza előrehaladásában, mitől és kitől függ életképes működése. Hiszen annyi nyilvánvaló, hogy ha beindul a parlamentáris élet gépezete, és demokratikus választásokat tartanak, ha engedélyezik a tulajdon igazi pluralizmusát, akkor a leninizmus általunk jól ismert gyakorlatából semmi sem marad. Mint ahogy nyomtalanul eltűnnek azok az erők is, amelyeket semmilyen vérőzlen sem ijeszt meg.

Minden bizonnyal... Számukra ez olyan lenne, mintha idegen pályán játszanának.

A beszélgetés *Or oktyabrja k fevralju* címmel jelent meg a *Vek XX i mir* 1990/6. számában.

A parlamentarizmust nem ők találták ki, és ezért nem az ő játéka. Sakkolni nehezebb, mint Csapajev módjára a figurákat lesöpörni a tábláról... De most nem a politikáról és nem a politika történetéről akarok beszélni, habár ezzel kezdem. Vegyük tehát úgy, mintha igaza lenne az idézett szerzőnek: ha a régi világot vérbe fojtják, azzal valóban a proletariátus és a szegényparasztság jár jól. És minden rendjén van. Ördög vigye a parlamentarizmust, ha a proletariátusnak és a szegényparasztságnak nagyon jó sora lesz...

De hiszen nem jártak jól!

– Most még ezt is figyelmen kívül hagynám. Én nem e beszélgetés történeti színvonalát akarom megemlíteni, hanem inkább a pszichológiai mélységekbe szeretnék leásni, hogy így tudjam kikaparni azt a förtelmes gyökeret, amelyből minden kinőtt. Hát tegyük fel, hogy ők jól jártak. Tegyük fel, hogy felépült a szebb jövő, vagyis mindenki egyformán keveset és rosszul dolgozik, táplálkozásuk is kevés és rossz, de legalább egyforma. Látszólag mindenki elégedett. Ki mondott olyat, hogy gazdag társadalomra van szükség? Ki mondta, hogy parlamenti rendszer kell? Sőt, tovább megyek: szent meggyőződésem, hogy akkoriban, mikor sokat írtak a vérözönről, az emberek jóval kevésbé félték a vértől. Ugyanúgy, ahogy a középkorban a boszorkányégetés teljesen természetesnek tűnt, és a gyerekek is odasereglettek a térre, s körülujjongták. Ezek másfajta emberek voltak. Mégis honnan ered mindez? Honnan veszi magának a bátorságot az ember, hogy a tömegeket a nyomor és a semmittevés szebb jövője felé vezesse, miközben a vér nem egyéb számára – csupán elkerülhetetlen melléktermék, termelési hulladék?

Számomra a válasz rendkívül egyszerűnek tetszik. Amikor Krisztus parancsolatai, az Úr törvényei átminősülnek a különböző filozófiai dogmák egyik válfajává, melyeken vitakozni lehet, melyeket meg lehet sérteni – akkor mindennek vége. Akkor bárki, aki kész egy politikai tan kiépítésére, kitűzheti a maga célját, s a továbbiakban semmi sem tartja vissza attól, hogy a céljához vezető utat holttestekkel kövezzék ki. És ezt az utat nem fogja rosszabbnak tartani, mint egy esetleges másikat. Hiszen számára nem létezik a tízparancsolat, és semmilyen megmásíthatatlan kritériumot nem ismer. Így aztán minden a maga helyére kerül: tetszhetik a polgárságnak a parlamentarizmus, nekünk, szegényparasztnak és proletároknak viszont más az elképzelésünk – vérözönön át irány a diadalmas szebb jövő! Nekünk az Isten nem parancsol, mert ő számunkra nem létezik.

Amint az Isten elleni lázadás eszméje hatalmába keríti ezt vagy azt a társadalmat, akkor az már egyenesen és menthetetlenül sodródik a forradalom, a vérontás felé; ez pedig aztán sohasem ér véget. Így volt ez Franciaországban, így történt nálunk is – először a papokkal kezdtek. Felmerül a kérdés, először miért a Megváltó Krisztus székesegyházát robbantották fel, és miért nem a Téli Palotát? Hát azért, mert a hatalom eszméje közel állt hozzájuk, csak éppen maguk akarták birtokolni a hatalmat. A vallásos eszme viszont saját létüket kérdőjelezte meg, emiatt aztán ki nem állhatták.

A legmeglepőbb számomra az, hogy egy olyan országban, ahol élt egy Dosztojevszkij,

és ahol Dosztojevszkij eszméi befolyása rendkívüli volt, mégis leigázhatta az értelmet az ő ellenlábasa és ellensége? Hogyan fért meg a keresztény eszme az Antikrisztus eszméjével? Miként befolyásolhatta az értelmiség gondolkodását egyszerre mindkettő – ez számomra rejtély.

Emlékszem, a „Szabadság” rádióban elhangzott Öntől egy hírmagyarázat „A forradalom csábítása” címmel. Ugye itt a csábítást a bibliai értelemben kell felfogni? Látja, én most már nem csak a forradalom csábításáról beszélek. A cél csábítása, a tényleges bibliai értelemben vett kísértés az, amire gondolok. Amint az ember úgy dönt, hogy el kell érnie a célt, hogy életét alá kell rendelnie a célnak; ha célját nem csak maga akarja elérni, hanem – és ez még rosszabb – másokat is arra akar vezetni, akkor jelentkezik a csábítás, az ördögi kísértés. És ekkor már nem vagyunk messze „a cél szentesíti az eszközt” hírhedt elvétől. Hiszen ugye az úgy igaz, hogy a cél már etimológiailag is többet jelent, mint minden egyéb? Minden más – csak mozgás, de ott, elöl – sejlík a cél. És akkor efelé rohanunk a fejeket porba taposva, először az idegenekét – a burzsoáziát, az alacsonyabbrendű fajokét, a máshitűekét –, azután már egymáséit is, mindenféle formális megkülönböztetés nélkül.

És ekkor már egyremegy – parlamenti csatározások vagy vörös terror. De a terror mégis jobb, hiszen általa gyorsabban jutunk el a célig.

Természetesen az itt a legfontosabb probléma, hogy Oroszország szellemi vezérei, gondolkodásának olyan meghatározó egyéniségei mellett, mint Dosztojevszkij és Tolsztoj, miként volt lehetséges Csernisevszkij működése (hisz ő volt az, aki „átformálta” Iljics tudatát), és végső soron miért ez utóbbiak eszméi győzedelmeskedtek. Önnel igaza van abban, hogy mindez az Isten elleni lázadással függ össze. Amint Dosztojevszkij fő párttűtője, maga Ivan Karamazov mondja: „Lázadásban élni nem lehet”; belátván, hogy a zendülés tönkreteszi az embert.

De talán térjünk vissza a politikai realitáshoz. Tudom, könnyen a történetietlenség vádjával illethetnek – nem szabad, úgymond, a marxizmus klasszikusainak idézeteivel dobálózni a jelenre vonatkozóan sem negatív, sem pozitív értelemben. Mindez persze nem az idézeteken múlik. Azokat meg is lehetett volna takarítani, nem is kellett volna emlékeztetni rájuk. Itt ugyanis másról van szó: a mai politikusok intellektusának minőségéről és milyenségéről, gondolkodási módjáról. A leninizmus nekik már a vérükben van, beléjük evődött és ivódott, és a „lenini módon” való gondolkodást nem olyan könnyű váltani, mint a fehéreneműt. Sőt talán még szabatossabban fogalmaznék: én ma a leginkább destruktívnak a hatalomért vívott harc és az államépítés lenini elveit tartom. Szeretnék azonban ideológiailag, világnézetiileg konstruktív erőket látni.

– E beszélgetésünkben nagyon élesen körvonalazódnak a különböző szerepek. Ön a közgondolkodás történetének szakértőjeként nyilatkozik, én meg egy olyan ember teljesen felelőtlen álláspontjáról, aki csak magával törődik. De akárhogyan is, én szépíró vagyok, aki mindenfélét kitalál, és a társadalomtudományok nem állnak hozzám nagyon közel. Az említett szereposztásból következik álláspontjaink különbözősége. Miért gondolom én, hogy a destruktív és konstruktív erők keresése egyaránt fontos? Sőt, nagyobb szükség van a destruktív kimutatására. Mert azok

a félelmetesebbek... Minden látszólagos eltérés ellenére, mint ugyanannak az unifikáló társadalomnak a tagjai, mindnyájan megközelítőleg egyformák vagyunk. Gorbacsov is, Gdlijan is, Szobcsak is... Nem kell több, mint magamba nézni, hogy észrevegyem, milyen félelmetes destruktív erők forronganak társadalmunkban. Szörnyűségek. No mármint, ha ezek léteznek, alighanem az is kell, hogy kitörjenek. Az már más kérdés, hogy ha elengedik a torkomat, akkor nemigen fog eszembe jutni, hogy géppisztollyal vonuljak ki az utcára. Ha megszűnik a nyomás, elmarad a robbanás – ez magától értetődik. Amennyiben a társadalom nem provokálja ki belőlem, nem mozgósítja a destruktív erőket, azok elhalnak a tudatalatti szintjén.

De milyen legyen a társadalom, hogy ne provokáljon? Lám, én rossz is vagyok, meg jó is. Hogyan lehetne engem jobbá tenni? Esetleg a következőképpen: mivel én ahhoz érzek kedvet, hogy körmöljek vagy vászonra pingáljak – adja meg a lehetőséget, hogy *ezt* szabadon tehessem. De ha olyan ember lennék, akinek hajlamai nem a költészetre, hanem a földművelésre irányulnak – hát akkor adjon tulajdont, tegyen birtokossá. Normális polgárrá. Hogy én is, mint az európaiak, a saját házam előtt söprögessen a járdát. Ennekem éppen a szellemi munkára van rátermettségem, arra, hogy ezeknek az embereknek, akik szántanak és építenek, szellemi támaszt vagy felüdülést nyújtsak – legyen hát lehetőségem, hogy ezzel foglalkozzam. Ők fizetnek érte – én írok nekik. Ők birtokolnak – én kiszolgálom őket.

De ki ellenzi a tulajdonról szóló törvényt? Ki fél attól, hogy saját virágágyat telepítsen a saját háza elé? Ki állítja a lenini örökségre esküdözve, hogy a magántulajdon megengedésével kieresztjük a kispolgáriság szellemét a palackból? Ki ragaszkodik ahhoz a rendszerhez, ahol minden dolgozó – proletár, akinek nincs mit veszítenie, csak...?

– Hogyhogya ki? A lumpenek. Mindenféle lumpen.

A tulajdonról szóló törvényt nem a lumpenek vétőzzák meg, hanem a hatalmon levők. Ott pedig nem lumpenek ülnek.

– Már hogya lennének ők lumpenek? Éppenhogya azok. Egyszer egy okos ember azt mondta, hogy nálunk az országban mindenki lelkében ott lakozik a cseléd, a koldustól kezdve egészen a... Bizony, lumpenek. Ők képviselik a lumpenek érdekeit. Mert hogyan lehetne másként nevezni az olyan embereket, akik állami ellátásra, állami nyaralóra tartanak igényt. Minden csak állami legyen! Ne a sajátjuk!

De hát miért is? Hisz van nekik éppen elégük. Emlékezzen csak Zsivkovra, Ceausescu meg a svájci bankokra... Most meg potom pénzen vásárolják meg maguknak az állami nyaralókat.

– Mert megijedtek. De amúgy nagyon jól ment nekik. Lumpenek alul, lumpen-führerek felül.

Ez igaz. De engem mégsem hagy nyugton a gondolat: egy olyan hatalmas országban, mint amilyen Oroszország volt, 1917-ben a lumpenek politikája, ideológiája és lélektana győzedelmeskedett. Hiába létezett és óvott a veszélytől egy egész szellemi kultúra, ez a primitív, silány, végzetes eszme mégiscsak diadalra jutott, s megsemmisítette az addigi állapotokat, köztük a tulajdonviszonyokat is. És ennek az eszmének ma is óriási a vonzereje, s ma annál könnyebb engedni

a csábításnak, mivel az emberek túlnyomó többségének megint nincs veszíteni valója. Az állami vagyon „igazságos” szétosztásának gondolata valamilyen formában ott él az agyokban és szívekben. A tömegek körében nincs ennél népszerűbb elképzelés. De idézze csak fel emlékezetében, mit írt Makszimilian Volosin:

Amikor a népi zavargások tűzéből

Felröppen a véres lobogó, és rajta a jelszó:

„Szabadság, testvériség, egyenlőség vagy halál” –

A zászlórudat a Te kezéd szorítja,

Gyilkosok közül az első, Káin.

Hogyan irtsuk hát ki magunkból a lumpent, s mit tegyünk azért, hogy a lázadás véres lobogója örökre a Forradalom múzeumába kerüljön?

Ahhoz, hogy belőlem és másból kiköltözzön a gyilkos, nem egyszerűen demokratizálásra van szükség, hanem az élet privatizációjára. Az életnek, a tulajdonnak, a szellemi tevékenységnek a privatizációjára. Ennek során, természetesen, érvényben kell hogy maradjon ez, amit társadalmi szerződésnek neveztek, léteznie kell valamilyen államberendezkedésnek, amely rendőrséget állít, hogy megvédjen a bűnözéstől, a társadalom túlkapasaitól, és fenntart egy minimális létszámú hadsereget. Ezzel kész. Pofonegyszerűnek tűnik, amiről beszélek... A társadalmi életnek a szabadság az alapfeltétele. Ez az egyetlen biztos pont, ahonnan el lehet indulni. A szabadságnak pedig, hogy ne váljék ismét a gyilkosok szabadságává, s hogy ne fordíthassák az ember teremtő ösztönei ellen, csupán egyetlen tiltásra kell épülnie: ne szegd meg az Úr törvényét!

A vallás mostani divatja – sajnos, egyelőre általában csak divatról beszélhetünk – tetszik nekem, mert igazi elmélyülést is eredményezhet. Elvezethet a felismeréshez, hogy Krisztus parancsolatai adják az élet, a Jó értelmét; ha nem tartjuk tiszteletben őket, akkor a halál, a Gonosz kerekedik felül. A vallás illetően felfogása nélkül állami egyház alakul ki, ez pedig egyszer már szakadékba sodort bennünket. Megtapasztaltuk már a cár és az állam által irányított pravoszláviát. De lám, mi történt rögtön, egy évvel azután, hogy a hajdani állami felügyeletet „megszüntették”? Hiszen a templomokat is maga a nép rombolta szét. Mert a vallás állami volt, nem pedig a társadalmi tudatba szilárdan gyökerező vallásos eszme.

Ily módon viszont minden ember ama dilemma előtt áll, hogyan válassza meg saját politikai magatartását: távol tartsa-e magát a hatalomtól, vagy együttműködjék vele? Korunk legkiválóbb egyéniségei már az együttműködést választották, vagy pedig arra törekednek, hogy semlegesítsék, hogy ne engedjék érvényesülni az ellenvéleményt képviselőket. Ha jól értem, Öntől és műveinek hőseitől idegen ez a választás. Miért? Hiszen ha csak csöpp esély is kínálkozik a lumpen-állam sokféle sárkányának legyőzésére, akkor indulni kell, akkor rajta, legalább a választásokon jelöltesse magát az ember, vagyis, egyszóval, harcolni, küzdeni kell.

– Tudja, számomra elfogadhatatlan elv, hogy „a Jónak kemény ökle legyen”. Nem harcolhatunk jó ügyért gonosz eszközökkel. Aki erre az útra téved, előbb-utóbb vagy

fizikai, vagy erkölcsi vereséget szenved. Erről nemcsak a *Menekülőben*, hanem más írásaiban is sok szó esik. Úgy vélem, egy író, ha egyáltalán tud valamit tenni a hatalomért harcba szálló tisztességes emberek érdekében, akkor csak egyet tehet: legyen mindig jelen, de anélkül, hogy közbeavatkozzon, és a maga módján intsen a jóra, emlékeztessen arra az Istenre, aki a lélekben lakozik. Hogy ne feledjék, miért folyik a küzdelem, és legalább ne vívjanak szabálytalanul.

Tökéletesen egyetérték az Ön álláspontjával. Az azonban nagyon nyugtalanít, ahogy a Menekülő főhőse dönt, amikor az aljasság és a zűrzavar között kell választania. Mivel nem kíván gazember lenni, így a vérontást választja. Ezzel azonban összeomlik a prioritásokról vallott összes elképzelésünk, melyek szerint következnie is be bármilyen, vér ne folyjon, csak ezt a szörnyűséget és káoszt sikerüljön elkerülnünk. Az Ön irodalmi hőse pedig mindennek ellenére a polgárháború mellett teszi le a voksát, olyan alternatívát választ, melynek révén minden pokolra száll, minden összeomlik, számára azonban egy a lényeg – ne kényszerüljön hazug és becstelen világban élni. Mennyire tekinthető erkölcsösnek ez a döntés? Vagy tegyük fel inkább leegyszerűsítve a kérdést: gyakorlatilag mennyire mentesít a galádságtól? Csak nem gondolja komolyan a Menekülő, hogy amikor géppisztollyal a kézben mintegy nyílt harcba indul, akkor ily módon búcsút inthet a gaztettek birodalmának? Netán azt hiszi, hogy ahol mindenki harcol mindenki ellen, ott a becstelenségnek nem jut hely? Véleményem szerint a becstelenség éppen a polgárháború mocskában és vérözönében bontakozik ki igazán, ha másért nem, hát azért, mert nem kell álorcát öltenie és betartania az illemt. A polgárháborús állapot eszerint jobb, hiszen tisztességesebb, nyíltabb stb. lenne? ...

– Én egy irodalmi művet írtam. Jót-e vagy rosszat – „majd a boncolás után kiderül”. Ez a könyv: egy történet az emberről, nem pedig javaslat a probléma politikai, filozófiai megoldására. Az ember olyan teremtmény, hogy ha sokáig szorongatják a torkát, akkor a késhez kap. Vagy tán angyalnak kéne lennie? Úgy cselekszik, ahogy az az embertől elvárható. Amikor sarokba szorítják, megfélemezik a felebaráti szeretetről és harap. Ez bizony így van – hacsak nem szentről van szó. De az én hősöm nem szent, hanem normális ember.

Állandóan igyekeznek velünk elhitetni, hogy a társadalmat a „Demokratikus szövetség”, a radikálisok, a nacionalisták stb. destabilizálják. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy azok akarnak polgárháborúba kergetni bennünket, akik azt akarják, hogy maradjon minden úgy, ahogy van, ahogy volt. Ha a Menekülőhöz állandóan járnak a „szerkesztőségi” fiúk (akiket csupán az esztétikum kedvéért nevezek így, hiszen mindenki érti, hogy a KGB-ről van szó), és annyira könyörtelenül igyekeznek őt besúgónak beszervezni, hogy ő inkább fejesztve rohan a polgárháborúba, akkor vajon ki kényszeríti őt erre a választásra? Hát ők! Kik tudják ilyen döntésre bírni a társadalmat? Csakis a totalitarizmus maradványai, amelyek még fennállnak, tovább élnek és harcolnak a megmaradásért. Sem az embert, sem a társadalmat nem szabad sarokba szorítani.

Nálunk ma alábecsülik a rejtett hatalom szerepét. A nyilvános hatalom megadhatja magát, ellenállhat, folytathatja a harcot – mindig szem előtt van. Gidaszpov intézhet

felhívást a munkásokhoz – ez mind nyílt színen történik. De van egy rejtett hatalom, amelyik tartja magát, mert senki sem tud közvetlenül hozzáférni, nem tudja nevén nevezni, annyira titkos.

... Az én számomra a felelősség mindig kétféle. Létezik a történelmi felelősség, például, hogy ki a bűnös? De emellett létezik az emberi felelősség: ki a rossz? Bizonyára megérti, hogy a kettő nem ugyanaz. Ki a bűnös? Bűnösök ezek is, meg azok is. Sőt, lehet, hogy aki ellenállt, talán még nagyobb mértékben vétkezett. Mert ezzel provokált. De ki a rossz? Az, aki eltulajdonít, kisajátít. Mert aki ilyet tesz, az feltétlenül gyilkossá válik. Ami engem illet, akár csak minden ember, képes vagyok olyan cselekedetekre, amelyek nehezen egyeztethetők össze az erkölccsel. És irodalmi hőseim is így viselkednek. Persze tudják, hogy az erőszak nem szép dolog. De mégsem rettennek vissza tőle...

Tehát különböző okok folytán mindegyikük, de még Ön is, aki keresztény hitben és kultúrában nevelkedett, a polgárháborút választják ilyen helyzetben?

É

n nem választok, hanem megjelenítek. Az elképzeléseimet vetem papírra. És meg lehet, hogy ezáltal megszabadítom magamat tőlük. Nem mindenkinek adódik azonban az ilyen szerencse, hogy kiírja magából és megtisztuljon... Ön szerint ez nincs összhangban keresztény hitemmel. De hát ha valaki keresztény, attól még nem feltétlenül szent.

Így viszont ahhoz a szofizmához jutunk, amelyet a világ összes bölcse sem tudott megoldani. Miért teremtett a Mindenható olyan első embert, aki képes volt fellázadni ellene? Vajon miért? Hiszen ennek nincs semmi értelme. Tisztára ördögi bohózat.

– Valóban ördögi bohózat, vagy, ahogy a materialisták mondják – a jó és a rossz dialektikája. Ámde e dialektika szerint az embernek, ha valóban ember, annyi a dolga, hogy ne tagadja a rossz létezését, de ugyanakkor azt ne állítsa, hogy a jó nem létezik. Értse meg, hogy van a jó is, meg a rossz is, ám a jóra törekedjen, s a rossztól tartsa magát minél messzebb! De ne bocsátkozzon vele a harcba, mert mindenféle háborúság – rossz, amiből semmi jó nem származik. Van lehetőség a jó mellett hitet tenni anélkül is, hogy a rosszat rosszal pusztítanánk el: a rosszat semlegesíteni kell, mégpedig oly módon, hogy erejét ellensúlyozzuk.

Visszatérve a politikai élethez, tudomásul kell venni, hogy a lumpenek reális erőt képviselnek, vagyis más politikai erőket kell velük szemben létrehozni és megszervezni. Olyanokat, mint a kisgazdapárt, az értelmiségi demokraták pártja – és még hosszan lehetne sorolni... És eközben folytatni a demokratikus átformalást, míg csak a totalitárius társadalom véglegesen szabad társadalommá nem lesz.

Tehát, ami a politikai előrejelzést illeti, akkor – metaforikus kifejezéssel élve – visszafelé kell megtennünk az utat Októbertől – Februárig.

– Tökéletesen így igaz, amennyiben lehetséges efféle haladás az időben.

FORDÍTOTTA GRÁNICZ ISTVÁN

Távol a demokráciától

CSIZMADIA ERVIN-FRICZ TAMÁS

Alapkérdésünk: létrejött-e az 1988-90-es forradalmi jellegű változások nyomán demokrácia Magyarországon?

E kérdésre az utóbbi hetekben-hónapokban többen kétségekkel teli, de végső soron optimista válaszokat adtak.¹ Ez a bizakodás alapvetően két forrásból táplálkozik. Egyrészt abból, hogy 1988-1989-től kezdődően békés forradalmi átalakulások zajlottak le szinte egész Kelet-Közép-Európában, amelyek megszüntették a régi „kommunista rendszert”; másrészt abból a tényből, hogy a forradalom nyomán szinte azonnal létrejöttek, illetve létrejövőben vannak az új demokratikus jogintézmények és alaptörvények. (A pártok megalakulásától az emberi jogok törvénybe iktatásáig és a szabad választásokon át a többpárt-rendszerű parlamentig és az önkormányzatok létrejöttéig.)

Ezen az alapon állítják sokan azt, hogy Magyarországon már most létezik a polgári, liberális demokrácia, vagy legalábbis jó úton vagyunk annak megvalósulásához. A mi véleményünk ezzel szemben az, hogy a békés forradalom és a jogintézmények létrejötte nem garantálja automatikusan a demokrácia kiépülését. Szükséges, de nem elégséges feltételei ezek, minthogy a demokrácia nem pusztán szilárd, stabil jogintézményeket jelent, hanem legalább ilyen mértékben rögzült demokratikus értékeket, valamint olyan egyéneket is, akik képesek demokratikusan gondolkodni és cselekedni.

Am demokratikus értékek csak akkor válnak uralkodókká és demokraták csak akkor születnek tömegével, ha a társadalmi cselekvésben az egyéni érdek az elfogadott szabályozó elv. Demokratikus értékek, demokraták és anyagi motiváló érdekek híján a demokrácia pusztán felszínre válhat, s ennek veszélye a mai Magyarországon fennáll.

Írásunkban éppen azt vizsgáljuk, hogy a demokrácia e teljes körű feltételrendszere mennyiben jött létre idáig Magyarországon, létrejött-e egyáltalán, s ha nem, mik a feltételei létrejöttének?

A hiányzó feltételek: érték, egyén, anyagi érdek

A mai magyar társadalmi és politikai élet elemzésére vállalkozó írások legvitathatóbb pontja az, hogy a demokratizációt csaknem kivétel nélkül intézménycentrikusan közelítik meg.² Mi lehet az oka annak, hogy a demokrácia fentebb jelzett feltételei közül a szakirodalom és a politizáló elit jószerivel csak az intézmények felé fordítja a figyelmét?

Az egyoldalúság egyik okát a közelmúlt történelmében találjuk meg. A Kádár-korszakban ugyanis minden deklaráció és propaganda ellenére nem léteztek valódi, demokratikus jogintézmények, betartható szabályozó normák. Ellenkezőleg. A rendszer éppen a szabályok és formális jogintézmények folyamatos relativizálására és ezek egyéni kijátszhatóságára épült. Valódi intézményi garanciák hiányában a politikai döntések is óhatatlanul önkényessé, kiszámíthatatlanná váltak. Érthető visszahatás ha ma a demokrácia kulcskérdésének az intézményesültséget tartják politikusok és gondolkodó értelmiségiek, és első lépésként a hiányzó intézményeket akarják létrehozni. A közvélemény maga is ezt sürgeti. Például a vállalkozói-menedzseri réteg az új rendszertől végre jogi-intézményes garanciákat kíván tevékenységéhez. Ugyanilyen erős igény az állami gyámkodástól, retorzióktól mentes, szabad vallásgyakorlás biztosítása, vagy éppen a sajtó szabadságának függetlenségének törvényi garantálása, és így tovább.

A mai egyoldalúság másik oka az, hogy a hetvenes évek második felétől – érthető módon – a magyar demokratikus ellenzék is az intézményesítést, a jogintézmények megteremtését helyezte követelése középpontjába, és ez aztán a nyolcvanas években az egész társadalomkritikus és reformer értelmiség egyik legfőbb követelésévé vált. Kis János nevéhez fűződik a demokratikus jogállam követelményének megfogalmazása, és az egész ellenzéki sajtó ezt a gondolatot népszerűsítette, terjesztette a nyolcvanas évek elejétől egészen napjainkig. Amikor 1987-88-ban megindult a társadalmi-politikai erjedés, akkor a radikális változást követelők széles tábora már szinte készen kapta a politikai rendszerváltásnak azt a koncepcióját, melyet először a demokratikus ellenzék fogalmazott meg. Mivel a demokratikus ellenzék a nyolcvanas évek végére már igen jelentős politikai tekintélyre tett szert az általuk használt fogalmak, kategóriák és célkitűzések nagymértékben meghatározták a békés politikai forradalom célkitűzéseit és jelszavait.

Van azonban egy harmadik, általánosabb oka is az intézménycentrikus szemlélet túlsúlyának; nevezetesen az, hogy működőképes intézmények létrehozása a demokratikus átmenet egyik legfontosabb feltétele, bárhol kerül rá sor a világon. Ebből azonban még nem következik, hogy az egyetlen feltétele. A magyarországi közvélemény sajnos túlságosan is hajlamos rá, hogy a nyugat-európai demokratikus átmenetnek csak ezt az intézményi-jogi oldalát lássa, és megfeledkezzen arról, hogy Nyugat-Európában a demokrácia az intézményes feltételeken túl értékeket, egyéni

magatartásformákat, mentalitásokat, és nem pusztán intézményi változtatásokat jelent.

A nyugat-európai minta éppen azt mutatja, hogy a demokrácia pusztán intézmények megteremtésétől még korántsem várható. Az, hogy van parlamenti többpártrendszer, vannak emberi jogok, van sajtószabadság és szabad vallásgyakorlás stb., még nem jelenti azt, hogy a társadalom többségében dominánssá váltak azok az értékek és attitűdök, amelyek a szóban forgó intézményeket hosszabb távon tartalommal tölthetnek meg. Egyetérthetünk Konrád Györggyel abban, hogy „A liberális és szociális demokrácia meggyökeresedéséhez liberális és szociális demokráciák kellene, akiknek eszméi összhangban vannak viselkedésükkel és környezetükkel. Ilyenek nincsenek sokan.”³³ Ugyanakkor úgy véljük, hogy a társadalom nagy többsége nem elsősorban „liberális”, vagy „népi – nemzeti” értelemben válhat demokratává (azaz nem ideológiai kritériumok szerint), hanem *mindennapi értelemben*, egyszerűen azért, hogy természetes életszükséglet lesz a demokratikus képességek és értékek gyakorlása, illetve ezek általános normává emelése. Ilyen értékeknek tekintjük például az egyéniség tisztelgetését, egymás jogainak nemcsak elvi, hanem gyakorlati elismerését, az egyének közötti együttműködés készségét és a mássággal szembeni toleranciát stb. Ezen értékeknek mintegy alapja – Schöpflin György szavait idézve – az egyéni, anyagi, gazdasági érdekek vállalt előtérbe állítása: „Az anyagi érdekek elsődlegességének lényege abban áll, hogy ez a fajta hangsúly egyértelműségével és kiszámíthatóságával viszonylag zökkenőmentessé teszi az értékek és források elosztása körüli vitát.”³⁴ Ennek az alapelvnek a jelentősége abban áll, ha az egyén gazdasági érdeke a társadalmi cselekvés meghatározó motívumává válik, akkor az egyes állampolgárok szándékai és döntései kiszámíthatóbbak lesznek. Ha az egyéni haszon elve érvényesülhet, akkor az egyének közötti viszonyok is demokratizálódnak, hiszen elvileg egyetlen egyéni érdek sem lehet fontosabb a másiknál. Nem beszélve arról, hogy minden, régóta működő demokrácia ma már erre a világos szabályozóra és normára épül, és csak ennek alárendelten, mintegy ehhez képest jelennek meg más, nem anyagi jellegű érdekek és értékek. Ugyanis csak az anyagi érdekekre alapozva lehet – egyenrangú felek között megvalósuló – politikai alkukat folytatni. Ezzel szemben a nem anyagi, hanem eszmei jellegű érdekek antidemokratikussá válhatnak, ha – mint például a szovjet típusú társadalmakban, de Kelet-Közép-Európában gyakran korábban is – ezek kezdenek dominálni.

Történeti előzmények

A magyar polgári fejlődésnek a nyugathoz viszonyított legfőbb teherterele az eszmei, ideológiai meghatározottság előtérbe kerülése volt a gazdasági motívumokkal, anyagi érdekekkel szemben. Nyugat-Európában az egyértelmű nemzetállami keretek, a tulajdonos polgárság kialakulása és az ő „felhajtóerejük” nyomán megszilárdult szabadságtechnikák és szabadságkörkörök lehetetlenné tették a nem anyagi, eszmei-ideológiai motívumok dominánssá válását, általános állami rangra emelkedését. Ha ez e téren mégis előfordult olykor, a nyugati demokráciák megtanulták,

hogyan lehet és kell ellensúlyozni, illetve visszaszorítani az eszmei érdekeket. Az alapot ehhez az adta, hogy Nyugaton a társadalom egyre szélesebb rétegei kerültek be az anyagi érdekeken alapuló demokratikus társadalmi együttműködés rendszerébe és a demokratikus mechanizmusokhoz, veszélyhelyzetekben *kollektíve* ragaszkodtak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a demokrácia fejlődéstörténete nem más, mint az eszmék uralmi, kormányzati helyzetbe kerülésének veszélyétől való fokozatos megszabadulás története.

Ezzel szemben a történetileg sokáig birodalom-részként működő és nem nyugati értelemben vett szabadság-elveken alapuló magyar fejlődésben mindig az eszmék játszották a vezérszerepet az anyagi, gazdasági érdekekkel, motívumokkal szemben. Mindenekelőtt azért, mert a nemzetállami keret megteremtése, a társadalmi függetlenség kivívása, elsődleges jelentőségű feladatnak minősült a magyar történelemben 1867-től szinte napjainkig. Továbbá azért is, mert csak csekély mértékben nőtt az idők folyamán azon társadalmi rétegek köre, amelyek döntően anyagi megfontolások és cselekvések alapján találtak volna meg közéleti számításukat és ezáltal alulról szerveződve kezdehették volna ki az eszmei-ideológiai fogantatású hatalmi rendszereket.

Innen nézve az 1948–49-ben végrehajtott baloldali rendszerváltás is úgy értékelhető, mint a korábbi eszmei-ideológiai trend megerősítése – ezúttal kommunista alapon. Erre éppen akkor került sor, amikor Nyugat-Európában az amerikai tőke segítségével az anyagi, polgári típusú fejlődésvetel erősítették meg, amely a két világháború között, a gazdasági világválságot követően megingott. Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmust alapvetően meghaladni kívánó, szovjet típusú rendszerek az anyagi elvek tarthatatlanságát, kíméletlenségét akarták minden módon bizonyítani, hogy egyfajta *heroikus kollektivitás-eszménnyel* helyettesítsék azt.

Az eszmei alapú társadalomszervezés a Rákosi korszakban totálisan érvényesült, de a hatvanas évek elejéig a Kádár-rendszer alapvető jellemzője is ez volt. A kádári paternalista uralom azonban éppen azért tudott elfogadottá válni a Nyugat szemében, mert a merev anyagi érdek-elvet határozottan elutasító eszmei-uralmat félig-meddig feladva a piaci elvet – bármilyen korlátozottan is – érvényesülni engedte. Sőt, Szelényi Iván egyenesen azt állítja: „A Kádár-korszak legmaradandóbb teljesítménye a kispolgárosodással szembeni engedékenysége volt.”³⁵ De ugyanebben rejlett a kádárizmus korlátozott „liberalizmusának” két nagy negatívuma is. Az, hogy csak a *magánpolgárosodást tette lehetővé*, nem pedig egy tőkeerős vállalkozói *középosztály* létrejöttét; és az, hogy az egyéni, állampolgári „szabadság”, a tulajdonosság mértékét, a gazdasági vállalkozás lehetőségét a hatalom mindenkori engedékenysége, illetve szigorúsága – tehát önkénye – határozta meg. Az államtól független, autonóm társadalmi és gazdasági cselekvés jogintézményi garanciái így nem jöhettek létre.

A Kádár-rendszer – s ebben mindvégig megmaradt szovjet típusú társadalomnak – egyáltalán nem kívánta adaptálni a nyugati demokratikus jogintézményeket. Ugyanakkor – paradox módon – oldott valamit az évszáz-

dos történeti trenden (az eszmei-ideológiai meghatározottságon), mert „elnézte”, „eltúrte” az államtól független – igaz formális értékekkel és hivatalos intézményekkel alá nem támasztott – anyagi érdekeket és az ezeken nyugvó polgári magatartásformákat. Így, akarata ellenére, a Kádár-rendszer egyfajta előkészítője volt az 1988-tól kezdődő demokratikus fordulatnak. Azért akarata ellenére, mert a létének alapját képező eszmei, ideológiai jellegét – még ha a párton belüli értelmiség egy része ettől el is fordult a nyolcvanas évek végére – egészen a békés forradalom kezdetéig megőrizte. Az elmúlt évtizedekben a Kádár-rendszer – ha kényszerűen és korlátozottan is – megtette az első lépéseket az anyagi elvek érvényesülése felé, de ezek a lépések végül is mindig beleütköztek a politikai uralom alapját képező eszmékbe.

A forradalom mélysége

Az 1988–90-es magyar forradalom résztvevői egyértelműen azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy szakítanak az addig uralkodó társadalomszervezési elvvel, és az antidemokratikus politikai uralmat véglegesen felváltják a demokrácia gyakorlatával. Ahhoz, hogy ez a célkitűzés egyáltalán megfogalmazódhatott, természetesen az is kellett, hogy a magyar társadalom függősége a Szovjetuniótól 1985-től kezdve mindinkább csökkenjen, napiainkra pedig gyakorlatilag megszűnjön. Elmondhatjuk, hogy történelmünk során egy demokratikus forradalomnak talán először nem elsődlegesen nemzeti-függetlenségi kérdéseket kellett megoldania, hanem a polgári átalakulás és demokratizálódás feladatának megoldására koncentrálni. Ám a forradalmak általában – s ez alól nem kivételek a demokratikus forradalmak sem – nem jelentik az értékek és az egyéni magatartásformák átrendeződését, sőt gyakorta azt a jelenséget figyelhetjük meg, hogy miközben a nagypolitika szintjén a legradikálisabb fordulatok következnek be, addig az egyéni életvilágban a viszonyok alapvetően változatlanok maradnak.⁶ Ezért van általában fáziseltolódás a demokratikus intézmények és a demokratikus értékek megteremtődése között. A forradalmak általában *felületesek*. Nem a hatalmváltás végigvitelében, a személycserék végrehajtásában, tehát a politikai, állami szférán belüli változtatásokban azok, hanem abban, hogy nem változtatják meg a társadalmi struktúrákat, mikroszerkezeteket, az egyének közötti együttműködési, kooperációs viszonyokat.

Az 1988–90-es békés magyarországi forradalom sem tudott változtatni – legalábbis az eddigi tapasztalatok ezt mutatják – a magánpolgárok, a magántársadalom politikai kultúrájának történeti sajátosságain: a *szervilitáson*, az *államhatalommal szembeni bizalmatlanságon* és a *korlátozott magán-autonómiákhoz való ragaszkodáson*. Ha az állampolgári szervilitás enyhült is valamelyest a forradalmi változások hatására, az állammal szembeni bizalmatlanság továbbra is fennáll, s egyelőre kérdés, hogy a magán-autonómiákból mennyire bomlik ki a kooperációkon alapuló állami-jogi garanciákkal szavatolt társadalmi önszerveződés.

Mindehhez hozzájárul még egy sajátos vonás is: a demokratizálódási folyamatot túlzottan felülről vezérelték, s értelmiségi dominanciával zajlott és zajlik. A legfrissebb elem-

zések joggal mutatnak rá arra, hogy a társadalomra ez milyen negatív hatást gyakorolt, hogy az elit-értelmiség és a társadalom túlzottan elvált egymástól, és a társadalom jelentős része csak passzív elszennvedője volt a politikai változásoknak. Ebben a forradalomban is, akárcsak a korábbi magyarországi forradalmi jellegű változásokban, az értelmiség és a társadalom csak rövid időre került közel egymáshoz. Valamiféle „kaszatosodott” forradalom zajlott le csupán.⁷

Ugyanakkor van egy lényeges különbség a korábbi forradalmakhoz képest: ez pedig az, hogy a forradalmat vezető értelmiség a későbbiekben esetleg megosztani kényszerül vezető szerepét más előretörő rétegekkel. Többen felvetették már egy értelmiségi-menedzseri hatalommegosztás gondolatát, vagy durvábban azt, hogy a forradalmat végrehajtó értelmiség drasztikusan kiszorulhat a hatalomból az új vállalkozói, tőkésedő rétegek előrenyomulásával.⁸ Ennek a fordulatnak az alapját e logika szerint az adná, hogy a társadalom visszavonná megbízatását a mindig csak megváltó ideológiákat képviselő értelmiségiéktől, és azok kezébe adná a hatalmat, akik ideológiáktól mentes, pragmatikus, anyagi érdekeket képviselnek. Ezt az elképzelést – noha valószínűleg közelebb vinne bennünket az általunk is igényelt anyagi érdekek előtérbe kerüléséhez az eszméikkel szemben – túlzottan tartjuk; a társadalomnak egyelőre csak egy kisebbsége kíván maga fölé mindenáron szakértő-technokrata kormányzást, a többség azonban – úgy véljük – még mindig nem szakadt ki a hagyományos eszmék vonzási köréből.⁹

Jogintézmények és hiányzó demokraták

Mint már többször említettük, a magyar forradalomnak az eddigi legfontosabb eredménye a demokratikus jogállam megteremtése volt. Más lehetőség persze aligha volt, mint először a hiányzó jogintézményeket *megteremteni*. Nem azt vitatjuk tehát, hogy ezek létrejöttek. Kétségeink aziránt vannak, hogy létrejönnek-e majd hasonló módon az általunk oly fontosnak tartott demokratikus értékek, magatartások és egyének. Ne feledjük, hogy történelmünk során az új hatalom már nem egyszer megteremtette a maga adekvátnak látszó intézményrendszerét, hogy *ezt követően* kísérelje meg a társadalom gondolkodásmódjának átalakítását, mintegy a társadalom „felzárkóztatását” az államhatalmi intézményekhez és struktúrákhoz. A mai helyzet szerencséje, hogy ezúttal nem különféle totális rendszerekhez, hanem a demokrácia elvéhez kellene az állampolgároknak gondolkodásmódban, mentalitásban alkalmazkodni. Mert a magyar társadalom éppen korlátozott fejlődése miatt csak korlátozottan volt hatással a forradalomra. A forradalom egyelőre csak egy kisebbség – főként az értelmiség és a szűkebb vállalkozói réteg – megélt tapasztalatait fejezi ki. A társadalom többségének tapasztalatait pedig legfeljebb úgy, hogy ez a többség is – mint mindenki – elégedetlen volt az előző rendszerrel, ám korántsem tudott azok között a feltételek között alternatív életstratégiákat kifejleszteni.

Márpedig ezen utóbbi rétegek számára az intézmények egyelőre csak elvont lehetőségeket jelentenek, amelyeknek

életük alakulására rendkívül áttételesen van csak kihatásuk. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert ezek a rétegek nem rendelkeznek az anyagi boldoguláshoz szükséges eszközökkel, s így *kimaradhatnak a demokráciából*, illetve meg sem érthetik a demokrácia lényegét. Mindennapi élettapasztalataikban ugyanis nincs lehetőségük élvezni annak előnyeit. Kérdés, mint Vajda Mihály fogalmazta meg nemrég egy vele készült interjúban, hogy az emberek többsége képes lesz-e kiszabadulni megrögzöttségeiből és résztvenni a liberális demokrácia nagy „játékában”. Nem elképzelhetetlen ugyanis, hogy az emberek egy része *nem is akar* és *nem is tud* változtatni rögzült szokásain, a paternalizmushoz idomuló mentalitásán, amelytől távol áll a vállalkozó szellem a saját egyéni érdekek önérzetes képviselésének igénye.¹⁰

Teljesen jogosnak tartjuk Vajda kérdését, és kételkedését de nem árt ehhez hozzátenni: nem a társadalom képességeinek, demokratikus hajlamainak lebecsülését jelenti ez, mégcsak nem is a magyar társadalom demokratikus tradícióinak kétségbevonását. Nem hiszünk egy ország demokráciára való örökölt „képtelenségeiben” vagy képtelenségében; ám az egyszerűen *tény*, hogy a társadalom többségét tekintve a jelenlegi Magyarországon még nincsenek jelen demokratikus szokások, viselkedésformák, értékek és gondolkodásmódok. Szembe kell néznünk azzal, hogy még sokáig egy olyan ellentmondásos helyzetben kell élnünk, amikor *van már demokráciánk, de csak igen szűk számban vannak demokrátiánk*.

Demokratákon nemcsak azokat értjük, akik a politikai életet, a nagypolitikát alakítják. Persze jó lenne, ha egyre több ember megtanulná, milyen is a nagypolitika, hogyan kell a demokrácia országos intézményeiben politizálni. Ilyenformán növekedhetne ugyan a demokrácia mellett elkötelezett állampolgárok száma – ha nem is a végtelenségig –, a kérdés azonban az, hogy hányan élhetik meg mindennapjaikban a demokráciát, nevezetesen azt, hogy gazdasági szférában zavartalanul tevékenykedhetnek. Legalább olyan szükségünk van az ilyen névtelen demokratákra, mint a nagypolitikában megjelenő demokrata állampolgároknak.

Meggyőződésünk szerint a magyar társadalom akkor kerülhet közel a demokráciához, ha sikerül az egész társadalomban elfogadottá tenni az egyéni anyagi érdekek elsődleges szerepét. Ugyanis ez termeli ki újra és újra a demokratikus jogintézmények iránti széles körű társadalmi igényt. Ha nem ezeken a reális, gazdasági alapokon nyugszik a demokratikus jogrendszer, akkor maga a demokrácia is csak eszményként, ideológiaként, elvont elvként jelenhet meg a politika szférájában, és egyfajta értelmiségi követelmény lesz.¹¹

S éppén ebben rejlik a jelenlegi helyzet legfőbb buktatója. Arról van szó, hogy a forradalom alatt viszonylag gyorsan konszenzus alakult ki a demokrácia alapvető *elvi-intézményes* követelményeit illetően, ám korántsem jött létre konszenzus abban, hogy mit jelent konkrétan a demokrácia *működtetése és gyakorlata*. Ezzel függ össze az is, hogy míg az egyes (parlamenti) pártok *önmagukat* magától értetődően demokratikusnak tekintik, addig igen gyakorta megkérdőjelezzik *egymás* demokratikus szándékait, meggyőződését és célkitűzéseit. Ennek egyik pregnáns jele volt

például az, hogy a kormánykoalíció hibás gazdasági, gazdaságpolitikai döntéseit az ellenzék nem egyszer a koalíció antidemokratikus politikai beállítottságával hozta összefüggésbe. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a kormány eddig az antidemokratizmus, antiliberalizmus vádját sem ebben, sem más kérdésben nem tudta hitelt érdemlően cáfolni.) De elmondhatjuk ezt fordítva is: igen gyakran hallottuk már a másik tábor részéről is az ellenzék antidemokratikus módszereinek felemlítését. Így tehát azt látjuk, hogy míg a magyarországi politikai erők nagyjából megegyeznek abban, hogy mit jelent *elvileg* a demokrácia, addig elképzeléseik, felfogásaik fényérvnyire vannak egymástól a demokrácia *gyakorlati* berendezkedését, a demokráciát mint politikai kultúrát, mint politizálási stílust illetően. (És akkor még nem is beszélünk a parlamenten kívüli pártokról, amelyek szinte kivétel nélkül demokratikusnak tekintik magukat.) A kérdés most már az, hogy vajon mi az oka a demokratikus elvek és a gyakorlat között napjainkban tapasztalható ellentmondásnak? Megítélésünk szerint ennek két fő oka van.

Először is az, hogy a csendes forradalmat az értelmiség elitjei hajtották végre, sőt a jelenlegi politika alakítása is elsősorban az elitek ügye maradt. Azt mondhatjuk tehát, hogy az elitek demokráciája jött létre. Ez nem azt jelenti, hogy néhány száz politizáló értelmiségi vett csak részt a rendszerváltás folyamatában, hanem azt, hogy a demokrácia gyakorlatának kialakítása lényegében ezen elitek egymás közötti viszonyának a függvénye. A probléma tehát nem az, hogy *egy* elit áll szemben a társadalommal, hanem az, hogy *elitek állnak szemben egymással*, és pusztán az elitek vannak olyan helyzetben, hogy ténylegesen irányt szabhassanak a demokrácia alakulásának. Mivel a különböző – döntően pártokhoz kötődő – elitek kevés kapcsolatot tartanak fenn a társadalom különféle csoportjaival és rétegeivel, azért a demokráciával kapcsolatos stratégiáik sem szembesülhetnek eléggé a mindennapi gazdasági igényekkel. Ennek következménye az a jelenség, hogy az elitek között zajló viták túlságosan ideológiai jellegűvé és szubjektívvá válnak; sok tekintetben eszmei koncepciók csapnak össze, amelyek között kevesebb az esély a kompromisszumra. (Jó példa volt erre a parlament szeptemberi ülésszaka az ún. Jeszenszky-ügy, amelynek kapcsán a kormánykoalíció és az ellenzék között éles vita bontakozott ki, azonban nem valószínű, hogy ez különösebb visszhangra talált volna a társadalomban.)

Másodszor azt kell kiemelnünk, hogy komoly feszültség húzódik a demokrácia elvi követelményeiben való megegyezés és a legitim hatalom kialakításának feltételei között. Amíg a demokrácia alapvető elveiben egyetértés mutatkozik a politizáló értelmiség körében, addig eltérnek a koncepciók a demokráciában létrejövő hatalomgyakorlás jellegéről. Alapvetően más kiindulópontjai vannak a kormánykoalíciónak és az ellenzéknek; hiszen míg a kormányzati erők előtérbe helyezik a nemzet felemelkedésének programját, addig a főként liberális ellenzék a nyugat-európai modernizáció elkötelezett híve. S ez az ellentét – annak ellenére, hogy mindkét tábor demokratikusnak tartja magát –, megosztja az értelmiséget, és ezen keresztül a politizáló társadalmat is, s így végső soron különbségek

alakulnak ki demokrata és demokrata között. Ez pedig hosszabb távon lehetetleníti, hogy a demokratikus elvek elfogadása párosuljon a más csoportokkal szembeni bizalmatlanság megszűnésével.

Összegezőképpen elmondhatjuk: noha a demokrácia kifejlődése szempontjából hátrányosnak tekinthető, hogy csak az intézmények megteremtése történt meg, és a demokrácia még csak elitek demokráciájának tekinthető, ennek ellenére nem lenne szerencsés, ha bármilyen hatalmi erő be kívánna avatkozni az egyéni életszférába és adminisztratív eszközökkel próbálná gyorsítani a demokráciához szükséges *nem intézményi* feltételek létrejöttét. Akármennyire is úgy van, hogy a szokások szintjén a magyar társadalom nem válhat rövid távon demokratikus, a hatalmi intolerancia és beavatkozás még inkább visszavetné azt a demokratizációt, amelyet elsősorban a társadalomnak saját magát vezérelve kell lebonyolítania. Ez a folyamat véleményünk szerint csak generációk egymásutánjában nyerhet értelmet. Egymást követő nemzedékek sorának kell, hogy a demokrácia alapelmé- nye legyen, anélkül, hogy az életüket ideológiai kurzus- váltások, hatalmi harcok szelnék keresztül. A demokrá- cia a mindennapi létforma társadalmá, annak a felismeré- rése, hogy egy társadalomnak nem szükséges ideológiák változásához igazodnia.

A demokratikus intézmények hazai megteremtésén nagy vonalakban túljutva – bár azt még korántsem befejezve

– az érdeklődésnek és a figyelemnek egyre inkább afelé kellene fordulnia, hogy vajon hogyan lehetne a mintának tekintett Nyugat-Európát a maga *teljességében* és nem pedig pusztán *intézményességében* megközelíteni. A következő években, évtizedekben eldől, hogy a „vissza Európába” jelszó mennyire jelenti az európai életforma teljességéhez való visszatérést, helyesebben: előretörését a szűken vett intézmények adaptálásán túlmenően.

Annyi már most valószínűsíthető, hogy a nyugati fejlődési út megismétlése egy az egyben nem lehetséges. Így a magyar demokrácia, amennyiben létrejön, feltehetően hosszú távon is megőrzi majd „törzsi”, kissé emocionális, családias jegyeit. A Schöpflin által említett nem anyagi értékek és érdekek valószínűleg mindig is sokkal nagyobb szerepet fognak játszani hazánkban, mint a túlnyomórészt racionális elvek alapján megszerveződő modern nyugati társadalmakban. Ebből következik, hogy a magyar politikai tagoltság valószínűleg hosszabb távon sem lesz hasonló a nyugat-európaihoz; nálunk, a nyugaton politikailag szinte felfoghatatlan, népi-urbánus ellentét minden bizonnyal a továbbiakban is meghatározó szerepet játszik majd a politikai pártok szerveződésében, együttműködésének alakulásában. De itt nem pusztán népi-urbánus különbségek *politikai vetületéről* van szó, ez a megosztottság hatással van és hatással lesz azokra az értékekre, mentalitásokra és egyénekre, valamint anyagi érdekekre is, amelyekről ebben az írásban szólni próbáltunk.

J E G Y Z E T E K

- Schöpflin György: *A demokrácia esélyei*. 2000, 1990. 6. Konrád György: *Úton a kommunizmusból a demokráciába I–II–III*. Magyar Hírlap, 1990. júl. 9, 16, 23.
- Vajda Mihály a túlzottan intézménycentrikus, vagy ahogy ő mondja, a strukturális látásmódot, egyenesen „végzetes betegségnek” nevezi. V.ö.: *A strukturális látásmód kritikája*. In: *Orosz szocializmus Kelet-Európában*, Századvég Kiadó, 1990. 78. o.
- Konrád György: I. m. I. rész, Magyar Hírlap, 1990. júl. 9.
- Schöpflin György: I. m. 5. o.
- Szelényi Iván: *Polgárosodás Magyarországon. Nemzeti tulajdonos polgárság és polgárosodó értelmiség*. Bozóky András interjúja, *Valóság* 1990. I. 29. oldal.
- Lengyel László hívja fel a figyelmet egy interjújában arra, hogy a Kádár-rendszert nemcsak a makroszerkezetbeli elnyomások éltették, hanem a különböző mikroszinteken létező erőcsoportok is. Ezek a mikroszintek Lengyel szerint a forradalom után is

érintetlenek, a helyükön maradtak, s féltő, hogy velük szemben nem lesz hatékony ellenerő. Lengyel László: *Civiltálya*. Interjú. *Társadalmi Szemle*, 1990/4. 7–8. oldal.

- Sokan vitatják a forradalom felülről vezérelt jellegét. Szelényi Iván a már említett interjújában arról beszél, hogy Magyarországon csendes, alulról jövő forradalom zajlott le. Szerinte hiba lenne, ha a társadalmat passzívnak, a reform-értelmiséget aktívnek tekintenénk. A mi logikánk szerint a társadalom, ha fel is használt a Kádár-korszakban felhalmozódott autonómiákból, a folyamatok igazi inspirálója, egyengetője és végrehajtója mégis csak az értelmiség volt.
- V.ö.: Lengyel László egy másik interjújával: *Nyakunkra hozták a forradalmat*. *Népszabadság*, 1990. júl. 28.
- V.ö. Schöpflin és Konrád írásaival.
- Vajda Mihály: *Attól félek, hogy talán nem történik mégsem semmi*. Interjú, *Mozgó Világ*. 1990. 6.
- Isaiah Berlin is utal arra a veszélyre, hogyha a szabadságesszémények erőteljes társadalmi ellenőrzés híján állnak, akkor könnyen eltorzulhatnak, szélsőségesse válhatnak. Berlin: *Négy esszé a szabadságról*. Európa, 1990. 72., 102. o.

Made in Yugoslavia

DUBRAVKA UGREŠIĆ

Régebben úgy gondoltam, hogy magamon kívül nem képviselek senkit és semmit, s hogy egyedüli névjegyem az, amit írok. Aztán egy szép napon valahol külföldön egy alkalmi ismerős megkérdezte, vajon igaz-e, hogy Jugoszláviában nem lehet vécépapírt kapni, s én hirtelen úgy éreztem, országom nevében kell válaszolnom, ahol történetesen tényleg hiánycikknek számított a vécépapír akkoriban. Ha tetszett, ha nem, hazámat képviseltem, s képtelen voltam szabadulni a gondolatától, hogy valaki valmikor rám ragasztott egy cédulát: MADE IN YUGOSLAVIA.

Gondolom, bármely szocialista országból érkező szűkszerűen beleesik a közhelyszerű, frusztráló csapdába: szinte észre sem vesszük, hogy szabadkozunk, hangsúlyozzuk a különbséget Köztünk és Köztük, s meg vagyunk győződve viselkedésünk helyességéről. A hétköznapokon pedig újra és újra szembesülnünk kell ezzel a megalázó frusztrációval: szégyelljük magunkat, mikor nem tudjuk, milyen pénzérme való az automatába, kétségbeesve keressük a kofferkulit a müncheni pályaudvaron, nem sikerül rájönnünk, hogy a fenébe működik az utcai telefon Párizsban... és egyfolytában azon tündönlünk, hogy miért van mindez, s honnan származik e szégyenérzet.

Nekem is, itt, Önök előtt ülve, két lehetőségem maradt: vagy ezen a helyzeten „felülemelkedve” ismertetem a jugoszláviai posztmodern prózairodalmat (miközben Önök azon tündönlnek majd, miért is nem beszélék politikáról, mikor ez elkerülhetetlen egy közép-kelet-európai értelmiségi számára), vagy vállalva a klisészerűséget, megpróbálom elmagyarázni, mit is jelent a ruhámon az a bizonyos MADE IN YUGOSLAVIA címke (miközben Önök azt morogják halkán maguk elé, hogy tessék, itt jön megint a politizálás, ami, ugye, nem kerülhető meg egy közép-kelet-európai értelmiségi számára). Mindkét lehetőség ugyanannyira fals, mint amennyire helyénvaló.

Én nem írok politikai prózát (az egyetlen „politikai” indíttatású mondatot, melyet valaha leírtam, gyermekemtől loptam: *azért szeretem a hazámat, mert kicsi, és ezért sajnálhatom*), de e tekintetben a kisebbséghez tartozom. Országomban az irodalmat többé-kevésbé mindig is a politika határozta meg.

Míg régebben minden túl lassan történt, most minden túl gyorsan változik: olyan országból érkeztem ide, amelyik szemmel láthatólag nem létezik többé, így óhatatlanul

felmerül a kérdés, vajon egyáltalán létezem-e, mint jugoszláv író.

Nem kímélhetem meg Önöket, s nekem is el kell ismételtnem azt a kataton litániát, mely szinte változtatás nélkül hangzik fel, ha Jugoszláviáról van szó: Jugoszlávia hat köztársaságból és két autonóm tartományból áll, hat nemzetiség és jó néhány nemzeti kisebbség él ott, a nagyobb nyelvi csoportokon, a szlovéneken és a macedónon, valamint az albán, magyar, román, olasz etc. kisebbségek nyelvein kívül a legjelentősebb nyelv – ez a bizzar kreálmány – a horvátszerb vagy szerbhorvát, vagy csak horvát, vagy/és szerb, amit más-más változatban beszélnek Horvátországban, Szerbiában, Montenegróban és Boszniában. Jugoszláviában a három fő vallás mellett sok-sok felekezet található. És most eltekintek annak a részletezésétől, hogy ez az apró délszláv föld milyen értelemben számít kis országnak a Balkánon. Köszönöm a türelmüket...

Na és mit jelent a kultúra szempontjából az általam büszkén viselt címke, a MADE IN YUGOSLAVIA? A II. világháború végétől nem sokkal ezelőttig tartott az az időszak, amikor a kulturális élet ideológiai keretek között, a *titóizmus* üdvöztető tanai szerint szerveződött (puff neki, megint egy címke!). A titóizmus magába foglalta az *internacionalizmust* (ő utazgatott, mi pedig láthattuk az utak során készült képeket a lapokban), valamint az *egység és testvériség* elvét, ami a legnépszerűbb jelszónak számított Jugoszlávia akkorra már tökéletesen osztottnak mondható kulturális életében. A titóizmust azonban minden más vonásánál inkább az *antisztalinizmus* jellemezte, ami a művészetek terén a szocialista realizmus rövid, de kizárólagos uralma ellenében szabad utat engedett az európai és amerikai szellemi hatásoknak.

Ezerkilencszáznegyvennégyben születtem: görög mitológián, partizántörténeteken és hollywoodi filmekben nevelkedtem. Gyerekkori ideálom az amerikai westernhős, Audie Murphy volt. Miki egér csak később jött. Az amerikai filmek vetítése (tudjuk, mennyire hatásos ez a nivótlan propaganda!) bizonyítja a legkésebben, hogy Tito milyen határozottan mondott nemet Sztalinnak.

Titóról úgy tartják, hogy sznob volt, s a sznobizmus a közömbösségnél sokkal termékenyítőbben hat a kultúrára. A jugoszláv szellemi élet ezen aspektusának köszönhetően nálunk viszonylag gazdag és viszonylag szabad kulturális piac működött; bővelkedtünk a műfordításokban (statisz-

Az angolul írott esszé 1990 júniusában hangzott el San Franciscóban, a Wheatland Alapítvány irodalmi konferenciáján.

tikai adatok szerint az elsők között voltunk Európában), hamar eljutottak hozzánk az új filmek, színházi fesztiválokat rendeztünk, s nem számítottak kivételnek a különböző kísérleti próbálkozások az irodalomban, festészetben és a színpadon. A többi szocialista országgal ellentétben szemétként hunytak a legradikálisabb kísérletek fölött, nehogy a „szoc-reál” kötelezővé tételével vádolják őket. *Nem vagyunk olyanok, mint ők* – ezt a közhelyszerű állítást is akkoriban súlykolták az ország tudatalattijába.

Jugoszláviában tehát sosem volt állami szintre emelt, hivatalos esztétika, és – a szocialista tábor országaitól eltérő módon – ugyanezen okból nem létezett alternatív kulturális élet sem. Körülbelül a 70-es évek közepéig azért nálunk is számontartottak támogatott művészeket; ismertük ezeket a festőket, írókat és színházi rendezőket, de egy támogatott művész például lehetett absztrakt festő (ha hiszik, ha nem, hosszú éveken keresztül egyikük épp egy absztrakt festő volt), s noha az ötvenes, hatvanas években virágzott a cenzúra, a filmek és könyvek betiltása mindig személyre szólt, nem ideológiai vagy esztétikai normákat tartottak be.

Importált értékeket sajátítottunk el, s vallottunk magunkénak, az olasz cipőktől a különböző írók kultuszáig. Egyszer elmentem egy világhírű amerikai író felolvasóestjére, mikor nálunk járt. A kis országok kisebbségi komplexusa jól érzékelhetően uralta a nézőtér hangulatát. – Hallott már Ivo Andrićról, Miroslav Krležáról, Danilo Kišről? – kérdezték. – Nem – mondta az író nyugodtan. – És Milan Kunderáról? – Hát az csak magától értetődik – válaszolta mosolyogva. A hallgatóság megkönnyebbülten felsóhajtott. Abban a pillanatban mindegyikük kész volt eskü alatt vallani, hogy Milan közülük való. Nyugodt lélekkel aláírták volna a szerződést, amely attól fogva az ország nevét Jugoszlóviára változtatja, csak hogy Kunderát továbbra is az övének tudhassák.

Mi mindig büszkén hangoztattuk, hogy lépést tartunk a nyugati világgal (ugyanakkor innen úgy tűnt, nálunk sokszor sokkal érdekesebb dolgok történnek a művészeti életben). Így esett, hogy nemrégiben egy szovjet barátomat hallgatva a büszke keleti empátia és a jószándékú nyugati borulátás furcsán összekeveredett bennem, mikor őszinte lelkesedéssel a következőket mondta: Ha eljössz hozzánk, a posztmodern minden elképzelhető művészi megnyilvánulásából kedvedre válogathatsz majd, csak hát szappan dögében nem állunk valami fényesen.”

A *multikulturális* és *monoideologikus* társadalomban leélt évek eredményezték a *jugoszláv* fogalmának kialakulását. Képzelnék hát el egy jugoszlávot! Mondjuk negyvenöt éves, apai nagyanyja szlovén katolikus, nagyapja macedón ortodox. Apja muzulmán, mellesleg albán kommunista, anyja horvát, aki egy szerb apa és egy dalmát anya házasságából született. Itt van tehát ez a negyvenöt éves férfi, aki mindenképpen olasz cipőt visel és kezében a *New York Times*szal a slágerlistát vezető lagzi-banda egyik számának refrénjét dúdolgatja („Pár csepp vér a pokrócon / Első voltam, vadócom?”), Calvin Klein arcszeszt használ, amire egy havi fizetése felét költötte, lakása nincs ugyan, de rendszeresen átugrik a Velencei Biennáléra, hiszen lépést akar tartani a korrallal, személyi számítógépe ott porosodik az asztalán, mert nem ismeri a billentyűzetet, a jelvénye

öntudatosan hirdeti, hogy *Szeretem a Balkánt*, de közben állandó letelepedési engedélyre vár Amerikába, Kanadába vagy Ausztráliába, ha kérdezik, gondolkodás nélkül vallja magát közép-európainak, persze egy árva szót sem beszél németül, fején fehér albán sapkával éppen a legújabb Donald Barthelme-regényt olvassa... és így tovább. Irodalmunkban újra és újra felbukkan ez az elképzelt alak.

Amúgy én magam is jugoszláv vagyok.

Napjainkban a legkülönbözőbb irodalmi irányzatok élnek meg békésen egymás mellett; a nemzeti realista hagyományokból kinövő törekvésektől a monumentális egyszemélyes opuszokig (Ivo Andrić, Miroslav Krleža és az utóbbi időben Borislav Pekić neve fémjelzi ezt a vonulatot). És persze léteznek kisebb-nagyobb, generációs alapokon szerveződő csoportok is: a 60-as évek úgynevezett farmerirodalma az amerikai Salinger paradigmából nőtt ki, a 70-es évek meghozták hozzánk a „borgesistákat” és a fantasztikus írókat, s az olvasóközönységüket kereső művészekből zsánerírók lettek. A típus- és témalista kibővült, a történetek helyszíne áttolódott a városba. Ezzel a tendenciával egyidőben, a 70-es évektől kezdtek kiadni a jugoszláv történelem tabuként kezelt periódusairól szóló könyveket, megteremtve a politikai regény műfaját. Posztmodernnek számító regények a 80-as évektől születtek; bennük a világ valamiféle globális kultúrmúzeumként jelenik meg, s ebből következő természetességgel fordulnak szerzőik új spirituális területek, Közép-Európa, Amerika, India illetve az utóbbi időben a távoli Oszmán Birodalom felé. A 80-as években érkeztek be a női írók is, akiknek írásai mintegy ellensúlyozták az egyre inkább eluralkodó politikai tartalmú műveket: a nők prózája új nyelvezettel, műfajokkal és témákkal gazdagította irodalmunkat.

Napjainkban a jugoszláv prózában minden irányzat képviselteti magát: a kifinomultan játékos posztmodern modelltől a dokumentarista és politikai prózáig, a népiestől az urbánusig, az újrealizmustól a fantasztikus irodalomig, a nemzeti hagyományokat továbbvivő művektől a minimalista kísérletekig – minden. S mégis, ebben a nagy össznépi kavalkádban két állandósulni látszó csoport tisztán megkülönböztethető: az első vitába száll az úgynevezett nemzeti irodalmi hagyománnyal, elveti a műfajokhoz való ragaszkodás kötöttségét, védelmezi az irodalom autonómiáját, kulturális kozmopolitizmust hirdet, míg a másik csoportba tartozók, az előzők ellenpólusaként állítanak mindent, amit azok megkérdőjeleznek, és fordítva, és viszont, és így tovább.

Mostanság a *MADE IN YUGOSLAVIA* címke jelentése jelentős változáson megy át. 1990-re a titóizmusról mint utópisztikus kísérletről beszélhetünk, múlt időben, a megvalósítás érdekében tett minden egyes lépés tökéletes kudarcnak bizonyult. Jugoszlávia székeszékére nehezen hajló népei ezen utópia romjai között megszállottan igyekeznek magukénak vallani, mondhatnám: adoptálni más, újszerű gondolatokat: *demokrácia, csatlakozás az Európai Házhhoz, nemzeti szuverenitás, konföderáció, nemzeti homogenizálás* – hogy csak egy párat idézzek az újságokban leg-

többször előforduló divatos elképzelésekből. Megváltoztatják-e az új politikai keretek Jugoszlávia irodalmi arculatát? A demokratizálás jelenleg (és ez a „jelenleg” rendkívül hangsúlyos, mivel a következő gondolatok „szövegösszefüggésükből” kikerülve holnapra érvényüket veszíthetik) nem jelent mást, mint hogy az emberek foggal-körömmel ragaszkodnak nemzetük kultúrájához és nyelvéhez, újjáélednek a nemzettörténeti mítoszok, előtérbe kerülnek a korábban tabuként kezelt politikai témák (ez a folyamat már a titóizmusban elkezdődött), vagyis Jugoszlávia közársaságai elzárkóznak az őket legközvetlenebbül érintő hatások elől. Eljött a sírkihantolás ideje, nekrofil szenvedéllyel csontokat hánynak egymás hegyére-hátára – a történelmi-nemzeti por lassan mindent belep. Folyik a 19. századi nemzetek – a horvátok, szerbek, szlovének – vizsgálának újabb fordulója, aminek a komputer korról és az európai orientációval összeegyeztethetetlen nemzeti pátoz mellett természetesen van egy „abszolút up-to-date”, napjainkra igen-igen jellemző sajátossága: felénk is repked már a konzumangyal. Zágrábban például Coca-Colás dobozban kapható némi „hamisítatlan horvát levegő”...

Egyre többen szorgalmazzák a tiszta horvát és szerb nemzeti nyelv használatát, s úgy tűnik, divatba jön a rég letűnt „newspeak”, bár hozzá kell tennem, hogy ennek első, politikai változatával sosem élt az irodalom (megengedem, időnként ironikus célzattal azért előfordult), ugyanakkor félok, hogy ez a „szintiszta horvát” avagy „szintiszta szerb” lesz a döntő érv valaki nemzeti hovatartozásának meghatározásakor. A bestsellerlisták első helyén politikai írások állnak (történelmi regények a nemzeti történelem bizonyos korszakairól, életrajzok, önéletrajzok, „esetleírások”), könyvek, olyan címeikkel, hogy *A Koszovói csata* vagy *Ez esett meg velem*, s könnyen következtethetünk az újabb sikerkönyv címére: *Ez meg velem*.

A titóizmus egyik szükségszerű velejárója (az utópiák jövő-orientáltságából adódóan) a történelem agyonhallgatása volt. A demokratizálás azonban (a dolgok mostani állása szerint) egy másik problémát vet fel: a nemzeti történelem felülvizsgálata és bemutatása mindennél előbbre való, s hogy ez mit eredményez, azt leginkább azzal a példával tudnám szemléltetni, hogy a XIX. századi Jelačić bán nálunk sokkal fontosabb személy, mint, mondjuk, Derrida. Néhány éve Umberto Eco regényét, *A rózsza nevét* egy állami dalnok hangos fanfárszóval köszöntötte. Ma a világ legolvasottabb könyveit, a *Foucault-ingát* vagy a *Sátáni verseket* elsöpri a háztáji politikával és történelemmel foglalkozó könyvek áradata. Kultúraköziség helyett egyfajta kulturális egocentrizmusnak vagyunk, kell hogy legyünk szemtanúi.

A nemzeti érdeklődésű írók az új politikai helyzetben hangot adhatnak minden, eddig elfojtott frusztrációjuknak, míg a magukat jugoszlávnak tekintő írók elvesznek ebben. Pillanatnyilag jugoszlávnak lenni rendkívül népszerűtlen, sőt „konzervatív” dolog, a horvát vagy szerb írók pedig (a jelzők mögé minden lehetséges kulturális felhang odaértendő) nemcsak a hagyományos irodalmi modellhez térnek vissza, hanem a hagyományos gondolkodás- és szemléletmódhoz is. Egy országban, ahol elképesztő az írástudatlanok számaránya, ugyanakkor a diplomásoké csupán 6% (ez a horvátországi helyzet), egy országban, amely az utóbbi időben bolondok házára emlékeztet, vagy valamiféle grandiózus cirkuszra, esetleg operára (kinek-kinek tetszése szerint), ott a „tisztá irodalom” elefántcsonttoronyának választásához döbbenetes erőfeszítés szükségeltetik.

Engedjék meg, hogy újra elismételjem politikai mondatomat: *Azért szeretem a hazámat, mert kicsi, és ezért sajnálhatom*. Hamarosan úgy összezsugorodhat, hogy nem marad belőle semmi, amit szerethetnék. *Jut eszembe, ha netán üresedésről hallanak egy másik, lehetőleg nagyobb nemzet irodalmában, kérem értesítsenek! Előre is köszönöm.*

FORDÍTOTTA CSEJDY ANDRÁS

Tomas Venclova

SEXTINA

*Hat óra lehet, és a jeges út
Északnak fordul. Csörömpöl a lánc
A gumikon. A fojtott, fémes visszhang,
Mint messzi tótükör, úgy vibrál szemben.
A súlytalan, nyűt márciusi hó
Még leplezi az elpusztított erdőt.*

*A tekintet a mozdulatlan erdőt
Hasítja, aztán megfeneklik. Út
Sehol, csak visszatükröződő hó,
És rengeteg egyhangú nyírfa-lánc.
A ritkás ködben kútgém látszik, szemben
Az üres házzal. Minden más csak visszhang*

*És levegő-rögök. A kósza visszhang,
Mely nincs is, körbezengeti az erdőt.
A grafit-tükör feketedik szemben
A bővülő sötéttel. Csak az út
Adatott nekünk, és az égi lánc:
A láthatatlan, mégis erős hó.*

*A tavasz vénségét nézi a hó,
A hallást rontja a sokarcú visszhang.
Mint tó, amelynek zsilipén a lánc
Enged, a gond elárasztja az erdőt.
Itt nem segít a benzin, sem az út
Fehére, sem az irtás csikja szemben.*

*Formátlan káosz vár valahol szemben.
Fagyasztó csillag, észveszejtő hó
Fegyverkezik a síkság és az út
Ellen. Tükörkép, árnyék, arcmás, visszhang
Járja az összeomlott Ardennes-erdőt:
Váltakozásuk az egyetlen lánc.*

*Fegyelméz-e Tőled küldött lánc?
Az elemek fölállnak velem szemben.
Ithagyom ezt a sötétedő erdőt,
Ahol a fát megbéklyózza a hó,
És szó helyett csak hang van, üres visszhang,
És minden véget ér. Talán az út*

*Maga is lánc. Számomra nincsen út
A Te erdődbe. Minden csupa hó.
Hát szembenállunk. Nem vagy más, mint visszhang.*

FORDÍTOTTA NÁDASDY ADÁM

Tomas Venclova (1937-): Amerikában élő litván költő, esszéista.

SEXTINA

*Hat óra fele jár, a befagyott út
Északnak tér. Csörömpölnek a láncok
A gumikon. Mint tó tükre, a visszhang
Fémesen villog, elhalkulva szemközt.
A márciusi roskadt, sebhelyes hó
Még betakarná, be, a romos erdőt.*

*Mint komp, mely átszeli a rideg erdőt,
A tekintet kiköt. Vonzza a tárt út,
A sokszorosán maga-tükröző hó,
És vonzzák az egyhangú nyírfa-láncok.
A ritkás ködből kútgém nő ki, szemközt
Üres ház. Minden más: csak pusztá visszhang*

*És lég-bogok. Céltalan, kósza visszhang,
Nem is létezik, zúgatja az erdőt.
Grafit-tükör fekete fénye szemközt
Ős sötétel. Ez adatott nekünk: út,
És égmagasból aláhullva: láncok –
A láthatatlan, mégis óriás hó.*

*Nézi a vén tavaszt a ritkuló hó,
A hallást sérti a sokarcú visszhang.
Mint zsilipről ha leverve a láncok,
A vak eszme elárasztja az erdőt.
Itt nem segít majd benzin és fehér út,
Sem az irtás kirajzolt sávja szemközt.*

*A formátlan mindenség árja szemközt.
Borzongató csillag és esztelen hó
Támad, ösztűz alá vonva a sík, út.
Tükröződés, árny, kép mása, visszhang
Szállja meg a szédült ardemi erdőt,
Órök egymás-váltásai a láncok.*

*Erőt vesznek mirajtunk, mondd, a láncok?
Velem minden tárgy, elem, íme, szemközt
Áll. Itthagynom hát az alkonyi erdőt,
Hol fatörzset-ágot behord-lehúz hó,
És szó helyett üresen kong a visszhang;
Itt végez minden. Nem több a bejárt út –*

*Csak mint a láncok. Nekem nincs tovább út,
Járni az erdőt. Torlaszod jeges hó.
Szegülünk, szemközt. Csak az vagy Te: visszhang.*

FORDÍTOTTA FERENCZ GYÓZÓ

SEXTINA

*Hat óra lehet, s a jéggel fedett út
Északnak fordul. Csörögnek a láncok
Az abroncsokon. Fémes, tompa visszhang
Csillámlik, akár tó felszíne, szemközt.
Márciusi, súlytalan, sebhelyes hó
Próbálja takarni a tarlott erdőt.*

*Mint komp, kettészelvén a merev erdőt
Megáll a tekintet. Csábítja őt: út,
Magában többször visszatükröző hó,
Egyhangúan sorjázó nyírfa-láncok.
Derengő ködből kútgém áll ki, szemközt
Egy üres házzal. Más, akármilyen: visszhang.*

*És lég-göröngyök. Cél nélküli visszhang,
Amely nincs is. Az zengeti az erdőt.
Feketéllik a nagy sötéttel szemközt
Grafittükör. Ami nekünk jutott: út.
És az égből hulló megannyi láncok:
A láthatatlan, ámde végtelen hó.*

*Ami tavasz vénségét nézi, csak hó.
S a hallást pusztítja sokarcú visszhang.
Mint víztározó, ha törnek a láncok,
Vak gondolat utatja át az erdőt.
Itt már nem segít benzín és fehér út,
Sem az irtás felremlő sávja szemközt.*

*Jön a mindenség (nincs formája) szemközt.
Átható csillag és eszeveszett hó
Fegyvert ragad, zendül: semerre sincs út.
Csupa árnyék, tükörkép, ábra, visszhang
Lakja az elpusztult Ardenni Erdőt.
Váltakozásukból: egyszeri láncok.*

*Megedzenek-e láncaid, a láncok?
Dolgok, elemek: harcászallók, szemközt
Velem. Itthagynom ezt az esti erdőt,
Hol behordja és béklyózza a fát hó,
Szavak helyett üresen kong a visszhang,
És minden végetér. Mert ami itt út:*

*Csak láncok. Elzárja a torlaszolt út
Az erdőt, Erdődöt. Földet fagyaszt hó.
Szem-közt, én Ellened. Te pusztá visszhang.*

FORDÍTOTTA MÁRTON LÁSZLÓ

KARÁCSONYI AJÁNDÉKOZÁSRA
ajánlja legszebb kiadványát
az Európa Könyvkiadó

M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS

ARANYAS BIBLIA

Az 1685-ben, Amszterdamban nyomtatott Biblia korának egyik legszebb könyve: kis formátumú, szép betűit Tótfalusi Kis Miklós metszette. Bőrből készült kötéstábláját gazdag aranydíszítés borítja, ezért is hívják ARANYAS BIBLIA-nak.

Ára: dobozban, kísérfüzettel (melyben Tarnóc Márton a Biblia művelődéstörténeti jelentőségét, Haiman György a nyomdászathoz elfoglalt helyét ismerteti) 990 Ft. Kapható vagy megrendelhető az Európa könyvesboltban: 1073 Teréz krt. 7. Telefon: 122-1082

Az AB-Beszélő Kiadó ajánlata:

SZAMIZDAT

'81-89

A Hírmondó című folyóiratból válogatta: Demszky Gábor

A kötet páratlanul gazdag gyűjtemény azokból az írásokból, melyek az elmúlt évtizedekben nem jelenhettek meg a hivatalos könyv- és lapkiadásban, mégis rendkívüli erővel bizonyítják a „hatalmon kívüliek hatalmát”, ahogy azt Václav Havel a könyv nyitó esszéjében megfogalmazta.

* Kapható a PONTI könyvesboltban (Bp. V., Mérleg u. 6.)

Tangó

FORGÁCS ZSUZSA

Ha leadnék pár kilót, Maga nyilván belémszeretne – mire én begyulladnék, s erre Maga tolakodóvá válna, mire én bedühödnék, erre Maga nyilván felbőszülne és valami drasztikussal próbálkozna, mire én megpróbálnám Magát lecsillapítani, amitől Maga kissé kényelmetlenül érezné magát, ami kifejezetten felborzolná a tollaimat, ez viszont némileg felcsigázná a Maga érdeklődését, ami végtelenül irritálna engem, sőt az is lehet, hogy megpróbálnék átmenni testibe, mire Maga önvédelmet követne el, ami engem meglehetősen nyugtalanítana, ami Magát is rémesen türelmetlenné tenné, ettől viszont én gurulnék be, amitől Maga nyeregben érezné magát, és ez nagy valószínűséggel előcsalogatná odújából maró iróniámat.

Mire Maga vérengző fenevaddá változna, ez viszont lehütené az idegeimet és kirobbantaná belőlem gyilkos kacajomat, mely viszont a Maga gyilkos kacajának engedne utat és elültetné a félelmet a szívemben, úgyhogy Maga örjögene a gyönyörűségtől, mire én megpróbálnék néhány használati tárgyat ripityára törni a Maga lakásában, erre Maga karcsú testemet egy húsdarálóba kívánná, amitől úgy érezném, hogy Maga határozottan értékeli engem.

Ez Magát megalázná, s ez aztán anyai érzéseket ébresztene föl bennem Maga iránt, ez viszont apai érzéseket keltene fel Magában irányomban, ettől viszont szexuálisan éreznék Maga felől, ami csak megerősítené Magát az irányú készletében, hogy meg akarjon szabadulni tőlem.

Ettől én gyöngelméjűnek érezném Magam, ami Magát végtelenül boldoggá tenné, ez viszont megértetné velem, hogy komoly lépéseket kell tennem valamely más férfi társaságának keresése céljából.

Ezek a lépések magát patetikussá büvölnék, s ettől én megkönnyebbülnék, amitől Maga legszívesebben kikaparná a szemem, s ez viszont a helyes útra terelne engem, ám ettől Magát elfogná a létbizonytalanság, mire én nekiállnék sajnálni Magát, amit Maga azonnal meg kíván torolni, és ez viszont végső bizonyíték volna arra, hogy joggal féltem a Maga esetleges vonzalmától irányomban, ami egyúttal azt is világossá tenné a Maga számára, hogy nincs senki más, csak én.

S erre én halálosan megrémülnék, mire Maga újabb kacajra fakadna, erre én reszketésbe fognék, ami Magát sajnálkozásra ingerelné, ettől én imbecillisnek érezném magam, ami Magát elfordítaná tőlem, mire én megkönnyebbülnék, ettől Maga magányosnak érezné magát, amit én megértenék, amit viszont Maga nem volna képes elviselni.

Ez nyilvánvalóvá tenné számomra, hogy fel kell adjam Magát, ami megvilágítaná Maga előtt azt az egyszerű igazságot, hogy vissza kell szereznie engem, erre föl én újfent zabálni kezdenék, következőképpen kövér lennék, mint egy disznó, amitől Maga végleg nyugdíjba vonulna, mire én nagyon lefogynék, de Magát már ez sem tántorítaná el.

Ami megértetné velem, hogy a játszmának vége, s ettől Maga feloldódna irányomban, ami engem arra szorítana, hogy újból megszeretgessem Magát, ami Magát a rólam alkotott régi nézeteinek a felülbírálására készítetné, ami engem a Magáról alkotott régi nézeteim felülbírálására készítetne, s ez nézeteink kicserélését eredményezné, mely megmutatná számunkra, hogy semmit se változtunk, hogy nem lettünk jobbak, sőt jók sem.

Amitől én fáradtnak érezném magam nagyon, nagyon fáradtnak. Amire Maga megsimogatná a fejem, ami nekem nagyon jólesne, mire Maga újra megsimogatná, s ettől én értékelni kezdeném Magát, amitől Maga rögvést felocsúdna és azt mondaná, hogy haza kell mennie.

Erre én felvilágosítanám Magát, miszerint Maga tulajdonképpen már otthon van.

Ez a hír meglehetősen rémülettel töltené el Magát, ami viszont engem a Maga cirógatására ösztökélne, ami után Maga közölné velem, hogy azonnal távoznom kell, mert a kutyáinak magányra van szüksége és én elveszem előlük a teret.

Mire én öklömet az ajtófélfára ejteném, erre Maga föl paprikázódna, mire én felvilágosítanám magát, hogy

Maga gyakorlatilag az én lakásomban tartózkodik, és ha választhatnék, Magát szeretném inkább kívül tudni, mert ott több tér akad a kutyái számára. Erre Maga közölné velem, hogy elege van belőlem, amin én egy csöppet sem csodálkoznék.

Ekkor Maga kötelességei tudatában, karcsú szarvasként szökellne ajtóm irányába, mire én Maga után vetném magam, ami Magát gyakorlatilag ráhámozná a kilincsre, s Maga önhibáján kívül el lenne árasztva az én csillogó fehér hússal, mely oly közeli kapcsolatot teremtene közöttünk, hogy Maga még egy pihét is észlelne a vállamon, s nem tudna ellenállni annak a vágyának, hogy azt lefújja onnan.

Ez a gyorsan kibontakozó áramszünet lehetőséget teremtene Magának arra, hogy elmerüljön istennői állapotban, arra kényszerítve engem, hogy orrlikaimmal helyszíneljem azt a puha, meleg gödröcskét, amit Maga a bal fülcimpája mögött szeret viselni. Erre Maga kísérletet tenne kellemesen ruganyos s mégis feszesen szívalakú melltartóm szétszerelésére, s erre én, a rám olyannyira jellemző diszkrécióval elindulnék a Maga inggombjainak a felkutatására. Ez viszont felszínre vetné a Maga mély jelleméből fakadó tapintatát, melynek biztatására maga szabályosan befészkelné magát az én forró és ennek megfelelően szomjas hónaljamba, ami engem egyetértő ámulattal árasztana el, tehát megpróbálnám helyszínelni mohó, s némiképp csiszolatlan nyelvemmel a maga szájának pontos szegletét, ami gyakorlatilag rávezetné Magát arra, hogy másik fülét lázasan hullámzó keblemre szorítsa, mint egy lenyűgözött szívdoktor. Erre, mondanom se kell, hogy altestem gyöngéd felbolydulásban, hullámzó, bizsergő áramlatokat lövellne az univerzum felé. Maga ekkor a köldököm felé csúszna, s hiába próbálnám én Magát gyöngéden visszatartani, ajkamat bízva nedves szemhéjára, ezt ugyan megengedné nekem, de csak azért, hogy máris visszatérjen saját ösvényére és folytassa kutatómunkáját várakozásteli combjaim irányába, amiket én a Maga pompásan állhatatos buksija köré kulcsolnék.

Nos, ekkor majdnemhogy zihálva vennék levegőt, s miközben valami ilyen édesen perzselő semmiséget kívánnék elsuttogni, véletlenül kiejteném volt szeretőm nevét. Erre Maga megdermedne, nagyon nagyon megdermedne. Ekkor én egy éles, kétségbeesett sikolyt hallatnék. Mire Maga béna arccal húzna el mellettem, feltépné ajtómat és acélos dühvel tűnne el mögöttem.

Ezen események arra ösztökélnének engem, hogy üzenetet hagyjak a maga üzenetközvetítőjén, mire Maga megfenyegetne, hogy szálljak le a Maga üzenetközvetítőjéről, különben nem áll jól magáért.

Erre föl én végre megérteném, hogy nincs Isten vagy legalábbis a létező Isten nem támogatja ezt a kapcsolatot.

Nyugdíjaznám magam.

Végleg.

Ez elsodorna minket egymástól, amitől viszont véletlen találkozoznánk az utcán.

Ez összetörné a szívemet, ami viszont megindítaná Magát, minek következtében egy rendkívül bártortalan csókot kívánnék adni Magának, de Maga korántsem volna biztos abban, hogy ezt el is kívánja szenvedni.

Amitől engem végtelen gyengeség fogna el, ez viszont megvetésre ingerelné Magát és otthagyna az utca közepén. Erre nekem könnyek szöknének a szemembe, ami egy idő után magát visszafordítaná, hogy kölcsönadja nekem a zsebkezdőjét, hogy ki tudjam fújni az orrom. Amit meg is tennék, és aztán elrohannék.

Ám ez semmiféle ingerületet nem váltana ki Magában, kivéve azt, hogy unatkozva zsebvagná az öklét, ami arra kényszerítene engem, hogy méltóságteljes távolságból magára üvöltsek, hogy Maga egy lelketlen disznó. Mire Maga kijelentené, hogy jobb lenne, ha feszesre cipzároztatnám a számát. Erre prüszkölnék egyet, Maga vakkantana, ami annak közlésére kötelezne engem, miszerint Maga egy csaholó véreb. Ettől viszont bevérezne a Maga szeme, ami számomra kellően megvilágítaná, hogy jobb lett volna, ha már rögtön az elején nem találkozunk. Amit Maga végső csapásnak tekintene, s közölné velem, hogy rettentő éhes, elfeledkezve a cinizmus észtvészítő tartalékairól bennem, aminek felbukkanására Maga eszméletlen mennyiségű ketchupot döntene az átkozott hamburgerére, amitől nekem kinyílna a bicska a zsemben, és kipakolnám a Maga szennyesét, mire Maga közölné velem, hogy fogalma sincs, mi vezetett engem arra a téveszmére, hogy azt képzeljem, Magának akármilyen terve lett volna velem valaha is.

Erre én legszívesebben a Maga favágó nyakába mélyeszteném kiscica fogaimat, mire Maga természetesen győzelmi mámorban úszna, erre én elgyengülnék, de teljesen, és reszketni kezdene az ajkam, meg bizsergni a nyakszirtem, mert egyenesen belenéznek a Maga feneketlen mély szemébe, amiről kiderülne, hogy friss patakvíz, mely fenségesen bugyborékol a Tejút felé az örökkévalóság hajnalán, s amibe nem volnék képes könyörtelen ártatlansággal nem megmártózni és végleg otffelejteni magam.

Lavinia: egy régi történet

GRACE PALEY

Az én Laviniám már akkor nevetett, amikor a világra jött. Ezért lett később olyan nevetőskedvű az a lány, Robert, de mondd csak, hogyan lehet, hogy éppen öbelé habarodtál, és nem az Elsie Rose-ba, és nem is a Rosemaryba? Csinos a kis pofájuk, az igaz, de már akkor visítottak mérgükben, amikor a világra húzták őket belőlem. Na és a fiúkról, J. C. Charlesról és Edward Williamról jobb, ha nem is beszélünk, ők már az első minutában torkukszakadtából ordítottak, jobban, mint a nővéreik. Az isten se bírta volna elhallgattatni őket.

Ez a természet rendelése, és a természettel nem lehet vitatkozni. Ha tudni akarod, mit gondolok, hát tessék: amiért a férfiak ezen a világon vannak, az nem tart tovább, mint egy tüsszentés. De amikor egy asszony fölkel a férfi mellől az ágyból, hát tudja, hogy a testében ott van a teher, és ott is marad kilenc kerek hónapig, és ezt a felelősséget senki emberfia le nem veszi a lelkéről.

Egy férfi, az sose fér a bőrébe, állandóan alkalom után szimatol, mert a természet erre ösztökéli. És mert folyton a hiábavalóságokon jár az esze, hát nem is tud úgy eldiskurálni veled, mint egy asszony. A férfiak nem tudnak beszélni. Állandóan azon a perccskén jár az eszük. Na jó, eccer egy szent évbe a munkájukon is, meg a mindenféle gépeken, az autókon meg a pisztolyokon. A tények tények, ezt neked is muszáj elismerned, Robert.

Na most jól figyelj rám, fiacskám, az én Laviniám már pólyásbaba korában ilyen nevetőskedvű volt. Akkora volt az egész gyerek, mint egy összegyűrt zokni, alighogy kibújt a világra, máris ott volt a kis képén a mosolygás.

Jó, szóval azt állítod, hogy szereted. Van odafönn három szép, uccára néző szobád, ahová reggeltől estig besüt a nap, és azt szeretnéd, ha az a lány odaköltözne hozzád. Hanem kérdeznék én tőled valamit, fiacskám: hogyan állsz a munkával? Szeretsz dolgozni? Vagy állandóan csak zúgolódsz, panaszkodsz a főnöködre, gyötrőd szegény édesanyádat az örökös elégedetlenséggeddel? Aztán még valami: voltál már segélyen? Szoktál hazudni azoknak ott a segélyezőben? Énelöttem hazug embernek nincs megállása, és az olyat se állhatom, akinek örökké lóg az orra.

Mr. Grimble meg én, hát mi összehúztuk magunkat. Egy fillérje sem volt neki, de azért tettem róla, hogy valahogy megéljünk. Éltünk, ahogy tudtunk. Amikor aztán odalett szegény, minden az én nyakamba szakadt, az a két átokfajzat fiú, meg ezek a búvalbélelt lányok.

Az iskola, mondom nekik, nem mondhatjátok, hogy nem járattalak benneteket iskolába. Mostan válság van, ha nekem nem hiszitek, kérdezzétek meg Mr. Rooseveltet. A zöccsés is ott trónol a teli ládái között, és a csontja majd kiböki neki a bőrét. Eriggyetek, mondom nekik. Tanulni akartok, rendben van, tanuljátok éccaka. A hasatokat is meg akarjátok tömni, jó, akkor nappal meg tessék dolgozni.

Anagyok azok nemigen bánták a dolgot, a picik nyivákkoltak egy sort, hogy ezentúl nem kapaszkodhatnak egész nap a mamájuk szoknyájába. Nem úgy Lavinia, nem ám! Idehallgass, Robert, megmondom neked úgy, ahogy van, az a lány olyan vidám természetű volt, mindenféle bolondos mesékkel szórakoztatta a kicsiket, hogy azok nem győztek kuncogni. A nagyobbakat meg eccerűen kifordította magukból. Pedig egy takonypóc volt még akkor, semmi egyéb. De a népek, akikhez takarítani jártam, folyton azt mondogatták: ugyan, hozzá már magával azt a gyereket, a múltkor is milyen kedvesen elbeszélgettek a nagymamával, amíg maga vasalt! Azt a gyereket akármikor idehozhatja, egy cseppet sem bánjuk!

Így aztán, gondolom, nem csudálkozol, Robert, hogy amikor az öreg John Stuart elvette a mi Rosemarynkat

Grace Paley 1922-ben született New Yorkban. Írását legutóbbi, *Later the Same Day* című kötetéből vettük át.

a múlt héten, azt mondtam neki: Rendben van, John Stuart, legyen a tiéd! Nem mondom, eleget snúroztunk együtt annakidején, asse tudom már, hány éve, és nem mondhatnám, hogy jólesik az embernek, ha azt kell látnia, hogy valakinek inkább kell egy ilyen pákosztos, tyúkeszű taknyos, mint egy értelmes özvegyasszony, akiben van még érzés. Igaz, ami igaz, annak a lánynak kell valaki, aki a körmire néz, amilyen kerge. Úgyhogy mégiscsak az lesz a legjobb, ha neked adom, régi jóbarátnak, remélem, jobb férje leszel, mint amilyen szegény Mrs. Lucy Stuartnak voltál, még ki se hült szegény a sírjában, nincs hét hónapja, hogy eltemettük.

Ha meg valakinek az Elsiet jutna eszébe elvinni, hát én csak azt mondanám neki, vigye isten hírével! Mit számít, hogy még csak tizenhat éves, az a lány soha életében nem adta a fejét semmiféle komoly dologra, és nem is fogja egyhamar, nekem elhiheted.

Megmondom neked, Robert, úgy, ahogy van, ahogy most itt ülünk, ezen a hácsó verandán, nekem úgy teccik, mintha tegnap lett volna, hogy a Grimble először szemet vetett rám. Még az elemibe jártam, de rólam aztán senki nem mondhatta, hogy nincsen bennem igyekezet. Amerre néztem, a többi nők vagy mind hanyatt keresték a férfiak kedvét, vagy négykézláb pucolták fel a koszt utánuk.

Mama, mondtam neki, én nem is értem, hogyan alacsonyodhat le idáig egy asszony, hogy egy nyomorult férfinak minden szeszélyét teljesíccse, mint te a papának. Én sose leszek ilyen, mert én bennem van igyekezet. Énbőlölem tanítónő lesz, és megkeresem a kenyérré valót, én nem leszek egy férfinak sem a kapcarongya.

Hát ilyenféle volt a gondolkodásom, amikor Mr. Grimble elkezdett utánam járni.

Finom ember volt, megvolt benne a törekvés a magasabb dolgokra, de a rosszkedv sokszor erőt vett rajta, és beárnyékolta neki a szívét. Hanem, ha láttál már férfit, aki odavolt egy nőért, hát a Grimble volt az, amikor énnekem udvarolt.

Mármost tudnod kell, Robert, hogy Mr. Grimble finom ember volt ugyan, de iskolát, azt nem sokat járt. Ami csak volt benne igyekezet, azt mind abba ölte, hogy ő legyen a legerősebb, és ez a büszkesége lett neki a veszte. Egy százkilos disznót úgy fölemelt, mint a pelyhet, ne éljek, ha nem igaz. A W.P.A.-ba is állandóan hívogatták.

Grimble, mondtam neki, én már eldöntöttem: én nem akarok úgy élni, mint az állatok, és hiába is próbálna valaki ettől eltéríteni. Azt se bánom, ha mint valmi zsémbes aggszűznek kell leélnem az életemet, még az is jobb, mintha az ember belefut a mosogatóébe.

Mire a Grimble azt mondja: Mindennek megvan a maga útja-módja! Ha te azt mondd, nem akarsz gyereket, vagy legfeljebb egyet-kettőt, hogy legyen vigaszod öregségedre, én is aszondom, igazad van, én se akarom, hogy úgy éljed le az életedet, mint szegény édesanyád. Hiszen én jót akarok teneked!

Na de hát teneked nem kell magyaráznom, Robert, milyenek a férfiak. Ha fölforrnak, muszáj nekik lehűlni, nincs mese. Biztosan emlékszel, Robert, a tulajdon édesmamáddal se volt ez másképpen. Hányszor megesisik, hogy a gyerek nem tölti ki az ember hasában a rendes idejét. Volt, amelyik csak úgy elment tőlem, meg olyan is, amelyik ott fulladt meg a hasamban. És volt egy gyönyörű kisbabám, amelyik belemászott a gödörbe ott a pataknál, abba, amelyik tavasszal mindig teli van vízzel, és beléveszett.

Ne haggyad, monta nekem akkor a Grimble, ne haggyad, hogy a szomorúság beléegyje magát a lelkedbe! Úgy nem lehet élni, hogy folyton őrajta jár az eszed, szegénykén! Ott van nekünk az Elsia Rose és a Rosemary, meg az a vigyorgós Lavinia. J. C. Charles és Edward William is milyen életrevaló kölykök! Kímélned kell magadat! Az Úr is megmondta: kinek-kinek a maga keresztje.

Nem mondhatnám, hogy nem sajnálta, amikor látta, hogy már nem vagyok annyira rajta a tanítónőségen, mint régebben. De különben nem teltt tőle se segiccség, se barátság, mert akkoriban már a sovány napok kezdték fölfalni a kövéreket.

Ahogy múlik az idő kezdem belátni, hogy nem volt ő rossz ember, de akkoriban csak úgy fortyogott bennem a méreg.

Nem sok hiányzott hozzá, hogy egészen elfelejsek olvasni, de aztán J. C. Charlesnak olyan nehezen mentek a fejibe a betűk, hogy muszáj egy kicsit foglalkoznom vele. Azt nagyon szerettem. Nyáron, amikor sokáig világos van, ott ültem mellette, és együtt tanultuk a leckét. Kevés hiányzott hozzá, hogy ő legyen a legkedvesebb a szívemnek, csak egy kicsit forgott volna gyorsabban az agya!

Aztán egy napon, hogy verné meg az Úristen, egyszer csak látom, hogy egy ember jön rohanva a kőfejtő felől. Idehallgasson, Mrs. Grimble, azt mondja, mit mívelt az ura! A munkavezető

elkezdett ordítani, hogy „Na ti ketten ott, fogjátok meg azt a nagy darab követ, és tegyétek arrébb az útból!” És mutatta, hogy hová. Szóval idehallgasson, Mrs. Grimble, erre odamegyünk, és a Grimble nekiáll hencegni, te nyavalyás, girhes kis mitugrász, aszongya, mibe fogadsz, hogy egyedül is fölemelem azt a vacak követ! Olyan izmaim vannak, hogy a vasat is kettétöröm! Ne, mondja erre a másik, ne, Grimble, annak a mészkőnek súlya van! De mintha a falnak beszélt volna: a Grimble odamegy a kőhöz, alányúl, alányomja a vállát, lök rajta egyet, és hát nem tényleg kimozdította a helyiből azt a követ? Aztán meg négykézlábra ereszkedik, mindent belead, ami van neki, az istenverte marhája, és leteszi azt a nyomorult követ oda, ahová a felügyelő mutatta. Aztán – na, most figyeljen, Mrs Grimble! – föláll, megfordul, és végigmér benünket. De olyan volt neki az arca, hogy álmomba ne jöjjön elő! Aztán az a Sámson csak leroskad, és összegörnyed, mint aki mindjárt leesik a földre, de csak ül, mint egy félkegyelmű. Eccóval, Mrs. Grimble, az urának megrepedt a véredénye!

Ezt csak azért mondom el neked, Robert, hogy lássad, mi az élet! Mert vannak népek, akik szeretik rózsaszínűbbre festeni, mint amilyen igazából...

Mármost ami a Laviniát illeti... hát idehallgass, fiacskám! Semmim sincsen ezen a bánatos világon, csak ez a kötény, amit rajtam látsz, meg a vasárnapi kalapom, amit még a Grimble vett nekem kerek húsz esztendővel ezelőtt. És most nézd meg az én Laviniámat, Robert, nézd meg azt a lányt, ahogy az megy és tanítgatja a tudatlanokat, meg ahogy énekel a kórusban, mint egy angyal, meg ahogyan gyógyítgatja a bénákat. Nézd meg jól, Robert, mert abból a lányból még minden lehet, akár tiszteletes asszony is, vagy ápolóné, valami híresség, akinek a nevét az egész világ ismeri. Nem tudom, te hogyan vélekedel, Robert, de én azt hiszem, egy szép napon még igen meg fogunk lepődni.

Hát ezeket mondtam ennek a Robertnek, karácsonkor múlt egy esztendeje, hogy ez a dolog történt. Akkor is igen szűkös idők jártak még. A vén Grimble-nek, neki már jó volt, nem szenvedett többé. Hát ez a Robert, ez azt felelte erre nekem: Mondja, mama, minek riogat maga engem? Tudja azt maga nagyon jól, hogy szeretem a Laviniát. Nem akarok rosszat neki. Talán nem jártam ki a középiskolát? Nem vagyok én rossz ember. Sem hazug. Szeretem, hogy olyan bizakodó a természete. Meg hogy olyan finoman viseli magát. Hát akkor mondja, Mama, mit van úgy oda?

Ennél többet aztán nem is bírtam kiszedni belőle. Mamának nevezett, és úgy bevágta maga után az ajtót, hogy csak úgy csattant.

Aztán jó sok idő eltelt, a gyerekek megnöttek és szétszéledtek a vakvilágba, csak az Edward William maradt még otthon, de annak a fiúnak mindig csak az undokságon jár az esze. Aztán a múltkor meg ez történt:

Elmentem meglátogatni az én Laviniámat, hát látom, hogy valósággal le van forrázva a szerencsétlen, könyékig a forró mosogatólében. Robert Grimble Fenne, az ifjabbik, az onokám, ott ül a hokedlin, és arról visít, hogy mi történt az iskolában. Az én drágalátos Laviniám meg persze, hogy egy hangot se akar elmulasztani belőle, még arra se marad ideje, hogy egy jó szót odavessen nekem, az anyjának. Edward William meg csak áll egyik lábáról a másikra, alig várja, hogy kerekét oldhasson, és mehessen gyönyörködni magában. Tizenöt éves, és nekem kezd már nagyon elegend lenni. Úgyhogy elkezdtem oldalba böködni, nézze már azt a lányt! A kisbabája, a Vynetta, ordít, mint a sakál, hogy vegye már fel, ifjabb Robert meg ott togyog a nyomában, és visít tovább, hogy majd megreped az ember dobhártyája.

Hát én csak nézem ezt a lányt. Csak bámulom azzal az én szomorú, öreg vaksi szememmel. És mit látok: ki se látszik a munkából, és olyan ordenáré, mint akármelyik házmesterné.

És akkor átkot mondtam rá, pedig az Úristen engem még nem hallott átkozódni ebben a nyomorúságos életben. Hangosan felkiáltottam, ahogyan csak a torkomon kifért: Az isten verjen meg Lavinia! (ezt kiáltottam, mert abban a pillanatban a szívem majd megrepedt), az isten verjen meg, Lavinia, tebelőled se lesz már semmi, de semmi!

FORDÍTOTTA RAKOVSKY ZSUZSA

Scitovsky Tibor: Örömtelen gazdaság

(Bevezetés az emberi elégedettség és a fogyasztói elégedetlenség elméletébe.)

A szerző a Stanford Egyetem világhírű magyar származású professzora. Tudományos színvonalon, de mégis olvasmányosan dolgozza fel a fogyasztói társadalom igényeit. A pszichológia és a közgazdaságtan ragyogó ötvöztetésével elemzi emberi vágyainkat, cselekedeteink mozzgatórugóit, vásárlási ösztöneinket-szokásainkat és természetes vagy irreális elégedetlenségeinket.

A szerző az angol eredeti kiadást kiegészítette egy 1988-ban tartott előadásának anyagával, amelyben beszámol az egyetemi hallgatók lázadásainak kulturális életre gyakorolt utóhatásáról.

A kötet már kapható, ára: 180 Ft.

Ránki György: A második világháború gazdaságtörténete

A munka elsősorban a négy nagyhatalom — Amerika, a Szovjetunió, Anglia, Németország, — hadigazdálkodásának elemzésére szorítkozik, de természetesen Japán gazdaságát sem hanyagolja el. A többi európai ország gazdaságát abból a szempontból vizsgálja, hogyan szolgálták a német hadigazdaságot. Ezek tárgyalása mellett külön fejezetet szentelt a szerző Magyarországnak.

A kötet ez év IV. negyedévében jelenik meg, ára: 180 Ft.

Munka - Technika - Társadalom

(Válogatás a nyolcvanas évek nyugatnémet szociológiai írásaiból.)

Válogatta: Gyekiczky Tamás

A kötet írásai hozzásegítenek a fejlett tőkés társadalmak — de mindenekelőtt az európai ipari társadalmak — megismeréséhez. Közelebb visznek az európai kultúra tradícióin nyugvó modern tőkés társadalmak értékeinek, fogalmi rendszereinek megismeréséhez.

A kötet már kapható. Ára: 78 Ft.

Szántó Borisz: A teremtő technológia

(A társadalmi-technikai evolúció elmélete.)

A könyv arra vállalkozik, hogy az emberiség fejlődésében és korunk gazdasági-politikai dilemmáiban meghatározó szerepet játszó társadalmi-technikai funkcionálás, a műszaki-szellemi alkotás társadalmi hatásának vizsgálatával új megvilágításban mutassa be az ember evolúciójának összefüggéseit. Nem a műszaki, a természet- és társadalomtudományok, köztük hangsúlyozottan a közgazdaságtudomány részeredményeinek összefoglalásáról van szó, hanem komplex elemzésről, az egész minőségileg megkülönböztetett tanulmányozásáról az evolúció vonatkozásában.

A kötet ez év IV. negyedévében jelenik meg, ára: 190 Ft.

A kötetek a kiadó saját könyvesboltjaiban is megvásárolhatók, illetve megrendelhetők.

KÖZGAZDASÁGI

ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

Az eszmélet szintjei

G Á L Y A N A P L Ó 1 9 9 0

KERTÉSZ IMRE

JANUÁR. Amíg a helyesírás fontos, addig valamilyen ellentmondásban élünk. De valamilyen fegyelemben is.

A kórházban. Az agyérelmeszesedés, a tökéletes leépülés közepette tökéletesen, sőt választékosan fogalmazott mondatok, amelyeknek azonban nincs szituációjuk, vonatkozásuk, és így teljesen üresek. Mindehhez még az arcjáték, az indulat, a mondottakhoz tapadó szenvedély is – csakhogy sem a mondottakra, sem a szenvedélyre nincs *ok*. Megrázó jelenség: a beszéd beszél az emberből. Mi a beszéd? Elfedője vagy felfedője a dolgoknak? Azt hiszem, az első: elfedője a létnek, amit egészen másnak, egészen másként interpretál. Régi gyanúm: a normális lét a létezésnek hátat fordító lét; aki beletekint, elnémul vagy „megőrül”.

FEBRUÁR. Sár, latyak, örület. A város, mint egy Dürer-, vagy talán inkább Bosch-metszet, az apokaliptikus mélyeiről. Disznóarcok, vicsorító vadállatarcok, egykedvű ló- és patkányarcok, kutyaarcok, és rengeteg rovarféle, a százlábútól a svábbogárig. Ha körülzárnak – pl. villamoson, üzletben – , egyszerre felfogom e szavakat: „Lasciate ogni speranza...” Mekkora tévedés volt itt megszületni és itt maradni – mondja bennem az a hangszalag, amely a leghangosabban recseg életem különféle zajai közt; igazabb lényem jól tudja, hogy merő halandzsa ez, s hogy nincsenek véletlenek. A véletlen az individuumra vetülő legrútabb fény (mondjuk sárgászöld). A véletlen a legnagyobb életügyetlenség, a legteljesebb csőd. Épp ezért olykor előnt az eufória, a csaknem transzcendens bizalom az életem iránt, amelynek úgy vagyok kiszolgáltatva, mint csecsemő az anyamellnek. Ez az élet látszólag az enyém, én élem, az én külső-belső tevékenységem megvalósulásának látszik (hozzávéve a külső, az úgynevezett tőlem független körülményeket – ha vannak ilyenek), de közben jól tudom, mennyire tehetetlen vagyok vele – az életemmel – szemben, és e bizalmon kívül semmilyen más eszközöm nincs. Mégis, e bizalom elég ahhoz, hogy fenntartsom és megtartsom; és furamód, mintha kölcsönös lenne. „Erősebb korokban” (nem Nietzsche kifejezése?) talán ebből táplálkozott az Istennel megkötött szerződés érzése. Ma inkább ezt mondanám: alighanem az életkor teszi, a halál közelsége. – Az individuum – ez egészen biztos – a jéghegy csúcsa csupán; e csúcstről nem látni le magára a vízzel lepett, hatalmas tömbre, ami a kollektív valóság lehet. Csak ez az érzés: a bizalom, illetve talán az ellenkezője (amit szerencsére nem ismerek), az elhagyatottság – ezek adnak hírt róla. A transzcendens valóság anyaölként fog körül. Ez az egyetlen bizonyosság, minden, amit anyagi bizonyosságnak látunk, ezerszer bizonytalanabb. Az individuális tragédia ilyenképpen tévedés; a boldogság azonban nem. Az isteni az örömben tükröződik, mint teremtő gondolat vagy a Teremtés gondolata; az abszurd csak hangulat – igaz, az ember emberhez illő, nagyon is jól megalapozott hangulata.

Aki művész, jól tudja, milyen mértékben bízhat az eszében: jószerivel csak a kontrollra és a külső váz megkonstruálására lehet használni. A többi – vagyis csaknem minden – azon múlik, amit a lélektani iskola tudatalattinak, esetleg kollektív tudattalannak (vagy miért ne tudatnak?) nevez. Igaz, ami létrejön, azon rajta van az individuum határozott bélyege, ez azonban merőben elégtelen, a „diktált”, az „objektív” mozzanat nélkül: mindez arra vall, hogy kreatúrák vagyunk, és csak igen kevésbé a sajátunk – amellet, hogy ez az utóbbi fogalom egyszerre oly meghatározhatatlanná vált.

Bármiben hiszel is, meghalsz; de ha semmiben sem hiszel, már élőnek is halott vagy.

Újra az antiszemitizmus. Milyen unalmas! Megölnék? Mit nyernek vele? Ha az antiszemitizmus valójában nem vérszomjas gyilkosok bestialitása lenne, akkor azt lehetne mondani, hogy olyan, akár a debil gyerekek

konoksága; ha unatkoznak, ha félnek, ha nem kapják meg a játékukat, tüstént antiszemitékké lesznek, mintegy a „szülők” – az emancipált és felnőtt európai kultúra – bosszantására, zsarolására.

A komolyság iskolája. Miután kiálltad a bizonytalanság, a gyanakvás, az önmegvetés és -megtagadás, a depresszió át vezető kreativitás, a dac diktálta helytállás próbáit – tanul meg tisztelni önmagad; mert enélkül újra visszazuhansz a mélybe.

Úgy látszik, hogy a legeredetibb gondolkodás a normális gondolkodás.

Elmész a cirkuszba, kijön a bűvész, a kalapjából kiszáll ötven fehér galamb, tapsolsz, hazamész, nem történt semmi. Ha a bűvész a galambok közé ló, ezt avantgardnak nevezik. Ha a közönség soraiból a bűvész által felbérelt lesipuskás ló a galambok közé, majd a bűvész emiatt felháborodott szóözönt zúdít a nézőkre – ezt egyelőre sehogy sem nevezik, de különféle elnevezések ürügyén irodalomként művelik.

Ilyenek az úgynevezett „nagy idők”? Megértem, hogy szakadatlan jegyzetelése során Wittgenstein még csak meg sem említi, nemhogy politikusok, vezetők nevét, de egyáltalán, hogy éppen háború folyik. És ma és itt mit lehet mondani? Az emberek most lopva belepillantanak a szakadékba – nem ami előttük, hanem ami mögöttük tátong. És ez a szakadék az életük.

A történelmi gondolkodásról: ha pl. Marx azt mondta volna, hogy „létem határozta meg tudatomat” – ez talán az Ágostonhoz hasonló nagy vallomástevők sorába emelte volna. De mert mondta, amit mondott, így objektív barommá lett, a szavai pedig ostobaságokká.

A zsarnokságtól való szabadulást összeomlásként élik át. Hát még ha a szabadságba vetnék őket!

Az emberek mohó hazugságigénye.

Kelet és Nyugat, a neurotikus és a normális típus. A neurózis: egy trauma-élmény állandóan regresszív újraélése, állandóan ugyanazon tünetek formájában, az örökkévalóságig, azaz a halálig. A normális: trauma, zavar, majd a trauma tudati feldolgozása, racionális biztosítékok a regresszió, a tünetekbe való visszahullás elkerülésére. Az egyik pokolbeli élmény: a betegségi állapot szakadatlan és kiüttlalan újraélése; a másik a katarzis, a kiteljesedés, a tragikus boldogság útja.

Rövid helyzetelemzés: ha nem is kell tartani attól, hogy az érték és az igazság visszanyeri hatalmát, tény, hogy az érték-kiszorítás mechanizmusa és a hazugság nem működik többé – legalábbis a megszokott hazugság nem; az új pedig még nincs kitalálva és feltalálva, ámbár itt-ott már serényen dolgoznak rajta.

Minden magatartás, minden lélektani, fiziológiai stb. jelenség alkalmazkodási probléma. Ennyiben mindenféle létezés és a létezés mindenfélesége filozófiai probléma. Másrészt, ha őrizni igyekszünk a víziót, amit a ráció ideájának hiszünk, akkor nem tudom, hogy miféle-fajta filozófia, egyáltalában filozófia-e az olyan, amely az alkalmazkodás céljait vagy akár az ellenkezőjét szolgálja, de mindenképpen az alkalmazkodás problémáitában gyökerezik. Ilyenképpen ahol az erkölcsiség – nem a tiszta gondolkodásban, hanem a magatartásban, tehát a tiszta alkalmazkodásban – a tiszta etikum szintjén jelenik meg, ott valóban csodáról beszélhetünk, és egy ideavilágra, egy másik világra, másik valóságra, közönségesen szólva: istenre kell következtetnünk.

Visszamerülni abba a bizonytalan anyagot tartalmazó, de pezsgő és védelmező fürdőkádba, amit Emerson a hősöz központjának nevez.

Ha egy életen át ugyanazt teszed is – mert ez a tevékeny átok te magad vagy – , legalább ne mindig ugyanúgy tedd.

A szerettein veri le az ellenségeitől kapott ütlegeket...

A műszerész-kisiparos segédje, aki beleőrült a gondolatba, hogy az apja – tehát ő is – zsidó. Nemrég tudta meg, már java negyvenes éveiben, akkor egy ideig titkolta még. Gyerekkorában mindent elhallgattak előle. Az apja KZ-ban halt meg. Nyájas tébolyult lett belőle, mosolyogva néz rám, ibolyakék szemével: „Félek” – mondja. „Mitől?” – érdeklődöm. „Egyszer csak belép hozzám két ember – feleli – , és ezt mondja: »No, gyereünk!«” „De hová?” – faggatom tovább. „Mit tudom én: oda” – mondja sejtelmesen. „Én már – folytatja – nem bírnám ki, amit maguk, az apám meg például maga. Én már a kínzás gondolatába is belehalok.” Nem lehet megnyugtatni. Őrült mosollyal, konokul hallgat, mint aki tudja, amit tud, mondjon neki bárki bármit. – És amíg a származását meg nem tudta, teljesen normális volt, barátságos, beszédes, az emberek közt otthonos. Most lecsapott rá a század, és ő a tőle telhető egyetlen mozdulattal felelt: ideg- és elmebajjal, e ragyogó mimikrivel, e korszerű terepszínnel.

A nagy felismerés, helyesebben felfedezés: *minden egyes ember* Isten teremtménye, a Római Birodalom eltipró nagysága idején. A középkori nagy járványok idején. A totalitárius államok idején. Mi a hatalom? Valójában, valóságosan? Az ember semmisége és senkisége. A hatalom dühe, a düh szenvedélye, e szenvedély pusztító és önpusztító, rögeszmés viselkedése a rációval, az individuális nonkonformmal, egyáltalán: *az individuálissal mint engedetlenséggel* szemben. Ez a düh mint államforma, ez az államforma mint létforma. És ilyen körülmények közt a szolidaritás – a szeretet – mint szubkultúra. És igazából az autentikus szolidaritás, az autentikus szeretet mindig is az: szubkultúra. Magyarán: lázadás, a lázadás egyetlen Istennek tetsző módja. Isten lázadása a balul sikerült Teremtés ellen.

„A művészet ezt jelenti: új művészet.” (Schönberg: *Style and Idea.*)

MÁRCIUS 14. Mi múlt el visszahozhatatlanul? Az ember ámulata a Teremtés fölött. Az áhítatos csodálkozás, hogy a felbomló anyag – az emberi test – él, lelke van; az életen való csodálkozás múlt el, és vele az élet tisztelete, áhítat, öröm, szeretet. A gyilkosság, ami e régebbi érzelmi korszak helyébe lépett – nem mint gyakori rossz szokás, mint kihágás, mint „eset” (mert hiszen gyilkolni mindig is gyilkoltak), hanem mint életforma, mint az étellel és a másik élőlényel szemben felvett és alkalmazott „természetes” magatartás – a gyilkosság tehát az ember, „iség” egy bizonyos életkorának a tünete talán, az élet megbetegedése. Kétségtelen, ha az életet organizmusként szemléljük, akkor ez a tömeg, amely az élet természeti táptalaját, vitális termő- és keringési rendszerét teljesen ellepte, eldugaszolta és életerőit parazita mód szakadatlanul szipolyozza, ráknak lenne tekinthető. De ez talán eléggé lapos, nem valami eredeti gondolkodás. Elképzelni azonban, hogy „oly korban születünk”, amely kor éppen a halál, az öldöklés jegyében áll, bizonyos jobb korokban bizonyára nem is tudták volna. Az, hogy élünk, hogy ma is emberek születnek, szinte ördögi. Mert világos, hogy a pusztításra és a pusztulásra születnek, azért, hogy tovább pusztítsák az életet, s e célból mind többen születnek; holott a világ elpusztítására olyan technikai eszközök állnak rendelkezésre, amelyek kevés szakemberrel is beérnék. Itt, úgy tűnik, kettős erő működik: egyfelől a természet öle, amely szakadatlanul, szinte beteges termékenységgel fröcskölí magából az életet, az embert, aki az életet pusztítja; másfelől az emberi mélytudat, a rejtélyes ősegy, a kollektív tudat, amely létrehozta a pusztító tudományt és a pusztítás eszközeit, úgyhogy a pusztítás akkor is végrehajtható, ha a természet termékenysége (és talán a szakadatlan károsodás miatt) egyszerre csak elapad. – Egyébként már gyerekkoromban is biztosan tudtam, hogy az ember földi rendeltetése: elpusztítani a Földet és az életet. De meglehet, úgy járt, mint Sziszifusz: darab időre kibújt rendeltetése, feladata alól, kicsúszott a halál markából, és elgyönyörködött abban, amit el kell pusztítania: az életben. Így viszont egy magasabb szemszögből – ha van ilyen – elmondható, hogy mégsem teljesen hiába született, amennyiben – egy darabig legalábbis – a vonakodásával tanúságtevő életmódot folytatott. Így nézve, e vonakodásnak köszönhető minden magasrendű forma és gondolat, amit létrehozott; a művészet, a filozófia, a vallások az ember megtorpanásának, tulajdonképpeni feladata – a pusztítás – fölötti habozásának terméke; ez a habozás az igazi nagyoknál aztán mindig zokogásba fordult.

Több énem van, amelyek mind-mind egyetlen ént, a reprezentáns éneket szolgálják. De valamennyi énem – és így én magam is – erről a reprezentáns énemről tud(ok) a legkevesebbet. Olyan vagyok, mint az ágyások földje és trágyája, s a tulipán, amit kihajtok, idegen nekem; szinte csak a magam iránti udvariasságból tudom egy-egy futó pillanatra megcsodálni.

Azt mondod: de hiszen ezek törvények, s a világ – alapjában – mindig is ilyen volt. Először is: nem igaz, másodsor: ha igaz is lenne, nem termékeny gondolkodásmód.

Alfred Loos egy tanulmányának címe: *Ornamentik als Verbrechen* – „Az ornamentika mint bűnözés”. – Akkor bizony a különféle pre-, poszt- és egyéb parairodalmak (Márai Sándor szava) területén csak úgy röpködnek az életfogytig szóló ítéletek.

MÁRCIUS 17. Robot. (Canetti: *Das Augenspiel*. Napi hat órán át rossz mondatok írására kényszerít, míg le nem fordítom, vagy bele nem betegszem.) – Találkozások a halállal; a kórházbeli öregasszony, „Vilmi néni”. Egy éven át ravaszkodik, játszik a halállal, mint macska az egérrel; szenilis tülökhangjának titkos magabiztossága az óbégatás, a szinte kérkedő panaszok közepette, az éjjeliszekrény-fiók, amelyet testével fedezett, miközben kikapkodta belőle a rántott csirke falatokat és lehajolva, mohón falta – egész panaszos és életrevaló furfangossága. Aztán, a vécére menet, ami nála mindig nagy szertartás volt, a maga előtt tolt fémstelázsival, a székekbe, kilincsbé, ajtókbá kapaszkodással stb., egyszerre csak elesett. És ez az esés, úgy látszik, megtörte az életbe vetett bizalmát: lefeküdt, s kb. egy hónapi szisztematikus munkával meghalt. – Mit tudott erről ő maga, vagyis az, amit annak hiszünk vagy annak ismerünk? Szimplán nézve, az egész a „tudat alatt” zajlott le. De mégsem mondható tudatalattinak, ami a tudatot így uralja, ami úgyszólván a tudat tudata. Másfelől nyilvánvalóan javarészt önkívületi állapotban töltötte ezt a halál felől nézve nagyon is aktív időszakát: éppoly fontos korszaka volt az életének, mint a korai gyerekkor, amiről megint csak semmit sem tud az ember. – De, és ez ennek a kórháznak a nagy tanúságtétele: az emberek nem lehetnek annyira siralmas állapotban, hogy meg ne érintsen a lelkük változatlan, csorbítatlan jelenléte; szenvedő, mégis diadalmas állatként lapul bennük, mely az ősi népek szent állataihoz hasonlóan elnémít, rejtéllyel, félelemmel, tisztelettel tölt el és szolgáltni kényszerít. Minek a jelképe az ember?

Goethe, aki ismerte a Titkot, ezt a nevet találta rá: Gleichnis. Ha ő nem mondott többet, akkor nem lehet többet mondani. – Schönberg szép észrevétele: ha Mahler megírta volna X. szimfóniáját, akkor általa a titok, a nagy titok birtokába juthattunk volna: ezért nem adatott meg neki, hogy megírhasa, hogy befejezhesse. (*Style and Idea*.)

A lehetetlen nem a természetben, nem is az indulatokban születik – a természet és az indulat változatai limitáltak – , hanem az emberi agyban. Az emberi agyban fogant lehetetlen azonban valóságos hatóerővé válik; a lehetetlen gondolat lehetséges cselekvéssé.

Az erotikus fantázia: mindent, amit titkos álmaidban elgondolhatsz, elgondoltak már. Ami leginkább mutatja, hogy az ember nem maga képzelődik; az eredetiség legkevésbé autentikus szférája.

„Ki kérkedhet azzal, hogy ilyen helyzetben ember tud maradni?” (Pessoa.)

MÁRCIUS 31. Napsütés. Reggel felkapaszkodás a kaszárnya fala mentén a Kútvolgyi útra. Intenzív séta után le a 156-os autóbusszal, amelyen párbeszédre leszek figyelmes, mögöttem ülő idősebb nő hangja meg a félig mögöttem álló fiatalabb férfi hangja közt. No és, szólt a fiatalember hangja, Erdélyben javult-e az ellátás? Idegenes kiejtés, a fölfelé kanyarított szó- és mondatvégek valamely nyugati nyelvhez szokott hangzást, s már pusztán e felívelések is eléggé arrogáns színezetet adtak a beszédének. Az öregasszony: hogy nem javult semmi, hogy a segélyszállítványokat, melyek ingyenesek, a hatóságok pénzért árusítják; hogy a „cigányok” lopnak a szállítványokból és nagy pénzért eladják „a népnek”; hogy a lutheránus pap, aki vállalta az elosztást, az árut a lakására felvitte, azon ürügyön, hogy onnan bonyolítja majd a szétosztást: de csak a barátainak oszt belőlük, a többiét magának megtartja; hogy ő, az öregasszony, három napig állt sorba a polgármesteri hivatalnál, de a polgármester elment „valami esküvőre”; aztán a „cigányok” kiáltoztak, hogy a diktatúra jobb volt, mire a polgármester sietve megjött az esküvőről, stb. Értelmetlenség, nyomor, gonoszság, gyűlölködés. A fiatalember: tudsz róla, hogy két német repülőgép visszafordult a segélyszállítványokkal, mert a repülőtéren az átvevők összeveszték a portékán? Mindezt helyeslően, arrogánsan, nyugati hanghordozással, ilyen fordulatokkal: „fog lenni” stb. A repülőgépek visszafordulása KZ-jeleneteket juttat eszembe, amikor a csontig éheztetett emberek elé eleséget raktak, majd látva az éhesek rohamát, a jóltápláltak gúnyosan elhúzták a szájukat, és „fegyelmetlen csöcseléket” emlegetve büntetésből visszavették, amit adni valószínűleg nem is szándékoztak. Végül higgadtan hátrafordultam az ülésemen, és alaposan szemügyre vettem a beszélgetőket: hirtelen elnémultak, és meg se nyikkantak többé – azóta is töröm a fejemet: miért? Szigorú a tekintetem? És ha igen: mitől félnek, így egyszerre, az is, aki keletről, az is, aki nyugatról érkezett?

Megszokásból? Félreértésből? Netalán elszégyellték volna magukat? Végül a művészi sikertelenségben állapodtam meg önmagammal, ok gyanánt: ezt az előadást talán az autóbusz közönségének rögtönözték, így nekem is, és látniuk kellett, hogy nem tetszett. Most csak az a kérdés, hogy van-e más műsoruk is repertoáron. – Mindenesetre így is levonhatók a megfelelő következtetések a művészet pallérozó hatására vonatkozóan.

Az ember még önmagához képest is örült, irracionális lény. Mi lehet akkor a világhoz, a világertelelemhez viszonyítva?

Az eszmélet szintjei. A növény, az állat, az ember. Milyen lehet a teljes eszmélet, a Tudás?

Hebbel naplója: „Az ember vak, aki a látásról álmodik.” – „A nagy tehetség Isten adománya, a kicsi az ördögé.” Megjegyzése a fölemelkedő emberről, aki a valláshoz emelkedik; s a lentmaradó emberről, aki örökre odalent marad. S íme, valami nagyon közel álló: „A halhatatlanság iránti vágy az az állandóan égő sebfájdalom, amely seb akkor üttetett rajtunk, amikor elszakítottak az Egésztől, hogy a polip végtagjaként egyedi egzisztenciát folytassunk.” – „A fa gyümölcse nem a fának terem.” Aztán: „A világ: Isten nagy sebe.” Nagyon izgalmas: „Die Freude verallgemeinert, der Schmerz individualisiert den Menschen – Az öröm az általánosba emeli, a fájdalom individualizálja az embert.”

ÁPRILIS. Politika: úgy kell felfogni, hogy a politikai fordulatok megszabadítottak a politikától és visszaadtak otthonos száműzetésemnek.

Azzal, hogy olyan okos, ideig-óráig ügyesen leplezi, hogy mennyire buta.

Goethe feltűnő érdeklődése Sterne megjegyzése iránt, amelyben azt a kérdést intézi magához, hogy vajon „okos ember módjára használta-e fel szenvedéseit”. – Spengler észrevétele Nietzsche darwinizmusáról, a darwinizmus gazdaságtudományi jellegéről, s a gazdaságtudományról mint a XIX. század filozófiájáról. Kant (ill., egy más időpontban, de azonos helyzetben Arisztotelész) mint a barokk csúcsa, a metafizika vége – utána már a „plebejus” Schopenhauer, mint Kant metafizikájának parodistája. Kant – így Spengler – már nem igazán jó matematikus, szemben az őt megelőző metafizikusokkal; az eredeti matematikai tehetség hiánya egyben a filozófiai „nagy stílus” végét is jelenti – mondja Spengler.

Roppant erőfeszítés minden apróságért. Roppant erőfeszítés a legcsekélyebb értelemért. Életünket egy szakadék választja el az élettől.

Embertársaimmal szemben méltányos követelés, hogy tiszteljék bennem a jövőndő halottat; miként én is jövőndő halottakként tisztелеm embertársaimat.

Minden remény paradoxon, már csak azért is, mert természete szerint, a jövőre irányul. – De ennyi reményre ilyen rövid idő alatt még sohasem cáfoltak rá.

A ráció érdekében hozott áldozatok, amelyek magát a rációt is elsöprik. A tisztességnél és a becsületességnél semmi sem tisztességesebb és becsületesebb.

Az orosz birodalom szétesése. A látvány minden történelmi konstrukció végét jelenti. Nincs analógia, legfeljebb a gyilkosságok tömegében és értelmetlenségében. Kár lenne azt hinni, hogy csupán az úgynevezett kommunizmus, a kommunista birodalom csödjé ez, és nem az egész emberi világé. Az erkölcsi és a racionális világé. Mert hetven esztendőn keresztül fennállt; léte az értelmetlenséget, a káoszt, a terror lehetőségét, az alacsonyrendű emberi vegetálás lehetőségességét hirdette, évtizedeken át. Táborok, gyilkosság, általános pszichopátia, megalázás, represszió – és mindez mindennapos gyakorlatként, a mindennapok gyakorlataként, miközben az emberek éltek, szültek és két generációt elherdáltak, a történelem szemétdíjába löktek, mint valami hulladékot. – És mindez egyszerre: a világ egyik – kisebbik – részén értelmes élet, szervezett társadalmi tevékenység, a másikon apokalipszis, öldöklés, „halálhörgés, siralom”. – Láttam a buchenwaldi léger felbomlását 45-ben, a vörös fertelem beállítását 48-ban, felbomlását 56-ban, visszaállítását 57-ben stb. Milyen egyforma színjáték! És legfőként: mert a vörös fertelem, a bolsevizmus megszűnt, azért még nem kell azt

gondolni, hogy az úgynevezett szocializmus meghiúsulása nem az évszázad legnagyobb egyetemes emberi kudarca.

Súlyos depresszió. Jólesik. A pusztítás gyönyöre, ez a sajátos kielégülés, sőt boldogság, a maga módján. A boldogtalanság végső soron boldogság, természetesen. Amennyiben élvezhető, márpedig az. A boldogtalansághoz is libidó tapad.

A betegek riadt szeme; szem, amely nem néz, hanem arra való, hogy mások lássák, szem, amely mintegy a zsigerek néma, titkos és sajátos kifejezőeszközévé vált.

Tegnap a *Todesfuge* legépelése. Mialatt gépeltem, ez a csodálatos szöveg egyre csodálatosabbnak bizonyult: egyetlen szó árulás sincs benne, ez a vers teljesen kivonja magát minden konvenció alól, úgy történik, mint az esemény, amely attól tiszta, hogy tulajdonképpen befolyásolhatatlan, és mélyen, fenyegetően rejlik benne a végzet, amely aztán óramű pontossággal bekövetkezik, biztos kézzel leterít, és ezzel meghozza a halálos megnyugvást.

Az erkölcsi és szellemi ember legkínosabb tapasztalata, hogy állandó oktatásban részesül a nem erkölcsi és nem szellemi emberektől. Másfelől ebben kétségkívül létezésének bizonyos igazolását láthatja – ha akarja.

JÚNIUS. *Kaddisom* megjelent. Hűvösség, csönd. Külső ügyek. Schnitzler-fordítás. Nyomasztó előérzetek, anarchia, örület, halál. Salvadore Dali véresre facsart mellei, zúzott csontjai, deformált koponyái, torzalakjai. Körös körül forró borzalom fortyog. Néha megírandó darabomra gondolok – csak gondolok, amíg a fordítás tart. Lelkifurdalások, életbűnök stb. Rövid éjszakák. Kételyek, értelmetlen szemű körültekintés. Ich verstehe die Welt nicht mehr. Amiből annyi igaz, hogy túlságosan is értem, csak elmegy tőle a kedvem. A félelem kering ereimben.

A XX. század két nagy metaforája: a koncentrációs tábor meg a pornográfia – s mindkettő a totális kiszolgáltatottság, a rabszolgaság szemszögéből. Mintha a természet most fordítaná kárhozatos oldalát az ember, a születés felé, az emberi természet radikális leleplezése által.

Meggondolták-e már, hogy ugyanaz a szexuális ösztöke, amely perverziókba, paranoiába és gyilkosságokba hajszol, ugyanaz teremti a szeretetet és hozza létre az életet is? Hol az a misztika, az a bölcsesség, amely ezt egy nevezőre hozza?

A Bibliát jól meg lehet érteni a történelem nélkül, de a történelmet a Biblia nélkül soha.

A tehetség szolgálata, amit a tehetetlenek szolgálatában áldozni köteles. A tehetség diszkrét szégyene. Az engesztelő áldozat, amire a tehetség szakadatlanul kötelez. A mentegetőzés, a menekülés, az eufémizmus...

Legyünk tisztában vele, hogy a totalitárizmus, a tömegek, az anyagi eszközök és a lelkek fölötti uralom egyházi találmány. De ha ezt túlzásnak vélitek, legyen, akkor maradjunk a mintakép szónál.

Milyen távol vagyok a beszédeimtől, a tetteimtől, a mások beszédétől, a magam és a mások életétől, az élettől...

Arról, hogy „feltámadunk”: de hiszen sohasem éltem. Arról, hogy van-e túlvilági élet: de hiszen én sohasem ezen a világon éltem. Arról, hogy halhatatlan-e a lelkünk: de hiszen sosem voltam sem az értelmem, sem a lelkem birtokában. Én: ez valami köztes állapot, engedelmesség – semmi más. De igen: kiszolgáltatottság még. – És ezzel kész is, vége.

A c-moll (op. 111) szonáta 2. tételének az a szakasza, ahol eltűnik, ahonnan kiszökött, ahol hiányzik a téma („Wiesen-grund”), és a zongora megpróbál nélküle létezni: vegetál, tétován bolyong, borúsán mereng az éjszakai holdfényben stb. Aztán, amikor a nélkülözés már-már elviselhetetlen, hatalmas erővel visszatér, hogy nemsokára meghaljon. Ki ír ma ilyet?

Csak most látszik igazán a diktatúra titka. Az emberek bizonytalansága, értetlensége, várakozása, kapkodása: nem jön a parancs. És amikor már biztosnak látszik, hogy nem jön, megvadulnak: egymásra támadnak, gyűlölködnek, rabolnak és gyilkolnak, féktelenebbek, mint a diktatúra idején – és még kevésbé szabadok.

Egy úgynevezett téma – regényé, elbeszélése stb. – úgy vesz erőt az emberen, akár egy fertőzés: megkapja, néhány napig még bizonytalan, hogy betegség van-e kitörőben, még próbálja elhárítani, egy napon azonban arra ébred, hogy már elhatalmasodott rajta a kór.

Márai: „Az út – visszafelé egy civilizációból – sokkal rövidebb, mint hinné az ember.”

Az ember önmaga által felállított erkölcsi törvényei, amelyeken, mint túl magasra állított rúdon az ugró, szakadatlanul elbukik; és az emiatti különféle ficamok, végtagtörések, bosszúság, csödérzet, „Unbehagen”.

Márai naplója, az 1944-es oldalak; az ostromgyűrű önleszámolásra készíti; írói feladata – írja – ennek az osztálynak (a magyar középosztálynak) a szétesését megírni. Milyen tiszta, mennyire világos elme; igazi író mindig felismeri igazi feladatát – később, a *Föld, földben* beteljesíti a víziót; ehhez képest a narratív munkái, nem egzisztenciális regényei elhanyagolhatók. A „Polgár vallomása”, a „Föld, föld” meg a naplók: ez az esszencia, a „feladat”.

Ingerültség a viszonyok miatt. Hogyan? Netalán vártam volna valamit?

Érdekes kérdés, hogy a korszellem miért nem esik soha egybe a nagy szellemi folyamattal; s hogy amikor a kor elmúlik, hirtelen mégis a nagy szellemi folyamatba kapcsolódik – már az, ami belőle szellemként megmarad.

Miért olyan torz és hazug minden jelen?

Tegnap nyári vihar. Az egész apokaliptikus, düledező városban, amit egykor Budapestnek hívtak, fojtogató dohszag, még a mindenre ráboruló, sűrű, gyilkos légszennyezésen keresztül is. – Szovjetország felbomlása inkább hasonlít egy koncentrációs tábor felbomlásához, mint egy birodalom feloszlásához. Micsoda történelmi tünemény! Micsoda „elit”, amely még önmagának sem vallotta be a már legalább 25 éve nyilvánvaló valóságot: akkor még megmenthette volna a birodalmat, önmagát és nem utolsósorban a világot; 25 éve még szép alku köthetett volna, racionális feltételekkel. Mi volt nekik ennél fontosabb? A válasz roppant egyszerű: minden más. – Ha a bolsevizmus csupán szellemi ficamnak tekinthető, mindenesetre Mount Everest magasságú hullahegyekkel, az elmúlt negyven év mégis valóság volt, realitás, az életem ideje és színtere. Ma már alig értem, hogyan maradtam meg és -fenn, pusztán csak azt, hogy életben maradtam, mindazok után, ami most sorra kiderül, és ami még engem is meg tud lepni; hát még, hogy szellemi lakhelyet kreáltam, mintha mi sem történe körülöttem. Vakság, netalán hősiesség? Leginkább csak ösztön, ahogyan a hangyak számunkra felfoghatatlan céllal, felfoghatatlanul határozott irányérzékkel masíroznak.

Depresszióik érdekében az emberek különféle hazugságokhoz folyamodnak. Az én depressziómhoz az igazság is teljesen elegendő.

Ha igaz, hogy – mint mondják – Thomas Bernhard homoszexuális volt, akkor úgy lehetett az, ahogyan én zsidó vagyok: pusztán a megbélyegzettség kedvéért, amely az igazságra ébreszt.

Nem élek elég radikálisan. Úgy élek, mintha az öröklét várna, s nem a teljes megsemmisülés. Vagyis jövőm rabságában élek, s nem halandóságom végtelen szabadságában.

A halálfélelem olyan érzés, amely jóindulatúan arra figyelmeztet, hogy nem gondolsz eleget a halálra.

Napok, melyek kizárólag a kontinuitás kedvéért telnek. Csak az életteljes, ihletett napokat kellene megélni, közben, a homály időszakában az ember halott lenne, míg az élet láza ismét fel nem verné. Szép élet lenne, de valószínűleg nagyon fárasztó. És tulajdonképpen egyhangú is.

JÚLIUS 15. A hirtelen feltoluló, szinte fájdalmas baráti érzés, Camus egy régi fényképe láttán. Már-már ölelésre tárom a karomat. Esméltre ébredő korszakom, átváltozásom egész időszaka, amelynek mindvégig egyik arkangyala volt. Egész, néma, kizárólag önmagamra irányuló „forradalmam”...

Ha igaza van Darwinnak, hamarosan meg kell jelenniük azoknak az állatoknak, amelyek műanyagokkal és sugárfertőzött hulladékkal táplálkoznak. Először talán vírusok lesznek, azután baktériumok, s rohamosan fejlődnek majd jól hizott szőrnyetegekké. Micsoda világ lesz az!

Heller Ágnes „tanulmánya”, miszerint Auschwitz „nem illeszhető be a történelembe”. Logikai-szintaktikai képtelenség. Elvégre a történelem nem valami természeti organizmus, hanem konstrukció, mégpedig az emberi szellem konstrukciója. Ha tehát Auschwitz nem illeszhető be a történelembe, akkor a hiba nem Auschwitzban van, hanem a történelemben.

A villamoson a katona. Kicsi, kövér, nőies jobb keze, a csuklóján aranylánc, az ujjain gyűrűk, a kisujján feltűnően nagy, sárga pecsétgyűrű. Apró szemek, puffadt arc, bajusz (egy kissé komikus bajusz), alacsony homlok. Lerítt róla a szadista. Altiszti rangjelzés. Arany pecsétgyűrűjével állami felháborodásában bele fog vágni egy arcba, egy szájba, amelyből hirtelen bőven, megállíthatatlanul patakzani kezd majd a vér. Magamban találgatva tünődöm, miféle intézménynél teljesíthet „szolgálatot”. – Vajon megjelenítették-e már az élet teljes förtelmét, úgy, hogy valaki igazán szembesülhetett vele; úgy, hogy elfogta – akár csak egy pillanatra is – a tudás, – a tudás az emberről?

Az emberek véletlenszerűen születnek, véletlenszerű életet folytatnak, és törvényszerűen halnak meg.

A hagyomány fontossága. Nem elég nem tartozni valahová, lehetőleg pontosan tudni kell azt is, hogy hová nem tartozunk. – Végül is eléggé különös, hogy negyven éven át megőriztem egy gondolkodásmódot, amely annál fogva mondható különösnek, hogy nem lényegileg, nem a velejéig hazug.

Az ember viszonya, az ember kapcsolódása a saját életéhez, az életében legfontosabb szerepet játszó személyekhez. Hogy a kaland, úgy tűnik, mindig valami vagy valaki más, mintha a szabadság nem a legfontosabb individuális létfeladatban, a legfontosabb személyekkel kapcsolatos erkölcsben, kötelességben konstituálódna, hanem a „másban”, az elképzeltben, a nemlétezőben, egészen rossz esetben a végzetes élettévesztésben. Igen sajátos játéka ez a természetnek, a monotonia kiváltotta ingerültségünknek, az emberi állhatatlanságnak. Másrészt magában e kiismerhetetlen emberi természetben rejlik valami kalandos, amelyet feltétlenül követnünk, amelynek feltétlenül engedelmességekünk kell, minden fájdalom, minden hűtlenség ellenére.

A halált gyakorolni, begyakorolni. – Hogyan? Mindenekelőtt mindig a halál *felől* (a szakadékon túlról) írni... – Ebben a tekintetben lépéselőnyöm: mert a kelet-európai *élet* a halálra nevel.

Olykor annyira erőt vesz rajtam a genius loci, hogy hónapokig ülök az asztal mellett, lecsüngő kezekkel, lehajtott fejjel.

Tegnap valaki számára (Amerikából) úgy határoztam meg a *Sorstalanságot*, hogy a regény egy emberi lénynek a nyelvhez való viszonyáról szól – a lágerkörülmények csak az ehhez fűzött magyarázat, az erre szolgáló ürügy. Innen a „stílus”, a lefordíthatóság nehézségei. Hozzáteve régebbi, és egyre szilárdabb nézetemet: hogy a lágerélet kizárólag irodalmi szöveggé elképezhető, valóságnak nem, azaz valósága egyedül így határozható meg: *leírhatatlan*.

Schönberg: „Gondolat sohasem pusztul el.” Továbbá: „Ami művészet, az nem való mindenkinek, s ami mindenkinek való, az nem művészet.” (*Style and Idea*.)

Névrokonom a házban. Becsönget. Hogy a posta mindig összekever bennünket. Két hónappal későbbén kapott meg egy hivatalos okmányt. Hogy reklamált, de reménytelen stb. Azt mondja: „Egyetlen vigaszom, hogy egyre fogynak az ilyen, és mindenféle ügyeim.” (Merthogy idős már.) – Mostanában efféle módon

vigasztalgatják magukat az emberek. Nem biztos, hogy a halálba vetett reményük őszinte, de hát valamiben reménykedni kell, egyéb reményt pedig nem igen látnak.

SZIGLIGET. Ma magányos séta. A Badacsony, kék kóporsó. Barátságos, lakott kóporsó. A badacsonyi földnyelv, vékonyuló hegyén a jegenyék bozontos, ám szabályos gyertyái. Távolodó, kékbe foszló hegykúpok. A szépség megmagyarázhatatlan ellentéte az emberi világgal. A természet, ez a kopottas, néma elefánt, amely még mindig türelmesen hordoz a hátán. Az élet fojtogató telje, a délutáni napban párolgó szőlők és mezők közt. Pán alszik és álmodik. Egy félórás rossz álma mi vagyunk. – A Badacsonnyal szemben fel akart törni bennem egy érzés, de csak megcsiklandozni tudott: a mű. Fantasztikusan anakronisztikus, fantasztikusan időszerű. A mű. Egy érzés, amely mint a pára, azonnal ellibben, zokogva nézek utána. Szinte örültnek kell lenni, hogy az ember művészetre gondolhasson. Másra viszont gondolni sem érdemes.

Rakovszky Zsuzsa

PRÓFÉTA MÁJUS HAVÁBAN

*Május 19. Mióta is nem élek,
csak zöldségen? A húsról aznap mondtam le végleg,
ma két hete, mikor a dán komphajó leégett
s elgázolták a macskám. Bár a növény is érez,
mint olvasom, nem egy kísérlet bizonyítja:
könnyen azonosítja társának gyilkosát a
sárga papucsvirág vagy a fejessaláta,
s elhúzódik előle hangtalanul sikítva...*

*Posta: csak meghívók jöttek. Mindet kidobtam.
Mert végül is minek: a nyakkendős tolongás,
a diszkrét kannibál tánc a májas és a sonkás
szendvics körül, cukor és cián visszafogottan
alkalmazott kevercse, célzások és nevek
elejtett keszkenői, villany sütötte váll
gömbje, jégkocka-éltől megkoccanó pohár
fölött a karmazsin száj művészetéről cseveg...*

*Május: amerre nézek, folyik a zöld pazarlás.
Világosan-sötéten ragozza az alapszínt
fű-fa. Egész sor új zöldkőrmű kéz tolaakszik
a lucfenyő sötétjén: harsány idei hajtás.
Az árvácskák: ovális ékszerbolti, sárga bársony
alátétén lilásfekete denevér-
melltűk sora sötétlik. A gesztenye fehér
műszempillái közt, a selymes szájpadráson
ellenpontozva a fehér vagy hússzín ajkat
négy aszimmetrikus, sárgás vagy borvörös pötty;
a tulipán ölében a mélyértelmű ötszög,
a csillogó kínálat – ha engedem, becsalhat
az élet fényes üzletközpontjába, legyek
falánk rabja e kétes javaknak, egyre beljebb,
újabb polcok felé vonz, hogy mindent elfeledjek,
amit tudok: a hámló, zsúfolt nyomornegyed
utcait, döglött macskát, kigyulladt komphajót,
terrort, tájfunt, lelőtt ír benzinkutast, kiszáradt
sárga papucsvirágot, az én poros szobámat
éjjel, a hajnalig égő depressziót,
hogyan dereng a zöldes szellem-számlap, ha óra
órát követ, s a bor se, a Noxyron se használ,
hogy ível könnyed, átlós bambuszhidként az öt szál
hajam a jobb fülemtől a bal halántékomra...*

A szomszédnőn ma is tökéletes a smink;
 fülcimpáját a két fémkarika súlya húzza
 – arany ütők, a fényt verik sűrűve vissza – ,
 ahogy napra görög a rozszant tolókkocsin.
 A másik, feldagadt bokákkal, őszén és
 fémfoggal, félregombolt otthonka fedte ványadt,
 fakó csomag, világszép kreol rabszolgányok
 balvégzetén borong és kacér grófnők zenés
 hányattatásain. A férfi – ötször műtötték,
 fehér, akár a pince mélyén nevelkedett
 krumplicsira – a rózsás, agresszív melleket
 lesi mohón a címlapfotón, a napsütött V-t
 a naptejkéklám bronz hasán. Mind jobb szeretnék
 eljátszani egy monstre-operettben, ha másként
 nem megy, a részeges inast, szikkadt szakácsnét
 a szöke sztár és párja mellett, mint főszerepként
 önmagukat egy abszurd drámában. Vesztesek,
 jogfosztott népcsoport, egymást csak megvetésre
 méltatva áhítoznak a szép győztes kegyére,
 a győztesére, ki rájuk ügyet se vet.

De nem tart már soká ügysem. A készletek
 fogytán. Az ózonpajzs lyukas. A szénmonoxid
 szünyogfelhő-lepel alatt kimerően izzik
 kevés időnk, kiszáradt, lázas szájként reped
 a földfelszín fakón. A gabonaövezet
 csúszik észak felé, a búzatáblák helyét
 gyapot hódítja el rendre. A sarki jég
 homályos tömbje mállik, duzzasztja a vizet,
 a túlkelt óceán a beépült partra árad...
 Majd akkor, ott! Szeles szállásainkon, étlen,
 mi, egynehány túlélők, a szabvány szenvedésben
 mind egyformák leszünk. Igen, majd nemsokára...

KÖVÉR ASSZONY MELEGBEN

Mit meg nem próbálnak az emberek!
 Ma is mi volt? Bejön egy nő a boltba,
 a karján háncskosár, abba pakolta
 a holmit műanyag kosár helyett,
 mintha neki többet szabadna. „Mégis,
 ezt hogy gondolja”, kérdem tőle, „drága?
 Azt képzeled, hogy a szabály magára
 nem érvényes talán? Hiába néz így.”

Milyen hőség van itt! Kisül a lelkem.
Ha összeér, mint a csalán, a combom
úgy csíp, nyakig csalánban pácolódom
ebben az összeizzadt, szűk köpenyben...

Igaz, én mégse kaphatom magamra,
ahogy a tanuló lány szokta, egy szál
semmi kis bugyira – örökké ott áll
az ajtóban, hogy a fényt hátba kapja,
s a pusztaság rózsaszínje átdereng...
„Csak álldigálj, fiam”, mondom, „felölem!
Szűlsz kétszer, és az lesz, ami belőlem,
belőled is: híg hajú, csomós erek.”

Ez a szerencsétlen penészvirág
ma is kisírt szemmel jött be. „Te, nézz szét”,
mondom neki, „hol látsz jobbat? A pénzét
neked hordja haza, neked csinált
két gyereket, ott a lakás, az autó...
A másik nő? Ne félj, azt is megunja,
ahogy téged megunt. Mindenki tudja,
ha nem bolond: a szerelem múlandó.”

Két hete nem esett... Micsoda nyár!
A bőr ragad, a vászon összefonnyad,
rohad minden puhán, mint egy kiolvadt
mélyhűtőben. A metszett cseh pohár-
készlet a Vasedény kirakatában,
ahogy nagy tükkel dobálja a nap,
mint hajnali fejfájás, hasogat.
Az aszfalt szürke kelttészta. A lábam
folyékony kőbe süllyed, menten elnyel,
azt hittem. A szücsüzletben a keskeny,
hideg ezüstfejek szörmekeretben
csak néztek rám ferde ezüstszemekkel...

Miért nem kell senkinek az igazság?
Mért gyűlölik? Ma is, egy nő mivel jön?
Zöld barackot kapott. „Addig örüljön”,
mondom neki, „amíg zöld. Amit ott lát
a ládában – lángfoltos-sárga, nedvdús,
olyan hibátlan, mintha festve volna –
ma még csak egy szeplő van rajta – holnap?
A fél gyümölcs rozsdás, halott üveghús.
Dobhatja ki. Mikor majd széthasad,
és olyan piros a paradicsom, mint
nemrég egy dísztribün, másnap beomlik,
ráncos, mint egy öreg mell. Mintha csak
minden gömböt rajta külön kivéstek
volna piros kőből, olyan a málna,
aztán mikor kiborítja a tálba,
mit lát? Fehér penészt az összepréselt
szemek között. Mint ahogyan a nyár
ahogy jön, már megy is.” Én nem tudom, mért
rám néznek így. Nem én hoztam a törvényt.
Én csak elfogadom: ez a szabály.

Kandallóbeszélgetés

KONRAD LORENZ
ÉS KARL POPPER KÖZÖTT

KREUZER: Kedves Popper professzor úr, kedves Lorenz professzor úr, mindenekelőtt hangsúlyozni szeretném a társalgás különleges jellegét. Ami itt lesz, nem interjú, nem vita vagy tudományos tanácskozás, mert ahhoz egy előadóterem is kellene, hanem csupán egy kedélyes, kandalló előtti beszélgetés két régi öreg barát közt. Én csak azért vagyok itt, hogy a beszélgetést, ha kell, néha felélenkítsem; a szó végig az önöké uraim.

Kezdjük talán egy-két életrajzi vonással: két nyolcvanadik születésnap, az egyik tavaly, a másik idén, és legyen szabad egy kis érzélgősséget meg nosztalgiát belevinnem. Egy jelszóra gondolok, amely így hangzik: Selma Lagerlöf. Az Önök önéletírásából kitűnik, mekkora hatást gyakoroltak gyermekkorukra a Lagerlöf-könyvek.

LORENZ: Amikor összeismerkedtem Karllal, mindig indiánosdit játszottunk. Karl akkoriban már olyan dolgokkal tölte a fejét, mint a pozitívizmus vagy a bécsi iskola. Mi, többiek azonban még gyerekek voltunk. Indiánosdi közben gyakran a fához kötöttük őt, mint „sápadtarcút”, amiért ő soha nem haragudott egy csöppet sem. Nos, ami Selma Lagerlöföt illeti, Karl nagyon szépen mondta: mindkettőnket ő befolyásolt, azzal a kis különbséggel, hogy Karl Selmába lett szerelmes, én pedig a vadludakba. Az én életemben ez valóban döntő időszak volt. A vadludak melletti döntésem összefügg azzal is, hogy már kezdettől meg voltam győződve: az állatok is emberek.

POPPER: Konrad igen nagy benyomást tett rám akkor: hatalmas és rettenthetetlen törzsfőnök volt. A pozitívizmusról és a bécsi iskoláról éppen annyit tudtam, mint bármelyik indián, tehát semmit. Selma Lagerlöf volt az, aki gyermekkorom világát beragyogta, kiváltképp Karr, a vadászkutya és Grauffell, a rénszarvas meséjével.

KREUZER: Igen, az is nagyon szép történet...

POPPER: Az emberek közti barátság megindítóan szép története. Én Selma Lagerlöf szerelmese voltam, és könyveit mindig újra meg újra elolvastam. Persze ez nem jelenti azt, hogy mindegyiket egyformán szerettem: a Gösta Berling-monda például valahogy sose tetszett nekem.

KREUZER: Értem...

POPPER: Legszebb regénye talán *Az Élet Szentsége*. Ezt

az I. világháború alatt írta, elkeseredett tiltakozásként a háború ellen. Ennek megfelelően a cselekmény is kegyetlen: egy helyen például bemutatja, hogyan sodorja a svéd partokra a víz a skagerraki tengeri csata áldozatainak hulláit. Megrázó, ahogy a könyv az élet szentségéért, sérthetlenségéért kiáll.

Egy jobb világ keresése

KREUZER: Úgy érzem, a Selma Lagerlöfről tett észrevételek rávilágítanak az Önök életében fennálló különbségek alapvető okaira is. Az egyik oldalon áll a gyermekkori meggyőződés: „Az állatok is emberek”, és a csillápihatatlan vágy, kíváncsiság, kinyomozni, mi a közös az emberekben, meg az állatokban. A másik oldalon a szilárd elkötelezettség-tudat, morális és politikai egyaránt. Azt javaslom, hogy most egy időre tegyék félre az életrajzokat, amelyekről feltételezem, hogy javarészt ismertek, és próbáljuk meg továbbgombolyítani a beszélgetés fonalát. Az evolúcióról van szó természetesen, a darwini elméletről. Szeretnék itt egy alapvető problémára utalni, amely az elmúlt évszázadokban minden tudós elménél az előtérbe nyomult; és ez az ontogenezis problémája; az a kérdés, hogy miért irányított folyamat az evolúció, s még inkább, hogy a sebessége mivel magyarázható. Mert ha az evolúciót egyszerűen csak a véletlen és a szükségszerűség, a mutáció és a szelekció művének kellene tartanunk, akkor nem 4, hanem 100 milliárd évre lett volna szükség ahhoz, hogy a földfelszín mai élővilágát megkapjuk. Itt észrevehető valami, amit én a darwini elmélet „Lamarck-démonjának” nevezek, vagyis egy feltevés, hogy az evolúció magában foglal egy irányító, egy gyorsító, egy kreatívan alakító elemet, tényezőt. Itt visszautalok arra, hogy Popper professzor Bergsont idézi, és az ő „élan-vital” (életerő) elméletét, én pedig Prigogine bifurkációs elméletére vagy Manfred Eigen játékkeltélméletére utalok, melyek mindezt lehetővé teszik. És megemlítem még Campbellt is, aki az ún. „downward causation” elméletet dolgozta ki, ami olyasmint jelent, hogy valami „felülről” hat. Lorenz professzor, Ön ezt fulgurációnak, a fejlődési horizont robbanásszerű kitágulásának nevezi.

LORENZ: A fulguráció, ami valami teljesen újnak, azelőtt nem létezőnek a fellépését jelenti, tulajdonképpen a fejlődés tempójának egyik előfeltétele. Enélkül a fejlődés

Ez a beszélgetés, amelyben Franz Kreuzer újságíróként vett részt, 1983. febr. 21-én zajlott le Konrad Lorenz altenbergi házában, Bécs közelében.

dés túlságosan lassú lenne. Persze a siker mint visszacsatolás sem hiányozhat – már a Manfred Eigen-féle hiperciklushoz is szükség van rá. De hogy mi a lényege a magasabb rendűvé fejlődésnek, a teremtő erőnek, ezt nem tudjuk. Úgy gondolom, hogy az ember nemcsak hogy a szájára hiába ne vegye, hanem inkább ki se mondja Isten nevét. Talán Szókratész híres daimonionja a legtapintatosabb utalás Istenre. Már talán az is istenkáromlás, ha az „Ó” személyes névmás formájában beszélünk róla. Tény az, hogy az evolúció általában felfelé törekszik.

Ha én, mint legfejlettebb élőlény, az evolúciót az én megfellebbezhetetlen értékítéletem alapján szemlélem, nem tagadható, hogy a devon kori cápák fejlettebb élőlények, mint a kambrium kor háromkaréjú ósrákjai, egyszóval a folyamat mindig felfelé irányul. Manfred Eigen szerint ez tulajdonképp egy játék – mindené mindennel. Az a kicsiny kis buborék – szívesen használok ezt a képet – nem törekedne mindig feljebb és feljebb, ha lent volna még hely a számára. De hogy mi ez a tulajdonképpeni teremtő erő, ami előre hajt, nem tudjuk. Hosszú éveken át hittem egy nagyszabású mondhatni kétségbeesett elméletben, amit Jacques Monod is vallott, ti., hogy minden a vakvéletlen műve. Ez a dolog azonban nem igaz, már a molekuláris folyamatokra sem áll. Nem értem egészen Manfred Eigent, mert rossz matematikus vagyok, ő azonban a következőket mondja: már a molekulák birodalmában lejátszódik valami, aminek érdekes módon meghatározható iránya van. Ez az irány „felfele” mutat egészében, de részleteiben minden véletlenszerű. Az, hogy egy szárazföldi emlősből ismét vízi állat, bálna vagy delfin lesz, hogy a fejlődés irányában szinte 180°-os fordulat áll be, nos ez megjósolhatatlan és előre nem látható. De épp itt rejlik a szabadság. Az antropológus Feuerbach, a híres filozófus unokája ezt mondja: „Darwin el akarja hitetni velünk, hogy a teremtés kapkodva és hevenyészve alkot újat, és egy irányítatlan, zabolátlan fantázia teremt meg az újat.” Én ezt a kritikát nem tudom követni: számomra a szabadság mozzanata épp a meghatározatlanság. Mi az, hogy „hevenyészve”, Isten talán egy színész, aki azt mondja, amit neki Schiller előírt, vagy ő maga a költő, aki saját fantáziáját viszi a játékba?

KREUZER: Szándékosan nem Teilhard de Chardin Istenéről beszéltem, hanem a „Lamarck-démonról” – egy tudományos démonról, mint amilyen a Laplace-i, a Loschmidt-i vagy a Maxwell-i, és csak azért vezettem be, hogy egy tudományos probléma szemléletesebb legyen.

LORENZ: Igen, a Maxwell-démon mindent tud az összes molekuláról. Nekem azonban Sexl barátom, aki egyébként elméleti fizikus, azt mondja, hogy a molekuláris szintet jellemző megjósolhatatlanság már a billiárdgolyók makroszkopikus szintjén is annyira érvényesül, hogy az ember a hetedik összeütközésnél sem tudja megmondani merre gurul majd a golyó. Hát így vagyunk ezekkel a démonokkal is. Ők tudnak valamit, amit mi nem tudhatunk. És itt ez a döntő.

KREUZER: De hát van egy alapvető kérdés: hogy keletkezhet a pusztá ismétlődés szükségszerűségéből és a

véletlenből, ami csak egy tévedés, hogy keletkezhet e két ostoba dologból élet és szellem a Földön?

LORENZ: Hát igen, ezt én is nagyon szeretném tudni.

KREUZER: Honnan származik a teremtő erő?

POPPER: Szeretnék először Konrad Lorenznek mondani valamit. Az elmúlt napokban olvastam el újra *A tükör hátoldala* című könyvet, és elámultam, milyen sok pont van benne, amelyben mindketten egyetértünk. Csatlakozom mindenben ahhoz is, amit most elmondottál Konrad. Az élet egy jobb világot keres magának. Minden egyes élőlény megkísérli, hogy jobb világot találjon, hogy ott cövekelyen le, vagy legalábbis hosszabban elidőzzön, ahol jól megy a sora. És ez így van az amóbától kezdve egészen az emberig. Örök vágyunk, reményességünk, utópiánk az ideális világ. Ezt valamiféle darwini kiválasztódás plántálta valahogy belénk. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Egyszerűen nem igaz, hogy minket a környezet „alakít”. Mi *keresünk* a környezetet és mi *formáljuk* őt, még hozzá *aktívan*. A csupasz gén keresztet magának egy proteinekkel álló környezetet, csinált magának a proteinekkel egy „kabátot” és most lényegében ez az ő jobb környezete. Mi is így teszünk, amikor felvesszünk egy bőrkabátot vagy egy gyapjúpulóvert. Állandóan közvetlen és távolabbi környezetünk, majd az egész világ megváltoztatásán fáradozunk. Akaratunk tehát az egész történelemben lényeges szerepet játszik. És ezzel talán válaszoltam a teremtő erő kérdésére. Persze szeretném hangsúlyozni azt is, hogy semmit sem tudok. Ha már megemlítetted Szókratész daimonionját, akkor én meg szeretnék utalni arra a Szókratészra, aki csak azt tudta, hogy semmit sem tud. Hiszen tényleg nem tudunk semmit, amit mondtam, az is csak pusztá sejtés, de azért még egyszer mondom: az élőlényeknek azt a szerepét, hogy egy jobb világot keresnek, nem szabad lebecsülni. Mi keresők vagyunk, az élet szkeptikus (görögül ez *keresőt* jelent) már kezdettől fogva. Soha sincs *egészen* megelégedve az éppen adott körülményekkel. És merészen kalandokra vállalkozik.

Az élet kaland, az élet kockázat

KREUZER: A jobb világ utáni törekvés – tehát ez magyarázza, hogy létezik egy kreatív elem, hogy fölülről hat valami, a rendszernek azok a feltételei, amelyek meghatározzák az evolúció útját?

LORENZ: Én azt mondanám: látszólag fölülről. A valóságban az egész világyetem már eleve úgy van berendezve, hogy legalább a lehetősége fennáll az aktivitásnak, az „akaratnak”, ahogy Karl az imént mondotta. Hamis, vagy hamis benyomást kelt az a nézet, amely szerint az élet ostobán össze-vissza próbálkozik, és ennek ellenére mégiscsak felfelé tör. Nem. Sokkal érthetőbb és emberileg helyesebb a következő leírás: „Az élet: ismeretkereső folyamat.” „Az élet: tanulás” – ahogy legutóbbi tv-beszélgetésünk címe hangzott. Az élet a szelekció révén olyan – és ezt mondhatjuk anélkül, hogy Darwintól eltérnénk – , hogy a környezetről

tényeket von be az életrendszerbe, elraktározza őket, ahogy a kibernetikusok mondanák. Az élő szervezetben egyre teljesebb kép jön létre a környezetről, méghozzá aktív próbálgatások útján. A próbálgatás az élet aktivitása, nem pedig passzív várakozás. Az élet vállalkozik valamire, kockáztat valamit. Az, hogy ez a kockáztatás olykor tévedéssé is válik, semmit sem változtat a dolgon. Az élet kockáztat és kísérletezik. Egy nagy vegyi konzern is a kísérleti laborokba fekteti be tiszta nyereségének jelentős részét, mert teljes bizonyossággal tudja, hogy megtérül. Ez csak egy a sok folyamat közül, amelyek az evolúciót tényleges sebességére gyorsítják, különben egyáltalán nem lenne elég az a pár milliárd év, amelyet a radiológusok is elismernek.

POPPER: Ezt én mind elfogadom, kivéve azt a kifejezést, hogy „bizonyossággal”. Hisz éppen hogy kockázatról van szó! Mindig a kockázatról.

LORENZ: Helyes, amit a bizonyosságról mondtam, viszszavonom. Fogalmazzunk inkább úgy: nagy valószínűséggel, elégséges valószínűséggel. Ebben teljesen igazad van.

POPPER: A kockázat jelen van, és valószínű, hogy az élet végül is megint eltűnik a Földről. Bizonyosságról nem beszélhetünk. Mindnyájunknak meg kell halni, és talán majd az életnek is.

LORENZ: A készség, hogy vállaljuk a kockázatot, elválaszthatatlan az optimális világ keresésétől. No és persze összefügg azzal a kihívással, amit a környezet intéz hozzánk. Az élet keresi a problémákat, és ha bő választéka van, az sokat jelenthet a siker szempontjából, míg a problémák hiánya stagnálást idézhet elő. Ez jól látható az „élő kövületeken”, az olyan élőlényeken, amelyek formailag több millió éve nem változtak, mert nem kényszerültek rá; olyan kedvező ökológiai „fészkekben” éltek, amely nem adott rá okot, hogy megváltozzanak. Az altenburgi réten van egy rák, amelynek a tojásai akár 30 évig is kibírják szárazon. „Várnak” egy igazán nedves évre. Honnan tudja az a tojás, hogy évtizednyi várakozás után áradás következik be? Rejtély. Ez a rák ott volt 1909-ben, aztán 1928-ban megint, és egyszer a háború alatt – hogy pontosan mikor, azt nem tudom, mert akkor voltam katona. És ugyanez a rák, mint faj, változatlanul nyomon követhető egészen a triász kori rétegekig. Nyilvánvaló, hogy már az ősidőkben talált magának valamilyen életteret, amelyen belül nem volt vetélytársa, ami hatott volna rá, és ezért maradt olyan, ahogy ma is kinéz. Láthatjuk tehát; ahhoz, hogy az evolúció továbblépjen, egy sok összetevőjű játéknak kell beindulnia: a mindenkor alacsonyabb rendű ökológiai fészkeknek már foglaltnak kell lenniük, úgyhogy az életnek magasabb rendű – és nehezebb életfeltételeket kínáló – fészket kell keresnie, majd találnia. Amikor „magasabb rendű”-t emlegetünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy agyunk, melynek segítségével ezeket az értéktételeket felállítjuk, maga is az evolúció terméke. Az emberi értékérés annyiban megfelel az evolúciós folyamatnak, hogy a mi szürkeállományunkban is ugyanaz a mindenek játéka mindennel zajlik, mint a külvilágban.

A „magasabb rendű” fogalmához feltétlenül hozzátartozik, hogy nem lehet megjósolni, hogy szabadon tart valamerre, de érdekes módon többnyire „felfelé”. Ez objektíve így van az élet fejlődésében, szubjektíve pedig a mi értékérzéseinkben.

A fészkeket nem találják, hanem feltalálják

KREUZER: Lorenz professzor, Ön az előbb volt olyan kedves megemlíteni 1981-es tv-beszélgetésünk címét: *Az élet tanulás*. Nekem a Popper professzorral korábban és később folytatott beszélgetések alkalmával az a benyomásom támadt, hogy bár itt nincs ellentét, de fennáll egy különbség, mely némi magyarázatot kíván. Amit Popper professzor úrnál hallottam és olvastam, azt úgy értettem, hogy az élet *tanítás*; az élet: elméleteket, hipotéziseket, dogmákat, doktrínákat ültetni a világba, és felülvizsgálni érvényességüket. Nekem nagyon megnyugtató volna, ha a beszélgetésben tisztázhatnánk, hogy itt csakugyan ellentétéről van-e szó, vagy pedig az egyik megfogalmazást a másikkal ötvözhetjük, esetleg feloldhatjuk egyiket a másikban.

POPPER: Ismétlem: az élet kezdettől fogva, valószínűleg a darwini kiválasztódás útján arra törekszik, hogy jobb világot találjon. Konrad, te az előbb ökológiai fészkekről beszéltél. Ez nekem is kedvenc kifejezéseim közé tartozik. Csak egyetlen szempontból szeretnék bírálni: Te bizonyos „foglalt” ökológiai fészkekről beszélsz, és ez úgy hangzik, mintha ezek a fészkek már eleve adottak volnának. Pedig nincsenek. Az ökológiai fészkeket maga az élet találja fel.

LORENZ: Teljesen igaz.

POPPER: Sok mindenféle adott számunkra. Ökológiai fészkek azonban csak az élet által lesz bármiből. Az élet remél, az élet dolgozik, mintha reménye lenne rá, hogy majd egy jobb világot, jobb ökológiai fészket talál. A növények és az állatok készek rá, hogy egy ilyen új fészkekért kalandba bocsátkozzanak. És akikben megvan ez a kezdeményezés, azok a kiválasztódás útján magasabb szintre jutnak.

LORENZ: Így igaz.

POPPER: Élőlényeknek, akik híjával vannak a kezdeményezésnek, a kíváncsiságnak, a fantáziának, a már foglalt ökológiai fészkekért kell küzdeniük; ellenben azok, akikben a kezdeményezés megvan, azoknak újonnan feltalált fészkek állnak a rendelkezésére. És az érdekes az, hogy már kezdettől fogva az élőlények *alakítják ki* ezeket az ökológiai fészkeket. Itt egyébként szeretnék egy rövidke észrevételt tenni. Úgy vélem, manapság túl sokat beszélnek az elidegenedésről. Én azt mondom, hogy maga az élet az, ami tartósan keresi az elidegenülést. Tartósan elidegenül természetes ökológiai fészektől azáltal, hogy kalandba bocsátkozik s egy idegen fészkekbe lép be. Ha a csupasz gén kitalál maga köré egy membránt, vagy ha mi felveszünk egy kabátot, akkor ugyanarról az elidegenülési jelenségről van szó a meztelenség ellen. Én ezt az egész fecsegést az elidegenülésről veszélyesnek és nevetségesnek tar-

tom. Itt egyszerűen az élet kalandjáról van szó, ami új, idegen körülményeket kockáztat és keres. És ez fontos szerepet játszik a magasabb szintre fejlődésben. Nem magyarázza meg ugyan teljesen, de döntő szerepet játszik benne.

KREUZER: Lorenz professzor úr, Ön is azt mondta egyszer, hogy semmi nem olyan értelmetlen, mint Ben Akibának ez a mondása: Semmi új nincs a Nap alatt!

LORENZ: Igen. Én azt mondom, minden új a Nap alatt.

POPPER: Nagyon helyes.

LORENZ: Várjunk csak, itt nekem bekattant valami attól az ötletedtől, hogy aki alkalmazkodott egy szinthez, s innen kockáztat, az már egy szinttel magasabban van, ha sikerrel jár. Példaként eszembe jut a tengeri sziklahasadékok benépesülésének a kérdése. Nagyon könnyű olyan állatokat találni, amelyek ezekben a hasadékokban otthon érzik magukat. Ilyenek a tengeri csillagok, vagy a tengeri csigák. Másfelől könnyű olyan állatot találni, amely nagyon gyorsan úszik, gondoljunk csak a nyílférgekre. De aki olyan állatot akar mutatni, amely a sziklahasadékokban is kiismeri magát, kitanulja őket, de egyben gyors úszó is, annak el kell mennie a legértelmesebb korallhalakig; a sziklahasadék-probléma tehát csak egy fejlődési szinttel feljebb oldódik meg igazán. Tehát egyetértek Veled abban, hogy természetesen minden élőlény maga alakítja ki saját ökológiai fészket. És amit arról mondtál, hogy a kockázatkedvelő aztán egy szinttel magasabbra jut, az is pontosan egyezik az én sejtéssel: az élőlénynek mindig ki kell találnia valami újat, kockáztatnia kell, mégpedig minél magasabbra tör, annál többet kell kockáztatnia.

POPPER: Ezért tiltakoztam az előbb a „bizonyosság” kifejezés ellen.

LORENZ: Teljes joggal.

Tanulni: megvilágítani és árnyékba szorítani

KREUZER: Az élet tehát kaland. Kockáztatunk, hogy új esélyekre tegyünk szert. De mit jelent akkor az, hogy „tanulni”? Hívhatjuk a tanulást tanok felállításának? Dogmák, doktrínák, elméletek, hipotézisek kidolgozásának, majd ezek ellenőrzésének a világban?

LORENZ: „Az élet: tanulás” címmel a tanulást nagyon tág értelemben információ-szerzésnek fogjuk fel. Persze egészen más az állat alkalmazkodás révén történő tanulása, és más, a kísérletező emberé, aki egy többé-kevésbé alkotó hipotézist felállít, és aztán azt ellenőrzi. Ez az indukció kérdéssel függ össze, amely itt lebeg közöttünk. Talán később majd visszatérünk rá.

KREUZER: Úgy gondolom, már az indukció kérdésénél tartunk...

LORENZ: Azt hiszem, itt nem nagyon tér el a véleményünk. Nekem úgy tűnik, hogy bizonyos felismerések tudattalanul érlelődnek, mert a gondolkodó emberekben sok a közös. Az új felismerések a föld alatt terebélyesednek, mint a gombafonalak – aztán egyszer csak itt is, ott is, amott is kidugja a fejét egy gomba.

POPPER: A tanulásnak két teljesen különböző válfaja van. Az egyik a kaland, valami újnak a megtanulása, a másik az a törekvés, hogy amit megtanultunk, azt úgyszólván a tudatalattiba száműzzük. Autót vezetni úgy tanul az ember, hogy megtanulja elfelejteni a vezetésről tanultakat, megtanul csak az útra koncentrálni, s a vezetés aztán megy magától. Ugyanígy, ha valami újat tanulsz a zongorán, a legnehezebb az ujjaidat a kotta szerint működtetni. Miután azonban az új darabot megtanultad, megkísérled átadni magad az igazán fontosnak: a zeneszerző gondolatának.

LORENZ: Így van.

POPPER: Tehát a tanulásnak két teljesen különböző szakasza van: az egyik a kalandos tanulás, ahogy a kutató, a felfedező tanul, a másik a kívülről való tanulás: el vele, be a tudatalattiba! A tanulás-lélektan sajnos ezt a második, kevésbé fontos tanulási módot tekinti az egyetlennek: az ismétlés általi tanulást. És az a helyzet – s ezzel válaszolok az előbbi közbevetésedre –, hogy az egész indukcióelmélet a tanulási-lelektannak ezen a tévedésén alapul. Az ismétlésnek semmi szerepe nincs a felfedezésben, csak a „felejtésben” van. Az ismétlés azért van, hogy valamit automatizáljunk, hogy az ne terheljen minket, hogy ne kelljen rá figyelmet fordítanunk. Óriási különbség van a mindig kalandot jelentő kísérletezés és a tévelygés általi tanulás, illetve az ismétléses tanulást közt; az utóbbi sosem hoz újat, csak a már megtanultat „felejteti el”, vagyis szorítja a tudatalattiba.

LORENZ: Rögzít, tartósít – igen, ezzel teljes mértékben egyetértek. A kísérletezéssel kapcsolatban azt kell mondanom, hogy az ember élettörténeisének egész alkalmazkodási folyamata a kísérlettel kezdődik. Ezzel szemben az ismétléses tanulás, ahogy Te nevezed, információátviteli folyamat. A megszerzett tudást a tudatalattinkba szorítjuk, hogy a kísérletező lelket tehermentesítsük, mégis függünk tőle, mert ez a tudatalattiba szorított gépies tudás az előfeltétele annak a szabadságnak, amivel „idefönn” élünk. Minden tapasztalat struktúrákból áll, és a struktúrák csak azon az áron tudják megszerezni támogató képességeiket, hogy bizonyos szabadságdimenziókat feláldoznak. A giliszta arra görbül, amerre akar, mi viszont csak ott tudjuk mozgatni testrészeinket, ahol ízületeink vannak. Mi azonban tudunk állni, míg a giliszta nem. Magasabb szintű szellemi folyamatokban a mechanikus funkciók, mint a szabad gondolkodás vagy az alakészlelés feltételei játszanak nagyon fontos szerepet.

POPPER: Az egyszerű példál a számolás előfeltétele.

LORENZ: Az egyszerű előfeltétel.

POPPER: De hát nem mondhatjuk, hogy az egyszerűet az indukció útján tanuljuk! Ez nyilvánvaló félreértés.

A hipotézisek alakzatok, az alakzatok hipotézisek

LORENZ: Nem bizony, viszont indukcióval ismered fel az orromat, alakészlelés útján. Az alakészlelés egy

számítógép, amely nagyon sok adatot tud feldolgozni, méghozzá tudattalanul. Ez az, amit Egon Brunswick racionorf teljesítményeknek nevezett. Karl Bühler ezt az észlelés absztraháló teljesítményeinek hívta, melyek a sok adatot egyetlen élményminőséggé változtatják. Nem az orrom révén ismersz fel, hanem egy összbenyomás alapján, melyet a te alakészlelésed tudat alatt feldolgoz, és azt mondja neked: ott ül Konrad.

POPPER: És ez egy új problémához vezet, nevezetesen az alak problémájához. Az alak észlelésében voltaképp ugyanazt látom, mint a hipotézisben. Amikor rád nézek és azt mondom: ott ül Konrad, akkor ez tulajdonképpen egy elvárás jelent. Számomra az elvárás fogalma igen fontos. Az elvárásban, az állati anticipációban látom a hipotézis, az elmélet kezdetét. Amikor tehát látom, hogy ott egy karosszék, elvárom, hogy bele is lehessen ülni. Úgyszólván ez a magyarázata annak, hogy én az alakot, a karosszék alakját hipotézisként értelmezem. Szerintem nincs igazuk az alakzatpszichológusoknak, amikor azt mondják: „a hipotézisek alakzatok”. A hipotézisek természetesen alakzatok is, de a fontos mégis az a tény, hogy hipotézisek és elvárások. Sokkal fontosabb ezt mondani: az *alakzatok hipotézisek*. Tudniillik azoknak az elvárásoknak az értelmében, amelyek minket a világról informálnak, mindig kockázatos módon informálnak, és nagyon gyakran félreinformálnak.

A folyamatnak semmi esetre sem muszáj kezdettől fogva egyértelműnek lennie. Veled talán még soha nem történt meg, ami velem egyre-másra történik, hogy például két elképzelésed volt, melyeket nem kapcsolnál össze, s aztán rájöttél, hogy a legszorosabban összetartoznak? Ez sokszor valami „aha-élménynek” tűnik, alakészlelésnek: olyan alakzat, amely évekre rejtve volt.

LORENZ: Pontosan így van. És számomra ez a fulgurációra is a legjobb példa: két rendszer, amely eddig egymástól függetlenül fejlődött, most hirtelen összekapcsolódik, és egy új rendszert képez, eladdig jelen nem levő tulajdonságokkal. Ez természetesen a szellemi hipotézis-felállításban megy végbe, ami valóban nem alakzat, hanem a fulguráció egyik formája – mondhatnánk úgy is: két alakzat, amelyeknek az összefüggése hirtelen világossá válik.

POPPER: Utána az ember mint egyetlen alakzatot látja, de előtte nem volt az.

LORENZ: Előtte nem. Ebben egyetértek.

KREUZER: És itt nem történik indukció? A folyamat ebben az értelemben nem induktív, hanem kreatív?

LORENZ: Ebben az esetben újjáteremtésről van szó. Gyűjtőszókról. Alatta rejlik az információ. Úgy mint az autovezetésnél: egy halom megmerevedett struktúra van a mélyén. Hogyha a kormánykerék helyett hirtelen botkormány lenne ott, bizony mellényúlnánk.

KREUZER: Ha tehát ezt a gondolatmenetet végigvisszük, juthatunk-e arra a végkövetkeztetésre, amelyre Popper professzor, hogy tudniillik indukció – egyes, különálló elemek általi tanulás – egyáltalán nem létezik?

LORENZ: Én azt mondanám, hogy csak a tudatalattiban. Ez, mint már mondtuk, az alakészleléssel függ össze. Az agy adatokat gyűjt, és szert tesz egy végtelen adat-

halmazra, mely a háttérét alkotó fehér zajból emelkedik ki. Ez teljesen öntudatlanul történik.

POPPER: Nézd, mindent lehet indukciónak nevezni. De az, amit te leírsz, sokkal inkább a tudatalatti működésének tűnik nekem, valaminek, ami *belülről* jön, és nem ismétlések eredménye, tehát nem indukció. Az indukció eszméje végeredményben a következő – és most olyasvalamit mondok, amit elejétől végéig hamisnak tartok: minden tudás az érzékszerveinken keresztül érkezik hozzánk: ez az alapeszme. És ha *nagyon hosszú ideig*, és *nagyon gyakran* hatottak ugyanazok a dolgok az érzékszervekre, eljutunk egy általánosító hipotézishez. Ez az indukció tana, pszichológiai értelemben véve. A logikai levezetés is hamis: először is létezik egy „dedukció”, mondja az induktivista. A dedukció, ha a premisszák már adottak, bizonyossággal kezdedbe adja a végkövetkeztetést. Azután van az indukció. Az indukció abból áll, hogy nagyon sok premisszánk van, és a konklúziót csak *valószínűséggel* kapjuk meg. Ez szintén hamis. Tehát az indukcióról szóló pszichológiai és logikai tanítás egyformán hamis. Kimutatható, hogy tanulás közben mindig valami *valószínűtlen* tanulunk, nem pedig valószínűt. S ezért a valószínűségi következtetés egész elmélete tévedés. Vannak deduktív következtetések, és a valószínűségelméletben is csak azok vannak; minél valószínűbb valami az elmélet értelmében, annál üresebb és érdektelenebb is. *Csak a valószínűtlen az, ami érdekes*. Az új mindig teljesen valószínűtlen. A hipotézisnek, melyet újonnan teremtünk, úgyszólván nulla a valószínűsége. Indukció tehát nincs, csak kockázatos új felfedezések vannak. A kockázatos felfedezéseket a szelekció révén lehet falzifikálni. Ezen nem is nagyon különbözünk össze: te magad mondtad, hogy mindennap reggelire falzifikálnunk kell egy hipotézisünket. Magától értetődik, hogy nem szívesen tesszük ezt – saját hipotéziseinket elpusztítani! De inkább mi magunk tegyük meg, mielőtt mások teszik meg helyettünk.

LORENZ: Meg vagyok győződve róla, hogy érvelésed logikailag megtámadhatatlan. Hadd hozzak fel mégis egy példát, amely megmutatja, hogyan jön létre egyes információk halmazából felismerés. Nos: én ismerek vagy 25 fajta észak-amerikai sügért. És Florida partjai előtt egyszer csak megpillantok egy egész másfajta, máshogy kinéző, picinyke halat, melyet először fogaspontynak nézek, mert kerek hátuszonyai vannak, és nincs tuskéje. Valami azonban megsajdul bennem, már-már a rosszullét környékező – és akkor hirtelen látom ám: hiszen ez nem fogasponty, hanem egy sügér. Villámcsapásszerű általánosítás volt ez, s hangsúlyozom: helyes általánosítás. De egy ilyen általánosítás egészen mellé is találhat. Hogy jutottam el hozzá? El kellett tekintenem a tuskés hátuszonyoktól, a nagyméretű szájníylástól – és mégis fel kellett ismernem a sügért. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy én szó szerint száz és száz adatot tároltam a fejemben 25 sügér-fajtról. És mi történt? Ez a hihetetlenül sok információ volt a feltétele, hogy egy másnak látszóat mégis a fajhoz tartozóként ismerjek fel.

KREUZER: De hát ez a folyamat nem áll-e már az elméletalkotás magas fokán, s ráadásul nem ellentéte-e az indukciónak?

LORENZ: Állítom, nagyon ritka, hogy egy hipotézist az újjából szopok, és azt hiszem, az adattárolásnak ez a folyamata elengedhetetlen ahhoz, hogy egy hipotézist felállíthassunk.

POPPER: Ahogy mondod: az embernek hihetetlenül sokat kell tudnia, vagyis hihetetlenül sok hibát kell előzőleg elkövetnie és kijavítania, például azt a hibát, melyet az imént mondtál, hogy a halat eleinte valami másnak tartottad, s aztán kiderül, hogy hiszen sügér. Rendelkezünk kell azzal, amit tapasztalatnak nevezünk. És a tapasztalat lényegileg abban áll, hogy már sok hibát követünk el, és sokat le is küzdöttünk. Vagyis: a kísérlethől és a tévedésből születik a tapasztalat.

KREUZER: Fontosnak tűnik, amire Ernst Gombrich hívja fel a figyelmünket ezzel kapcsolatban, hogy ti. a mi nyelvünk is milyen világosan különbözteti meg a „nézni” és a „látni”, vagy a „hallani” és „hallgatni” szavakat. És emögött valami olyasmi rejlik, mint a „keres” és a „talál” különbsége. A nyelv tudja, hogy a világot csak látszólag látjuk magunkba befelé, valójában magunkból kifelé nézzük.

POPPER: Az indukcióelmélet alapja az, hogy kívülről jövő információk útján tanulunk. Az indukcióról mondott kritikám alapja pedig az, hogy velünk született tevékenységünk útján tanulunk, és egy velünk született struktúrahalmaz által, melyet képesek vagyunk fejleszteni: *tehát aktivitás által tanulunk*. Ez a lényeg. Az indukció passzívává tesz bennünket, az ismétlés pedig éber szellemünkben a tudatalattiba kényszeríti a dolgokat. A valódi tanulás nem induktív, hanem mindig kísérletek és tévedések sorozata, melyre lehető legnagyobb aktivitásunkkal vállalkozunk.

Az a priori és az a posteriori – a régi és az új

LORENZ: Már a negyvenes évek elején mondtam, hogy amit Kant a priori-nak tart, az csupa genetikusan rögzített elmélet. Tehát a szubsztancialitásnak, kauzalitásnak stb. a valóságban semmi sem felel meg. Skatulyák ezek, amelyekbe jól vagy rosszul bele kell rakosgatnunk vizsgálódásunk eredményeit. És te egyszer azt mondtad, hogy a szem, mint ilyen, pusztán elmélet. Tudniillik elmélet arról, hogy a fény ilyen és ilyen. Mint evolúcionista ismeretteoretikus, nem csodálkozom ezeknek az elméleteknek a szörnyű pontatlanságán, durvaságán. És ha te az indukciót nem velünk születettnek, csak később tapasztaltnak nevezed, akkor tényleg nincs indukció. Mindent, amit tapasztalunk, az öröklötték határoznak meg: mert ennyi és ennyi elmélet – igen, elmélet – van az agyunkban, amitől nem bírunk megszabadulni. Mindegyiküknek olyan struktúrája van, amelynek funkciója a támogatás és ugyanakkor a szabadságfokokorlatok korlátozása. Ezért nem csodálkozom például, ha Sexl kolléga azt meséli, hogy az elektronnak

az a tulajdonsága, hogy egyszerre két helyen tud lenni. És hogy egyszer részecske formájában, máskor hullámként kopogtat.

KREUZER: Figyelmes nézőknek, hallgatóknak és olvasóknak bizonyára feltűnt már, hogy itt ellentétes álláspontok kezdenek kialakulni. Most, amikor a kanti a priori a teremtéstörténet a posteriorijában próbáljuk feloldani – tehát amikor azt mondjuk, hogy amire organizmusunkban minden tanulás előfeltételeként bukkanunk, az maga is az evolúció tanulási eredménye, eltérések bukkanak fel a szóhasználatban, ami mögött esetleg nézetkülönbségek rejlenek. Ön, Popper professzor, úgy tűnik, nincs megelégedve azzal, hogy az a priori az a posteriorira visszavezettük. Önnek valami mást is jelentenek ezek a fogalmak.

POPPER: A szavaktól nem függ semmi. Számomra arról van szó, hogy az a priori mind az egyes élőlények életében, mind a fajok keletkezésében a világba bevezetett hipotézisek: sohasem passzíván tanuljuk meg őket.

LORENZ: Én itt nem látok ellentmondást. Sőt éppen az előbb egyetértően idéztém, hogy a szem, az egész látóérzék hipotézis, elmélet. Ez a többi érzékre és a gondolkodásformákra is érvényes.

POPPER: Én azt mondanám: *keletkezése szerint minden hipotézis és elmélet genetikusan és a priori, attól függően, hogy korábban vagy később született-e, hogy a fajtörténet része-e vagy pedig a mi egyedi életünké*. Csak azt kell megvilágítanunk, *hogy Kant tévedett, amikor úgy gondolta: mindennek, ami a priori, igaznak kell lennie*. Az a priori hipotézisek, tehát hamisak is lehetnek. Egy tipikus példa: az újszülött gyerek elvárja, hogy gondját viseljék. Ez tragikus tévedés is lehet, s akkor a gyerek belepusztul. Az a priori ugyan alapos okokból gyökeredezett meg a génekben, de nem garantálja, hogy az elvárások teljesülnek is. Az új elméletek: találmányok.

LORENZ: Már 1942-ben, amikor Kantról írtam, a modern fizika megalapozóinak érdeméért emeltem ki: az olyan túlhaladott kategóriákat, mint a tér, az idő vagy az okság emberhez kötött hipotézisekként félretolták, és új fogalmakkal illetve a statisztikával pótolták – az evolúciós ismeretelméletre való hivatkozás nélkül.

KREUZER: Az a priori – a posteriori témáról tehát megállapíthatom: nézeteik itt sem ellentétesek.

Az agy létrehozta a beszédet, a beszéd az agyat

LORENZ: Nincs különbség, mármint az elvet illetően. Az a priori – a posteriori ilyen felfogása nemcsak a modern fizika, például a részecske–hullám probléma megértéséhez ad alapot, hanem a test–lélek problémához való viszonyomat is meghatározza. Ha azt mondom: „ott ül Karl Popper”, nem a fiziológiai értelemben vett testedre gondolok s nem is a szubjektív átélési képességre, melyben hinni vagyok kénytelen, hanem egész határozottan a kettő egységére. A „Te” nyilvánvalóságának, a test–lélek egység szemléletességének ez a tulajdonsága számomra ugyanúgy tagadhatatlan, mint

az, hogy „kétszer kettő négy”. S ezért tagadom a pszichofizikai paralelizmus jogosultságát, és ragaszkodom a test és a lélek azonosságához. Minden következményével együtt.

POPPER: Itt azonban tényleg egy komoly ellentétet kell tisztázni. Ha az azonosságon azt érted, hogy a test és a lélek elválaszthatatlan, akkor a Te véleményeden vagyok. De létezik jelenleg egy identitásfilozófia, amely egyértelműen materialista. Ez röviden azt állítja, hogy lelki élet egyáltalán nincs.

LORENZ: Ez hülyeség.

POPPER: Persze. Tehát ebben az értelemben szeretném megismételni: az identitásfilozófia monisztikus. Én dualista vagyok, nem dualista. Nemcsak azt mondom, hogy test és lélek létezik például abban az értelemben, hogy most nagyon éberek vagyunk, de alsunk is, amikor lekünc egy egész másféle szerepet játszik, mint ébrenléti állapotban, hanem azt is mondom, hogy beszélünk, írásunk megteremt valami harmadikat, tudniillik szellemi tevékenységünk termékeit. Ezek a termékek visszacsatolás útján vannak hatással lelkünkre, s ez a visszacsatolás olyan erős, hogy ebben rejlik a fő különbség az ember és az állat lelke közt. Az emberi lélek legalább 95 %-ban függ saját termékeitől. Ezt a 95 %-ot vissza is vonom, mert egyáltalán nem tudjuk felmérni, mennyire függünk e termékektől, mindenekelőtt beszédünkötől, írásunkötől és attól, amit olvasunk.

LORENZ: Az emberi lélek kollektív jelenség, egyedenként nem érthető meg.

KREUZER: Az emberi lélek tehát visszacsatolás terméke, visszacsatolás a Hármas számú Világból, ahogy Popper professzor nevezi, vagyis szellemünk termékeinek a világából. A szellem visszacsatolás útján keletkezik: az agy létrehozza a beszédet, a beszéd az agyat, a kettő együtt pedig a magasabb Én-tudatot.

LORENZ: Ez biztos.

A gondolkodás a hazudással kezdődik

POPPER: E ponton valahogy megint ide kívánczik a bühleri nyelvemlélet. Ez nagyon érdekes dolog. Bühler 1918-ban dolgozta ki nyelvemléletét egy írásban, mely azt hiszem az Indogermán Évkönyvben jelent meg. És azóta sem fejtette ki olyan jól, mint akkor. Téged is tanított, engem is: összeköt minket. De megfogalmazásában mégis van egy eltérés. Bühler a nyelv fejlődésének három fokozatát különbözteti meg: ha egy állat vagy egy növény mozog, azzal egyfajta belső állapotot fejez ki. A nyelv itt olyan, mint valami hőmérő: ha a higany-szál feljebb megy, jelzi, hogy valami emelkedik. Következő fokozat a jelzőfunkció, a kiváltó funkció: a partner reagál a megnyilvánulásra. Harmadik fokozatként a *tényállás, a szituáció, a tények ábrázolását* említi Bühler – és ez az emberi nyelv. Eddig majdnem minden nyelvteoretikus megrekedett a kifejezés területén. Majdnem mindegyik mint kifejezésről beszél a nyelvről. Csak kevesen jutnak el a kiváltó funkció elemzéséhez, és egyikük sem jut el az ábrázoláshoz, ahol valóban felme-

rül az igazság problémája. Én roppant fontosnak és érdekesnek találok ezt a területet. Csakugyan ebben rejlik az emberi szellem őseredete: a nyelvvel való visszacsatolásban. Te is azt írod a könyvedben, hogy ez nagy lépés, és joggal beszélsz két nagy lépésről: az élet keletkezéséről és az ember keletkezéséről. Mindez teljesen összecseng azzal a megállapításoddal, hogy az ember létrejött és az agy gyors fejlődése a nyelvvel függ össze.

LORENZ: A fogalmi gondolkodás kétségkívül a nyelvvel összekapcsolódva keletkezett.

POPPER: Ne haragudj, hogy félbeszakítalak. Én nem szeretem sem a „fogalom” sem a „szimbólum” kifejezést, s azt sem, hogy „fogalmi gondolkodás”. Úgy gondolom, a fogalom csupán eszköz a célhoz. A cél: az ábrázolás és az igazság, olyan mondatok ábrázolása, amelyek igazak. Egy fogalom vagy egy szimbólum sosem lehet igaz. Ez érvényes az emberi nyelvre és talán a méhek nyelvére is.

LORENZ: Jó. Talán. Elég nehéz dolog ez. A méh közöl, kifejez, de nem tud róla. Az alany szemszögéből nézve ez csupán megnyilvánulás, s hogy a másik méh ezt megérti, az csak a mi hipotézisünk. Kommunikáció megértés nélkül, csupán a megnyilvánulások cseréje révén. De abban egyetértünk veled, hogy a fogalom csak eszköz a célhoz.

POPPER: A szavak is csak eszközök a célhoz.

LORENZ: A szimbólum és a fogalom kérdésében teljesen egyetértünk. Csak azt nem tudom, milyen szavakat használnak helyettük. Mindegy. Térjünk vissza Bühler beszédelméletére. Én lényeges hasznát vettem a hármas felosztásnak, amikor észrevettem, milyen ritka az állatoknál a kiváltó funkció, azaz a kettes fokozat. Egy állat csak a legkritikább esetben tudja, hogy akar valamit a másiktól. A kutya, amely körülvonyít engem, majd a vízvezetékhez szalad, kétségkívül akar valamit tőlem. Sajnos csak átkozottul kevés példát tudok, amellyel bizonyíthatnám, hogy az állat megnyilvánulásai nemcsak megnyilvánulások, hanem kísérletek is, hogy megértse magát. Az állatoknál valóban létezik az ábrázolás, ezt Te is észrevetted, érdekes módon csak a méheknek, ott azonban egy olyan merev szisztémában, amelynek megintcsak nincs köze a nyelvhez. De tény, hogy valamiképp ábrázolás.

POPPER: Az ábrázolásnál az egyik döntő dolog, hogy nem függ a szituációtól. Beszélgethetek veled most az Északi-sarkról, elmesélhetem, hogy néz ki. Ez tiszta ábrázolás, ilyen nincs sem a kiváltásnál, sem a kifejezésnél, ez csak az ábrázolásnál van, hogy tudniillik távol levő dolgokról beszélhetünk, messzi tájakról, százezer éve történt eseményekről stb.

LORENZ: Szeretnék még valamit mondani a fogalom védelmében, méghozzá az explorációval, az ábrázolás tárgyiasulásával összefüggésben. Exploratív (kutató) magatartásnál az állatok minden viselkedésformáját kipróbálja az új tárgy szemben: felfalja, eldugja, szétszedi stb. Nem enni akar, hanem megtudni, hogy a szóban forgó tárgy elméletileg, elvileg *ehető-e*. Arnold Gehlen nagyon jól észrevette az exploratív magatartás-

- nak ezt a funkcióját, de azt hitte róla, hogy specifikusan emberi. Pedig nem. S mégiscsak nagyon figyelemre-méltó, hogy egy állat tudja: az a tárgy elméletileg ehető. Függetlenül attól, hogy az alanyak épp van-e étvágya vagy nincs. És érdekes, hogy az exploratív viselkedés egy pillanat alatt megszűnik, ha nem „feszültségmentes mező” veszi körül. Mihelyt az érdekltség valamilyen formában feléled, teszem azt az állat éhes lesz, elfogja a félelem vagy ilyesmi, nincs többé exploráció.
- POPPER: Ezek szerint az exploratív viselkedés nagyon sok mindenben közös a játékkal.
- LORENZ: Lényegük szerint összetartoznak. A homo ludens elválaszthatatlan a homo explorantól.
- KREUZER: Mit jelent játszani? Kipróbálni a világot?
- LORENZ: Saját viselkedésmódjainkkal kreatívan kísérletezni.
- POPPER: Van egy elméletem a játék ábrázolás funkciójának keletkezésére: a gyerekek a felnőttek utánzásával eljutnak oda, hogy eljátsszák a felnőttek bizonyos szerepeit. A játékban a szájukat is felhasználják, hogy megmutassák, milyen hangot adnak ki a felnőttek. A tulajdonképpeni emberi beszéd ebből a játékos utánzásból fejlődik ki. Persze belekeverednek figyelmeztető hangok is. Ezek játékos használatából születik a hazugság. S ezzel felbukkan az igazság problémája. Az igazság problémájával pedig az ábrázolás problémája.
- LORENZ: És ezért olyan fontos a gyerekeknel a szerepjáték, például amikor papás-mamást stb. játszanak.
- KREUZER: Elérkeztünk a specifikusan emberi tényezőhöz. Itt kezdődik az ember, és itt kezdődik a magasabb Én-tudat, a popperi értelemben véve.
- LORENZ: Ez pedig a *persona* kezdete, szűkebb értelemben. Tudniillik az a szerep, hogy ki vagyok én? Nagyszerű. Itt nincs köztünk ellentét.
- POPPER: Az a híres történet, amelyben túl gyakran kiáltanak farkast, nem erkölcsi történet valami olyasféle tanulsággal, hogyan nem szabad hazudni stb., hanem azt mutatja meg, hogy miként keletkezik a nyelv: úgy, hogy az ember tréfából farkast kiált, s így hazudik. Ekkor keletkezik az igazság problémája, s ezzel az ábrázolásé. A méheknek nincs igazságproblémájuk. Ha Karl von Frisch nem téveszti meg őket, mindig az igazságot mondják: hazudni nem tudnak.
- LORENZ: Nagyon jó példa.

Kakas-én és emberi én

- KREUZER: Ennyi egyetértés láttán nem szeretnék ellentétet provokálni, de az én-tudat kifejtésénél mégis látok néhányat, mégpedig mindkettőjük részéről. Popper professzornál megkülönböztetett figyelem illeti meg a magasabb Én-tudatot, amely a nyelv érvelési funkciójából adódik, Lorenz professzornál pedig azt figyeltem meg, hogy Ő már az állatoknál feltételezi az Én-tudat primitívebb formáját. Tehát ebben a kérdésben ellentmondás, véleményeltérés van?
- LORENZ: Istenem, hát egy kakasnak, amely bőszen kukorékol és a szárnyával csapkod, nagyobb Én-tudata van, mint nekem. Mértéktelenül túlbecsüli saját énjét.

Azt képzelem, hogy ő a világ közepe. Annyira büszke és agresszív, annyira egoista.

- KREUZER: Ilyen kakas-én a mi énünk is?
- POPPER: Erre mindketten nemet kell hogy mondjunk. A kettő nem ugyanaz.
- LORENZ: Nem ugyanaz, de az előbbiből van valami az utóbbiban. Egy kakasnak sosem lehet identitásavara. A gyengébb kakasnak, melyet épp jól megtéptek, vajmi kevés énje van.
- POPPER: Teljes egészében elismerem, hogy az élőlény fejlődésében a régi formák valahogy később is jelen vannak. Sosem szorulnak teljesen vissza. Tehát a kakas benne rejlik az emberben, de a kakasban nincs ott az ember.
- LORENZ: Ez is példa a magátólértetődésre. Én mindig azt hittem, hogy az egész Nicolai Hartmann magamtól találtam ki, tudniillik N. H. ontológiáját. De nem így van: Gustav Kramer közvetítésével jutott el hozzám, öhozzá pedig Max Hartmann-tól, aki Nicolai Hartmann tanítványa volt. Amit Karl Popper az imént mondott, számunkra a legnagyobb mértékben nyilvánvaló. B nem „nem A”, hanem A plusz B, C pedig A + B + C. Ha a legelső kiesik, a legfelsőnek is vége. És ez a redukcionizmus legnagyobb bűne. A bűnös állítás, hogy az ember tulajdonképpen *nem más*, mint emlősállat. Természetesen emlősállat, de ezt mondani, hogy tulajdonképpen nem más, nos ez teljesen hamis.
- KREUZER: Ezt nevezi Huxley „nothing else butterfly”-nak.
- LORENZ: Igen. Rajta kívül egyébként más is kitalálta ezt a kifejezést, de Huxley végül egy tudományos vitában bizonyította, hogy övé az elsőség.
- KREUZER: A „nothing else butterfly” azt jelenti, hogy „nem másmintkodás”. Az ember fizikális lény, viszont nemcsak fizikális lény, és egyáltalán nem „semmi más, mint” fizikális lény.
- LORENZ: A „nothing else but” kifejezés jelentése: tulajdonképpen. S a „tulajdonképpen”-ben rejlik a bűn, mert az ember épp abban különbözik teljesen az emlősállattól, ami csakis az *ő tulajdonsága*.
- KREUZER: Térjünk vissza itt a test-lélek, az Én és a tudat problémájához. Lorenz professzor úr, Ön szerint itt szakadék tátong. Ön ezt „vertikális hiátusnak” nevezi, vagyis függőleges irányú hasadásnak: ez a hasadás az éntudatnak és a világnak, a világ belső és külső részének áthidalhatatlan másfélesége.
- LORENZ: Számunkra áthidalhatatlan. Az az állítás, hogy a lélek nem létezik, vagy hogy léte materiálisan is megmagyarázható, a legnagyobb képtelenség, amit egyáltalán mondani lehet. Ezt megmagyarázni nem tudjuk. Néhai barátom, Gustav Kramer viszont csodálatosan fejezte ki, amikor ezt mondotta: „Feltéve, hogy kutatásaink utópikus végeredményeként minden lelki folyamatot a legapróbb részletekig feltárnánk, és be tudnánk bizonyítani, hogy pontról pontra egyeznek a fiziológiai folyamatokkal, akkor a test-lélek probléma ezzel még egyáltalán nem lenne megoldva. Csupán azt lenne jogunk kijelenteni, hogy a pszichofizikai párhuzamosság valóban nagyon párhuzamos.” Uraim, ez a megoldhatatlanság csodálatos megfogalmazása. S bár-

mily furcsa, én nem csodálkozom a megoldhatatlanságokon. Nem az ejt csodálatba, hogy mily kevésbé értem, hanem az, hogy valamelyest feljavított antropoid agyamban ilyen problémák egyáltalán leképeződhetnek. Nem azon csodálkozom, hogy az elektron egyszer hullám, másszor meg részecske, és Karl egyszer lélek, másszor test. Azon csodálkozom, hogy csodálkozom rajta.

POPPER: Azt hiszem, Kreuzer úr a következőre céloz: azt mondtad, hogy ami tudatos, nem mindig magasabb szintű, hiszen tudatos például a fogfájás is. Nagyon tudatos, de azért mégsem magasabb szellemi teljesítmény. Pedig kitöltheti egész tudatomat. Bizony, ebben az értelemben még egy alantas fogfájás is teljesen igénybe veheti a tudatot.

LORENZ: Igen, ez így van. Ahogy Wilhelm Busch írja: „Hol a fogban kis lyuk sötétlett: Ki időz ott? Csupán a lélek.”

KREUZER: De hogy viszonylik ez a magasabb Én-tudathoz, amely a nyelvet feltételezi? Mert hisz itt a határ horizontális.

POPPER: A nyelv ez a határ.

LORENZ: A nyelvvel jön a határ, s ez természetesen egy visszakapcsolódásos kör. Mert a magasabbnak befolyása van az alacsonyabbra. De épp ezért a nyelv még természeti valami. Még nagyon sok kiváló gondolkodó ragaszkodik ahhoz az idejétmúlt felfogáshoz, hogy ami megmagyarázhatatlan, annak ipso facto természetesen kívülnek kell lennie. Ennyiben monista vagyok, ha úgy tetszik. Annak ellenére, hogy beláttam: nem sokat értek a test-lélek problémához. De nem oszthatom azt az elképzelést, amelyet Erwin Chagraff művében, a *Megmagyarázhatatlan titokban* olvashatsz: hogy minden, amit az én szegény agyam nem fog fel, az kívül van a természetben.

POPPER: Itt megint egy fontos témánál vagyunk: a kritika jelentőségénél. Az elméletet a nyelv segítségével teszük *kritizálhatóvá*. S ez az, ami kolosszális. Teljesen igazad van abban, hogy az evolúcióban két nagy szakasz különíthető el: az életé és az emberé. S az embert elsősorban a nyelv teszi. Mi a feltétele a kultúrfejlődésnek? A kritika. A nyelv által lehetséges a kritika, s aztán a kritika által fejlesztettük ki a kultúrát.

LORENZ: A nyelv által jött létre a tudás és így az akarás addig nem létező kollektivitása, közösségi jellege.

POPPER: Amíg nem tudtuk kívülről szemlélni elméleteinket, addig azonosultunk velük, s ezért nem tudtuk őket *bírálni*. A kakas nem tudja saját énjét megkülönböztetni az elvárásaitól, elméleteitől.

LORENZ: A kakas kinyír mindenkit, aki őt kritizálni akarja – mi azért ilyet nem teszünk.

POPPER: A kakas nem tudja kritika alá vetni elméleteit. Mi viszont például beszélgethetünk arról, hogy egoisták vagyunk-e vagy sem. A nyelv lehetővé teszi, hogy egy mondatot kívülről nézzünk, s megkérdezzük: helyes ez a mondat? Igaz? S a mondat valójában csak ekkor válik mondatná: valótlanágának lehetőségével, az igazságproblémával. Én egyébként a három bühleri fokozathoz egy negyediket is hozzáadtam: a nyelv *argumen-*

tatív funkcióját. Beszélgethetünk arról, igaz-e a mondat vagy sem. Akkor ez egy külön...

LORENZ: Magasabb kategória, a Nicolai Hartmann-féle rétegéptítmény értelmében.

KREUZER: Ez az a negyedik fokozat, amely aztán az embert voltaképp létrehozta? Hiszen a nyelv fejlődésének ez a negyedik foka hozza létre azt a bizonyos visszakapcsolást a hármasszámú világ, tehát kultúránk termékei és az agyunk között. S tulajdonképpen ott keletkezik az a magasabb, sajátos Én-tudat, amelyről beszélünk.

LORENZ: Én nem nagyon tudok az Én-tudatról beszélni, mert mindig fogva tartott saját énem tudata egy valószínűleg nagyon primitív kakas éntudat. Számomra sosem volt egészen érthető, hogy lehet valakinek identitásavara. Sem fenomenológiailag, sem személyesen nem érttem, de hát ez van, csak ezt tudom mondani.

POPPER: De hát egyik könyvedben – megjegyeztem – pont az identitásavarról írtál.

LORENZ: Ha tudományos teljesítményemben hanyatlást észlelek, és úgy látom, hogy nem méltó a közlésre, akkor – ahogy ez a borzalom nagyobb kéziratok befejezésekor rendszeresen megis – legelkeseredettebb ellenzőim írásait olvasgatom.

POPPER: Nekem ez ismeretlen.

LORENZ: Persze hogy ismeretlen: mert nálad hiányzik a kakaséntudat! Mert te nem vagy kakas, én meg az vagyok!

KREUZER: A beszélgetésben korábban azt mondtuk, hogy ez a fajta éntudat összefügg a tanítással. Akkor tudatosul, amikor tanítunk.

LORENZ: A magasabb éntudat természetesen összefügg a társadalommal. A magasabb éntudat összefügg azzal, hogy egy közösség hasznos tagja vagyok. És ez az, amiért én bioszociológus lettem. Magától értetődik, hogy a legmélyebb megelégedés tölt el, ha megértnek, főként ha a fiatalok értnek meg. Különös elégedettség ez nekem, boldog vagyok, amikor látom, hogy figyelmesen hallgatnak, és ráadásul értik is, amit mondok.

POPPER: (*Lorenz kutyáját simogatja*) Az ember szinte sajnálja, hogy nem tud ilyen viszonyt kialakítani egy kutyával. Hogy nem tud elmagyarázni neki egy szép elméletet.

LORENZ: Nekem ez nem olyan fontos. Ilyesmit nem várok el a kutyától.

Minden új a nap alatt

KREUZER: De ha Ön Ben Akiba állításával, tudniillik hogy semmi sincs új a Nap alatt, azt szegezi szembe, hogy minden új a Nap alatt, tehát ha a világ nyitott s így a tudomány is az, akkor azt is fel kellene tételeznünk, hogy a fejlődésnek olyan magas fokát érhetjük el, amelyről most még nem is álmodunk.

LORENZ: Most utolsó könyvemem dolgozom, címe: *Az emberi tényező leépítése*. Vannak bizonyos veszélyek, melyek ennek a fejlődésnek útjában állnak. Könyvem egész első részét a világtörténet meghatározatlanságának, megjósolhatatlanságának szenteltem, mert bor-

zasztó hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az út szükségképp felfelé visz. A gyakorlati ember csak a magtól a gabonáig, a tojástól a csirkéig ismeri a fejlődést, és ha elé tesznek egy családfát, mely az amőbától az emberig vezető utat szemlélteti, akkor meg van győződve hogy a bensőséges, jobb jövő eleve el van rendelve. És ezért kell az emberek orra alá dörgölni, hogy az evolúció épp elért szintjétől fölfelé és lefelé egyaránt visz út, hogy sehol sincs megírva, hogy esetleg nem most vagyunk-e a fejlődés csúcán, melyet eltömegesedés követ, s hogy esetleg a tudományos megismerés és haladás megreked az eltömegesedésben, és minden a természetvárákhoz hasonló, hátborzongató munkamegosztás felé halad.

KREUZER: A naiv optimizmusnak ez a hatásos cáfolata nem ok-e a pesszimizmusra?

POPPER: Nem. Épp ellenkezőleg. Ez felszólítás, hogy vegyük észre a lehetőségeket, és használjuk ki az esélyeket. Éppenhogya nem a pesszimizmusra ad okot. Én a legnagyobb veszélyt tulajdonképpen a pesszimizmusban látom, vagyis abban, hogy a fiataloknak állandóan azt próbáljuk bemagyarázni: rossz világban élnek. Szerintem manapság ez a legnagyobb veszély, még az atombombánál is nagyobb. Beszuggesterálják az embereknek, hogy rossz világban, hazug világban élnek, meg mit tudom én még mit. Történelmileg tekintve (ez az én véleményem) az eddig legjobb világban élünk. Természetesen rossz is ez a világ, mert létezik jobb, s az élet arra ösztökél bennünket, hogy egy jobb világ után kutassunk.

S ezt a kutatást folytatnunk kell, ami azonban nem jelenti azt, hogy a mi világunk rossz volna. Valójában nemcsak a világ szép, hanem a fiataloknak ma lehetőségük is van rá, hogy ezt a szép világot lássák. Úgy, ahogy erre korábban nem volt módjuk. Ez nagyon fontos.

LORENZ: Az orvosnak is gyakran kötelessége óva inteni másokat. Ez nem jelenti azt, hogy pesszimista. Nem pesszimizmus a kórt idejében észrevenni és figyelmeztetni rá. Azt mondják, kultúrpeszsimista vagyok. Ha valóban az volnék, egész nap csak a halacskaímmal és a libáimmal játszadoznám, és nem törném a fejem az emberiség alapvető kérdésein. Helyesen mondta Karl: a fő-fő veszélyek egyike, hogy a világ a fiatalság számára értelmét veszíti. Viktor Frankl is nagyon jól látja ezt, és küzd is ellene. Én mindig azt kérdezem, hogy mit lehet ez ellen tenni, s a leghatékonyabbnak azt tartom, ha a fiatalokkal megismertetjük a természet szépségeit. Lehetetlen, hogy aki ismeri a tavaszi erdő, a virágok szépségét, vagy egy állattörzs lenyűgöző bonyolultságát, az kételkednék a világ értelmében. A szédítő, korábban sosem tapasztalt mértékű fejlődés lehetősége éppúgy nyitva áll, mint az, hogy az emberiség természetek társadalmává züllik, annak is a legrosszabb fajtájává.

KREUZER: Minden új a Nap alatt.

LORENZ: Semmi sincs adva, és minden lehetséges!

FORDÍTOTTA MEZEY ANDRÁS

A KARÁCSONYI KÖNYVVÁSÁRON KAPHATÓ LESZ: ÍRÓK LÁZADÁSA 1956-OS ÍRÓSZÖVETSÉGI JEGYZŐKÖNYVEK

Négy, eddig nem publikált jegyzőkönyvet tartalmaz a kötet az Írószövetség 1956 júniusa és szeptembere között megtartott viharos üléseiről. Kevés ilyen hiteles irat maradt fenn az utókor számára; mindegyik parlamenti gyorsírók által készített szó szerinti beszámoló. A négy írószövetségi jegyzőkönyvből nemcsak az ellenzéki írók és a hatalom képviselőinek elkeseredett küzdelme bontakozik ki, hanem a Rákosi-rendszerrel szembeszegülő, az októberi forradalom szellemi előkészítésében döntő szerepet játszó írók – mint Déry Tibor, Benjámín László, Zek Zoltán és mások – portréja is kirajzolódik. E dokumentumok megmaradásáról sem az Írószövetség, sem maguk az írók nem tudtak, mivel az 1957-es megtorlások során valamennyit bűnjelként elkobozták a belügyi szervek. A jegyzőkönyvek utalásait okmányok és magyarázó jegyzetek segítenek érthetővé tenni.

A mintegy 420 lapos *Írók lázadása* az MTA Irodalomtudományi Intézetének kiadásában jelenik meg, az elmúlt évtizedek magyar irodalmi és kulturális életének történéseit feltáró, *Irányított irodalom* című könyvsorozat első köteteként. Ára kb. 200 Ft lesz. Megrendelhető levélben az Irodalomtudományi Intézettől (cím: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.).

„Apja sváb, anyja szerb, ő tehát magyar”

IRTA A „NÉMETORSZÁGBÓL »HAZA« MENEKÜLT ZSIDÓ”:

KÁLLAI ERNŐ

Bocsánat a kissé furcsa cí-
mért és szerzői jelzésért, de rögtön megmagyarázom mind
a kettőt. Van egy háborús katonakoromból való, régi jó
barátom, aki a címbe foglalt tréfás módon szokott engem
bemutatni, nevemmel együtt származásom faji összetevőit
és nemzeti eredőjét is bemondva. A másik idézetet viszont
a nyilas fő lapnak köszönhetem, amely egy kiállítás katalo-
gusához írt előszavammal kapcsolatban lezsidózott.

Az olvasó ezek után már megértheti azt, amit a nyilas
lapban való lezsidóztatásomra válaszképp gondoltam. Ezt
gondoltam magamban: Én zsidó? Hát nekem ugyan igazán
mindegy, hogy minek vélték, de azért olyan régi sváb mint
sokan közületek, ebadta nyilasai, én is vagyok.

Kell-e derekabb sváb név, mint az én apai részről való,
ősi családi nevem: *Kannengieszer*? Hátha rokona vagyok
annak a szép Dorothea Kannengieszernek, akinek híres
képmását valamikor Holbein festette meg. De ne menjünk
olyan messzire. Beérem én azzal a közeli sváb rokonsággal
is, amely Temesvár vidékén gazdag paraszti sorban él.
Olyan parasztok azok, hogy közülük például apai nagybá-
tyám, Nikolaus Kannengieszer fiatal korában feleségestől
minden évben több hetet töltött külföldi utazáson. No
azért nem bánom, nem akarok én hencegni, sőt szívesen
engedek a száz percentes sváb dicsőségből, és örömet
vállalom az anyai részről való szerb vérséget is, melynek
jeleként keresztlevelemben a *Kuzmanovits* név szerepel.

Kannengieszer-Kuzmanovits. Apja sváb, anyja szerb...
Hiába kerültem nyilasék jóvoltából a rosszhiszeműség és
butaság szerkesztette fekete listára, mint zsidó. Nem va-
gyok én zsidó, könyörgöm, csak egyszerű zsidóbérenc. De
ez aztán szívvel-lélekkel vagyok. Hiszen zsidóbérenc vol-
tomban a magyar művészeti és irodalmi értelmiség színe-ja-
vával tudom magam kitűnő társaságban, hogy a nagy
halottakat ne is említsük, elég nekem *Móricz Zsigmond* és

Bartók Béla zsidóbérencége mint erkölcsi támasz. Elég a
magam igazolására, hogy az ő csodálatos művészetükben
ismerek rá arra a magyarságra, amelyért ebben a hazában
élnem nemcsak érdemes, de kötelesség is. Mert hiszen,
nyilasék kegyes engedelmevel, nem „haza”, hanem való-
ban, idézőjelek nélkül menekültem haza Németországból.
Igaz, hogy az én i-betűs Kállai nevem mögött, amelyet
ama közismert, egykoronás-bélyeges kérvény ellenében
belügyminiszteri engedéllyel tíz éves kölyök koromban
ruháztak reám, mindössze 200 egynehány évi honpolgárság
rejlik, miután a Kannengieszerek csak 1723-ban jöttek be
Lotharingiából a temesi bánóság területére. De szerény
ember létemre az állampolgársági bizonyítvány mellett
ennyivel is beérem. Elvégre nem lehetnek mindenkinek
olyan honfoglalás korabeli, turáni ősei, mint azoknak a
hungaristáknak, akik „Pádország, heil Hitler”-rel köszöntik
egymást.

Száz szónak is egy a vége. Csakugyan hazamenekültem,
még pedig Berlinből, még pedig 1935 derekán, amikor a
harmadik birodalom már új, nagyhatalmi fényében ragyo-
gott. Senki sem üldözött, és mégis menekültem – magyar-
ságom szárnyain. Éppen ezért kérem az olvasó szíves
figyelmét ennek a nagyon személyes tárgyú írásomnak a
részére. Annyi zokszó esett azokról a disszimiláns hazai
németekről, akiket a hitlerizmus roppant faji vonzóereje
távolított el a faji gondolon felülálló, magyar nemzeti
eszmétől. Engedjék meg tehát, hogy egy olyan hazai sváb
mondja el a maga esetét, akiben ellenkezően éppen a hit-
lerizmus félelmetesen megszervezett, irtózatosszám- és
hangerejű, rotációs és hangszórós pángermán propagan-
dája ébresztette fel az alvó magyar nemzeti öntudatot. Igaz,
nemcsak ezt, hanem a szabadsághoz és a demokráciához
való ragaszkodás hitbeli, ellenálló erejét is. A hazai levegő
után való, hirtelenül feltörő vágyódásom egyet jelentett a
szabadabb levegő utáni sóvárgással. Nem mondom, ami
ezt illeti, elég csalódásban volt és van részem itthon is, de
erről még beszélhetünk. Való igaz, hogy tudatosan, nem-
zeti magyarrá éppen azok alatt a lelki és szellemi pöröly-
csapások alatt edződtem, amelyekkel a hitlerizmus a né-
metségi faji egységét kovácsolta. (Amelyekkel a hitlerizmus
fanatizált tömegnémetisége sújtott reám.) Ahelyett, hogy
agyonlapították volna, azért is feltámasztották bennem azt
a magyarságot, amely a weimari Németországban való,
több mint tíz esztendei tartózkodásom alatt majdnem
teljesen színtelenné, semlegessé vált.

Száz éve született Kállai Ernő (1890-1954). Ez a hagyatékában
található írás (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, MDK-C-I-
11/567) 1938-ban készült, s az alkalom, a kiváltó ok a szövegből
egyértelműen kiviláglik. Egy rövidebb változat *Asszimiláció vagy
disszimiláció?* címmel a *Korunk Szava* c. folyóirat 1938. december
15-i számában jelent meg (ezt közölte újra Forgács Éva a Kállai
válogatott írásait tartalmazó kötetében: *Művészet veszélyes csillag-
zat alatt*. Corvina, Budapest, 1981. 265-270.) A hagyatékban
fennmaradt szöveg mintegy 80 sorral gazdagabb. Személyes sorsá-
ról, világnézete alakulásáról Kállai ritkán vallott ilyen részletesség-
gel. – *Tímár Árpád*

Ez a nemzeti semlegesülés már a modern művészettel kapcsolatos írói munkásságomból is következett, amelyben a forma német, francia, olasz, orosz és holland jelenségei egyaránt szerepeltek. Igaz viszont, hogy a háború utáni évek Berlinjének minden világtáj felől egybeesődlő tárlatai és teljesen nemzetközi művészeti légkörre juttattam ahhoz a talán nem egészen terméketlen distanciához, amely lehetővé tette, hogy újabb festészetünknek a nyugati kultúráktól eltérő, sajátos nemzeti vonásait fölismerjem. Am ettől eltekintve, kétségtelen, hogy magyar öntudatomat a weimari Németország lassanként elaltatta, mivel soha nem is kérdezte tőlem, hogy nemzetileg voltaképp hova is tartozom hát. Csak a magyar állampolgárság kérdése szerepelt időről-időre, amikor lejárt útleveletem meg kellett hosszabbítatnom. És még valami – a Bartók Béla gyűjtötte magyar paraszti nótakincs, amelynek számos melódiáját már odakint is tudtam, és néha órák hosszat danoltam vagy füttyörészttem magamban. Az értelmi világ, amelyben már csak szakmabelileg is élnem kellett, idegen volt, de a lirizmus, amely ennek a világnak a tudat alatti mélyén lappangott, önkéntelenül is egyre csak a régi magyar nótákat kívánta. Am éppen ez az: ez a lirizmus csak a koronkénti, hangulati megbúvás, andalgás dolga, amolyan kis hazai, lelki kortyintás dolga volt. A magyar valósággal, a magyar sorssal való közösség felelős tudata egyre halványult bennem. Kezdtém már nagyon is otthonossá válni Németországban. Kívált, amikor a Majna vidékén vagy a rajnai Pfalz táján olyan tájszólást és olyan énekeket hallottam, amiket ugyanúgy még gyermekkoromból, temesi sváb emlékeimből tudtam. Végül is valami nagy, általános „deutsch-ungarisch” kiegyenlítőds és harmónia érzelmi levében kezdtem úszkálni. Ezért is ütköztem meg rajta, amikor egy ilyen értelmű és hangulatú cikkemet a *Verein für das Deutschtum im Ausland* folyóirata azért nem akarta közölni, mivel a magyar-német kapcsolatok rajzát túl idillikusnak vélte, tekintettel arra, hogy a szerkesztő szavai szerint „a magyarországi németiséget újfent nagyon szorongatja a magyar sovinizmus”. Éreztem, hogy kedélyes magyar-német komázással a nagy-német gondolat ránk nézve túl kemény élő céljaiba ütköztem, és ez meglehetősen elkedvetlenített. De a cikk azért mégis megje-

lent. Igaz, másutt, az azóta betiltott *Tägliche Rundschau*-ban, ahol azonban soká hevertették, úgyhogy csak 1933 tavaszán került sorra, amikor már az én hangulatos, privát magyar-német harmóniám a patetikus, pángermán harsonázás erejétől csörömpölve darabokra hullott, és halálos ridegen meredt rám az alternatíva: vagy-vagy. *Vagy magyar vagyok, vagy német.* De a kettő együtt nem lehetek.

Az első döntés akkor esett bennem, amikor rövidebb Hitler hatalomra jutása után egy művészeti írókból álló, szűkebb társaságban azt latolgatták, ki írhatna tovább az új rezsim alatt is. Engem is ide soroltak. Német kollégáim egyike hirtelen hozzám fordult: „Sie sind doch auch ein Deutscher, nicht wahr?” Önkéntelenül, majdnem csattanóan tört ki belőlem a válasz: „Ich? Wieso? Ich bin Ungar.” Pár pillanatnyi elfogult csend következett. Rám ez a váratlan kérdés és a magam spontán válasza úgy hatott, mint a villámcsapás. Egyszerre vakítóan éles világosság támadt bennem, amelynek fényénél az óriási fanatizált német faji tömegközösség képe mint az idegenség tátongó szakadéka meredt reám. Úgy éreztem, hogy ha most németnek vallom magam, akkor ez a szakadék mindenestől elnyel, és szabad ember voltommal együtt azokat a lelki arányokat is kioltja bennem, amelyeken belül az életnek eddig formáját és értelmét láttam. Visszarettemtem, és miközben önkéntelenül valamilyen lelki támasz után nyúltam, amelyben megfogódzhatnék, hogy az előttem tátongó, idegen mélységbe bele ne szédüljek – megváltó menedék gyanánt a magyarság fogadott magába. Az a magyarság, amely évek óta mint a lirizmus védett területe, mint amolyan lelki „Natschutzpark” már csak lappangva élt bennem, most forró, diadalmas zuhatag módjára tört fel a szívemből. *Csak haza innét!* Ez volt mostantól minden kívánságom.

Kérem, ne értsenek félre.

Nem akarok mellemet döngötte, dicséretes, jó hazafiként a fórumra állani. Ami velem történt, ez a hazaűző páfördülés nem hazafiasság, hanem természetes önvédelem dolga volt. Ha a nemzeti szocializmus nem kiviteli cikk, hanem a németiségnek szigorúan mérték szerint szabott, sajátos lélek és életformája, amint azt a harmadik birodalom vezető emberei mindig is hangoztatják, úgy az én önkéntelen visszarettenésem azt jelezte, hogy nem vagyok német. A hitlerista

Ö V A L A T T

Fésületlen gondolatok

STANISŁAW JERZY LEC

A máglyák fénye nem oszlatja el a sötétséget.

A gondolatlanság öl. Másokat.

„Felfelé esik az eső” – vallotta be a lábánál felakasztott ember. A jegyzőkönyvbe még az is bekerült: „Az igazságnak megfelelően.”

A hazaszeretet nem ismer határokat. Idegen határokat.

*Demoszthenész kavicsokkal a szájában is folyékonyan szóno-
kolt. Kavicsok! Nagy dolog!*

Az analfabéták kénytelenek diktálni.

Van-e joga az emberevőnek azok nevében beszélni, akiket megevev?

A Pegazus esetében a lovas szájába kerül a zabla.

eszmélet, a szellemi „vérpóba” nem fogott rajtam. Immunisnak bizonyultam. Vajon azért-e, mert a német véren kívül szerb vér is kering bennem? Nem nagyon hiszek a világszemléletek és hatalmi rendszerek biológiai magyarázatában. Tudok jó néhány tiszta származású, kiváló és szabad szellemű embert, aki soha politikával nem foglalkozott, és aki mégsem lelhetne többé honát a harmadik birodalomra lett német hazában. Viszont tudok színmagyar labancokat, akik még Hitlernél is nemzeti szocialistábbak akartak lenni, és közben az idegen minta alantás kontár, (operettszerű) másolatát, a csizma, az ököl és a véres szájú demagógia uralmát próbálták ráerőszakolni a mi nemzetünkre.

Mentől szervezettebben és gépiesebben működött a hitlerizmus német tömegkultusza, annál hívogatóbban szólt bennem a magyar érzés, az ősi parasztnóták egyénhez szabott és mégis nagy, népi távlatokat idéző, szabadon szárnyaló, természetesen szépsége. Egy orosz szobrász ismerősöm mondta egyszer, amikor néhány ilyen nótánkat füttyörészttem a kedvéért, hogy e nótákon át látatlanul is ismerni véli és szeretnie kell nemcsak népünket, de tájainkat, falvainkat és életünket is. „Nagyszívű, szabad és büszke, de végtelenül melankolikus, tehát sokat sanyargatott nép lehet a magyar.” Ha ez a szobrász orosz létére, aki soha nálunk nem járt, történelmünket hírből sem ismerte, egyébként pedig mindössze Munkácsyról, Petőfiről és Jókairól hallott valamit harangozni – , ha ez az orosz, mondom, pusztán néhány régi magyar paraszti nóta alapján olyan mély vonzalmat érzett országunk és népünk iránt –, úgy bizonyára meg lehet érteni, hogy ezeknek a nótáknak reám nézve ott, az idegen újnemet világban milyen mérhetetlenül sokat kellett jelenteniök. A hitlerizmussal szemben támadt nemzeti visszahatásban ők tartották a legtisztábban a lelket. Méltósággal és gráciával teljes hangzatkban felmérhetően, úgyszólván kitapintható konkrétum gyanánt éltem át a magyarság lénybeli alapképletét, legbensőbb alkatát. Ez a benső alkat a maga nemes arányaiban, a maga mélyen zengő, szélesen, messzire ringató érzelmi sodrában és fordultatos, ütemes lendületében annyira más volt, mint a körülöttem zajló hitleri világ, hogy elég volt csak kissé is megpendítenem, a propaganda legfelfokozottabb német faji és hatalmi hangorkánja közepette is meghittem és vonzóan, utat jelzően szólt hozzám, mint magyar voltom csalhatatlan bizonyosága. Nem volt az a tudatos, értelmi, művészeti

és humanista érvelés, amely jobban megerősített volna a hitlerizmussal szemben való elzárkózásomban, mint az ősi magyar népdalkincs, melynek birtokában voltam és amely legmélyebb nemzeti ösztöneimet mozgósította.

Holott ugye félig sváb, félig szerb vérségű vagyok! Az idegen vér, ha vízzé nem is, de magyar nemzeti érzéssé úgy látszik, mégis válhat. Hiszen a magyar szellemi, politikai és hadi történet éppen elég nagyszerű példával szolgál erre vonatkozólag. A világért sem óhajtom kisemberi voltomat ezekkel a kimagasló magyar tüneményekkel összemérni. Csak azért említem őket, mert ahhoz, amit a magyar történelem különböző ágazataiból tudok, hozzáadhatom a magam közvetlen, benső tapasztalatát is.

Az „apja sváb, anyja szerb, ő tehát magyar” paradox tréfáját szeretném megvilágítani. Talán nem érdektelen kérdés, hogy az idegen vérségű magyar állampolgárból, aki idegenbe kerülve nemzetileg már-már elkallódik, hogyan csattan ki váratlanul és teljes erővel a nemzeti érzés. Ennek a pálfordulásnak természetesen annyi különböző módja lehet, ahány embert ér. Az én esetem csak egy a sok, reméljük, a nagyon sok közül. Vagy úgy van talán, hogy a disszimiláns hazai németek magyar nemzeti elhidegülését egyensúlyozandó, néhányunkban, akik ugyancsak svábok vagyunk, az asszimilációnak annál tüzeesebb lángot kell vetnie? Olyan lángot, amely ezerszer inkább olvasztja be a magamfajta svábot a kicsiny, szegény, szociálisan elmaradt magyarságba, semmint hogy ez a sváb tagja kívánna lenni a hetvenöt vagy akár százmilliónyi, világhatalmi németiségnek.

Mégiscsak különös vonzoreje van ennek a megfoghatatlan és a maga történeti kildetésének útján bizony éppen eléggé tántorgó magyarságnak. Igaza volt a *Verein für das Deutschtum im Ausland* berlini szerkesztőjének, aki a magyar–német harmóniáról elmélkedő cikkemet visszaütöztette –, igaza volt, amikor beszélgetésünk folyamán azt mondta: „Merkwürdig, wie gross die seelische Anziehungskraft der kleinen ungarischen Nation selbst heute noch ist, und gerade auch auf unsere deutschen Volksgenossen.” Örvendek, hogy ezt a megállapítást mint volt „német néptárs” legalább a magam részéről teljes egészében igazolhatom.

Egy sor nullából könnyen alakulhat láncc.

Törpék előtt mélyen kell meghajolni.

A kannibálok azokat szeretik a legjobban, akikben semmi gerinc.

Bátor ember: a zsarnok kezéből eszik.

Némely emlékműfelirat idővel úgy hangzik, mint egy körözés.

Nem igaz, hogy az ember magányos! Valaki mindig figyel.

A rendőrállamokat nem kizárólag rendőrök lakják.

Aki szemellenzöt hord, gondoljon arra, hogy a készlethez zablá és ostor is tartozik.

Láttam olyan bábukat is, akiken zsinór helyett bilincsek voltak.

Mikor valamit szétesés fenyeget, szögcsővel tartják egyben.

FORDÍTOTTA BOJTAR ENDRE

Az asszimilációnak nyilván sokféle, gyakran igen bonyolult útja van. A milléniumi illúziók értelmében való, felületi asszimiláción természetesen én is hamar átestem, fiatalon, éretlenül, akárcsak holmi gyermekbetegségen. De tudatosan először főiskolás diák koromban Ady költészete révén lettem magyarrá – , mégpedig lázadó magyarrá. Egy öreg, megkövült konzervatív gondolkodású professzorom, isten nyugosztalja, valamit megsejthetett ebből, ami akkoriban véghezment bennem, mert egy szép napon előadás közben egyszerre csak rám mordult: „Kállai úr! Maga... maga... maga vigyorgó demokrata!” Lehet, hogy tudtom nélkül elmosolyodtam azon az ásatag történelemszemléleten, amellyel hallgatóit tartotta. Hogy vigyorgóan vagy sem, azt nem tudom, de hogy demokrata voltam, az bizonyos. Én, a temesi sváb, a magyarság lényének és sorsának egész valójával, súlyos szociális és nemzeti problémáival tudatosan először a *Nyugat* és uram bocsáss, a *Huszádik Század* hasábjain találkoztam. Ady és Móríc Zsigmond voltak az én első, tudatosan imádott magyar isteneim. Az ő mély gyökerű magyarságuk juttatott Kemény Zsigmond és a régi magyar költészet ízére. Csáth Géza zongorajátékában és, milyen furá körülmény, a Galilei-körnek (amelynek különben tagja sem voltam) egy hangverseny estéjén hallottam az első, Bartók gyűjtötte régi parasztnótákat és az akkor még fiatal mester első kompozícióit. Nem Bartókon múltott, hogy a magyar származású úri középosztály akkor még hallani sem akart róla. Ma is boldog vagyok, ha visszaemlékszem arra az ígéretre, amelyet ezeknek a kis zongoradaraboknak a hallatára éreztem. Ady, Móríc Zsigmond, Bartók Béla: ők ébresztettek tudatosan magyarrá, és pedig a népi magyarságért, a demokráciáért és a modern városi kultúráért lelkesülő magyarrá. Tévednek azok, akik azt hiszik ma, hogy népi érték, demokrácia és urbanizmus egymással szükségképp, lényegileg összeférhetetlen, szét húzó fogalmak. Kár volna, ha a magyar élet sajátos, beteges tüneteit gyógyítani akarván, a páciens agyonoperálnók.

Két külföldi utazás (Egyesült Államok, Anglia, Skandinávia) csak megerősítette bennem azt a demokratát, akivé tudatossá lett magyarságom révén váltam. Meg is kaptam érte, ami dukált. Egy vidéki város gentry-alpolgármestere már 1913-ban fejemre olvasta, hogy én is afféle zsidó-magyar vagyok. Igaz, hamarosan megbékélt velem, sőt bocsánatkérően meg is ölelt, amikor kiderült, hogy nem vagyok ellene sem a jó bornak, sem a jó nótának. A változatosság kedvéért viszont az történt velem a háborúban, amikor egy szolgálati helyen jelentkeztem, hogy az öreg, népfelkelő százados-parancsnok, régi vágású, kedves vidéki úrfajta, a nevem hallatára kitörő örömmel fogadott. „Kállai?! Szervusz öcsém, tán a nagykállói Kállayakhoz tartozol?” Amire, mit tehettem egyebet, tisztelettelően azt feleltem, hogy a Temes megyei Kannengieszerekhez tartozom. Szegény öregúrnak nagyon leesett az álla. Így járhat az ember magyarosított nevű sváb létére. Így támad az asszimilációnak némi humoros mellékíze.

De én azért nagyon komoly magyar voltam. A háborúba, igaz, rezignáltan mentem. Úgy láttam, meglehetősen mindegy, hogy melyik világhatalom üledik ránk: a távlatok mindenképp tragikusak voltak. A forradalmak alatt és után riadtan kapkodtam a fejem és kémleltem az eget: mi van ennek a szerencsétlen nemzetnek a csillagzatába írva?

A háború után német származásomra való tekintettel a később Ausztriához csatolt Sopron megyei Nagymártonba neveztek ki polgári iskolai tanárnak. Nem mondhatnám, hogy ama bizonyos vérségi kapcsolat jelében lelkileg is rokoni környezetben éreztem volna magam. Hiába kínált föl engem a kultuszminisztérium, hogy úgy mondjam, tálcán: íme, itt az új német nemzetiségi iskolapolitika első hírnöke, az új tanerő, a német testvér! Hiába voltam az egyetlen tanár a községben, aki a nép nyelvén beszélt. Nem tudtam közelebb férkőzni ezekhez a kicsinyes, bizalmatlan, mogorva és kapzsi héanc paraszthoz. Úgy fogadtak, mintha ellenséges megszálló csapathoz tartoztam volna. Még szobát sem adtak bérbe. Örültem, amikor német testvéreimet ott hagyhattam és magyarabb tájakra költözhettem.

Am amikor 1920-ban tanulmányi szabadságra Németországba kerültem, úgy látszott, hogy rajtam is beteljesül a vér parancsa. A nemzetileg semleges weimari világban az én „Nyugat” ébresztette, demokratikus magyarságom idővel nagyon elhalványult. Már ott tartottam, hogy végleg felülke-rekedik bennem a sváb. Hogy ennek mégis pontosan az ellenkezője történt, azt a hitlerizmusnak köszönhetem.

De nem olyan egyszerű megtért asszimilánsnak lenni, ha az ember a magyar nemzet képében egyúttal a népi és polgári demokrácia és a szabadság megvalósult eszméit szeretné látni. Alighogy hazatértem, hamarosan rádöbbentem a keserű magyar valóságra. Hol van ez a valóság a régi népdalok szépségétől, amelyben a hitlerizmus győzelmes áradata közegette olyan biztatón és hívogatóan éreztem a magyarság szívemhez szóló üzenetét? Tájait, népi értékeit mint mindig, most is gyönyörűeknek találtam. De a feudálkapitalizmus antiszociális, tehát végeredményben nemzetellenes uralma, a városi és falusi nincstelenség borzalmai, az üres, neobarokk sallang és szólamkultusz, a „kérlek alássan”, a tetszikezés, az „alázatos tisztelet” copfos, szervilis modorcikornyái, az úrhatnáság és címkőrség nevelés, koramúlt csökevényei, az áporodott társadalmi légkör, a művészet puha, lagymatag passzivitása és újdonsült, hamis akadémizmusa: mindez súlyosan próbára tette bennem az újra asszimilált magyarságot. Hónapszámra, évszámra dermesztő nemzeti borulátás nyomott a földre. Nem tudtam, hol a helyem, mi a célom, tennivalóm ebben a hazában. Dühös, tehetetlen lázadás fojtogatott. Hiába, nem lehet tizenöt esztendeig büntetlenül távol lenni hazulról. Soká tartott, amíg a magyar lirizmus megemésztette a jórészt élvezhetetlen magyar valóságot. Soká tartott, amíg kiismertem a „dűrgést” és világosan kitapasztaltam, hogy hányadán vagyok, rosszban és jóban.

Az elhatározó lendületet a komoly belső revízióban való hitem adta. Amióta úgy látom, hogy nálunk is mozog végre a föld, és megindul a magyar élet rettentő szociális fekélyeinek gyógyítása, azóta végérvényesen, tudatosan vállalom hazatértemet. Most már látom, hol, melyik ponton kell állnom a sarat. Most már tudom, hogy miért öröm és virtus itthon – még verekedni is. Hogy a német vér ezt a magyar nemzeti tudatot többé el nem moshatja, ahhoz kétség nem fér. Ez a disszimiláció engem már nem fenyeget. Csak Páris fáj néha, mégpedig nagyon. No de ezt a fájdalmat sokan ismerik a vérbeli magyarok közül is. Mégpedig nem is a legsilányabbak.

ÖRÖK MOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET BUDAPESTI FILMMÚZEUMA

1990. NOVEMBER HAVI MŰSOR

Luis Buñuel életmű sorozat I. rész

Fritz Lang '100

A magyar kísérleti film története I. rész

(1920–1945)

A HÓNAP FILMJEI

Banovich Tamás: Az eltűszentett birodalom (1956)

Az utolsó, még „dobozban” lévő magyar film első nyilvános vetítése: november 17.

Marco Ferreri: Nagy zabálás

Volker Schlöndorff: A bádogdob

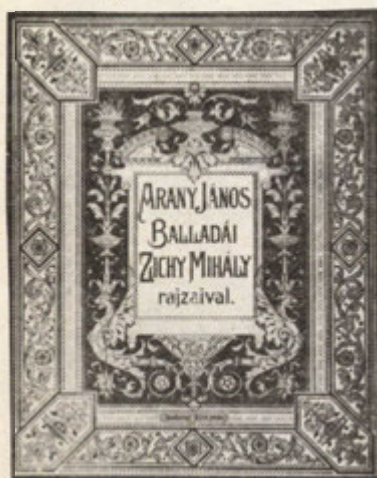
A RÉSZLETES PROGRAM ÉS A JEGYVÁLTÁSRA JOGOSÍTÓ TAGSÁGI IGAZOLVÁNY KAPHATÓ A VETÍTÉSEK HELYSZÍNÉN, A MÁTRA MOZIBAN (BUDAPEST VII. ERZSÉBET KÖRÚT 39.)

ÖRÖK MOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET MOZIJA

Arany János balladái
Zichy Mihály rajzaival

A negyedik, záró album!

Négy ballada Zichy Mihály kézírásában!
KERESSE A KÖNYVESBOLTOKBAN!

AZ

EÖTVÖS UTCAI OKTATÓ GM

levelező és kiscsoportos
FELVÉTELIRE, ÉRETTSÉGIRE
ELŐKÉSZÍTŐ TANFOLYAMOKAT
indít

MAGYAR, TÖRTÉNELEM,
ANGOL, NÉMET, FRANCIA,
OROSZ, LATIN,
MATEMATIKA, FIZIKA,
BIOLÓGIA, KÉMIA
tantárgyakból.

Kérjen tájékoztatást levélben,
telefonon munkaidőben 111-4573,
vagy személyesen

hétfőn és csütörtökön 17–19 óra között:
1067 BUDAPEST, EÖTVÖS UTCA 42. I. 9.

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A NOVEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

(Némafilm) Párhuzamos
életrajzok

– Részletek Jeles András
forgatókönyvéből

Tarkovszkij
és a képzőművészet

Én a férfi
– Andy Warhol filmjeiről

A tündérek nemlétéről

KARÁTSZON GÁBOR

„Mostanra vált időse-rűvé”, gondolta, nagyon elégedetten, ahogyan idézni kezdett a saját régebbi kéziratából. Vagyis hát: kigépelni egy részletet egy régi gépelésből. „Ez éppen jó lesz publicisztikának.” Elfogta az írógépelés öröme, mint szinte mindig, valahányszor mégiscsak leült az Olympiája elé. „Blake tudta, hogy a kérdéseknek mindig attól kell kiindulniuk, akik fölteszi őket. Kiszakította magát ezzel az eleve adott-nak tekintett összefüggések közül. Az ember csak egocent-rizmusában vonta vissza magát a természettől. Hiszen a »természet« pusztán aztálta »természet«, hogy az ember visszavonta magát tőle; amivel, ezzel a visszavonással, csak ugyanazt mondjuk, mint amikor az embernek a természetbe való alázuhanásáról beszélünk. Egyszer csak itt az idegenség.”

Főállt, bámult kifelé az ablakon. Odalent csak úgy tombolt a Nagykörút.

„Szorongásunkat aligha csökkentheti az a föltevésünk, hogy a tragikus esemény valószínűleg sohasem »történt meg«, hanem hogy, épp ellenkezőleg, maga a szituáció hoz létre folyton tragikus eseményeket. Visszahúzódása által az ember kísértetté változott. A kísértet olyan külsőképp ugyan megformált lény, amely önmagát önmagában nem leli. A magához hasonló társaságában, akikkel fönntart azért valamiféle – állandóan összeomlani kész – többszámot, a »természet«-ben mint átértett, de immár soha át nem élhető szintérben csak úgy mozog; örök, sokszoros szolgátságban. Fogalmi már ezután mindig csak általvezet-nek rajta, soha nem vezetnek oda hozzá. Úgyhogy az az először csak anekdotikusnak ható életrajzi adat, amely szerint Blake »a szellemi lét egész dühével« haragudott Rembrandtra (amit persze hajlamosak volnánk azzal men-tegetni, hogy nem sok művét ismerhette eredetiben), itt hirtelen nagy jelentőségű kritikává komolyodik. Ha az imént, látszólag gyanútlanul, azt mondhattuk, hogy Rembrandt a jelenségek egész sokszerűségét visszavezette Isten-re, akkor most kiderül, hogy Blake számára maga a vissza-vezetés a sátáni művelet.”

Elégge terjedelmes kézirat volt, időről időre Rembrandt is fölbukkant benne.

„Végül is, amikor Isten a Nietzsche idejében *de facto* kivonult az európai történelemből, ő sem úgy vonult ki belőle mint Isten, hanem mint az Óreg Tündér, kullogva a többiek, a már régebben s talán éppen az Ő nevében kiűzöttek nyomában. Blake haragja, Blake angyalai, tündé-rei, nimfái és driádjai arra vallanak, hogy itt, az átleskült hollandi racionalitáshoz képest, valami más-ság van jelen.”

Keresztülvágva szobája rendezett zürzavarán a könyves-polchoz lépett, és előhúzta valahonnét a magasból az Anthony Christie *Chinese Mythology*-ját.

„Évszázadok óta tündérek nélkül élünk.”

Ha ezt most elfogadja a 2000, akkor azzal a múltkori angyalossal, meg amit csináltam a *Vigiliának*, két flekk, a körkérdésre válasz, meg amit a *Ligetek*, „Világvége után”, meg amit még meg kell írni a *Múlt és jövőnek*, „Auschwitz mint kép”, beszámoló a saját pécsi előadásomról, majdnem egy novella, kiszámolta az ujjain, az összesen öt írás, tulaj-donképpen „ugyanarról”, csak más-más tónusban vagy mi, más-más zörejek, ha ezek kb. egyszerre megjelennek, összejöhet belőlük egy ilyen hangzat, *Hommage à John Cage*.

Megtalálta közben a könyvben azt a képet.

A fairy walking on the waves: „Hullámokon járó tündér. A kínai buddhizmus a tündéreknek – hegyek-vizek lakói-nak – különös fontosságot tulajdonított.”

Ki kéne már pucoválni végre ezt a gépet.

„A valóságnak egyáltalán valami jellegzetes hiánya ez. Akaratlanul is némi sejtelmes életet, sőt szinte kézzelfog-hatóságot kölcsönzünk a tündéreknek pusztán azzal, hogy szóba hozzuk őket. Mindjárt a tündér mint mitikus lény, mint képnek vagy novellának témája jelenik meg, bizonyos stilizációban, holott a tündért éppen a tündérlét tagadásá-ban kell megközelítenünk; a festészetben például nem mint körülrajzolható figurát, hanem mint a kép terének az évszázadok folyamán egyre fokozódó ellaposodását. Hi-szen, s nagyon régóta már, a tündérek lényege az, hogy *nincsenek*; mint nemlevőkről gondolkodunk rólunk. Mint nemlétező áll ott a tündér az élet kellős közepén.”

Slafrokban ült az írógépnél és mosolygott.

– Csak éppen ezt nem szabad kevesellni – mondta ma-gának. – Unom már ezeket a veszekedéseket. A régi kínaiak értették, hogy van ez. A dolgok lényege az üresség: a valami a semmi nélkül hajítófát sem ér. Tűrhetetlenül elvalóságosodik. Önnön dugánkba dőlünk ezekben a hónapokban. Úgy beszélnek a magyarságról satöbbi, zsidó-ságról, románokról mint csupa tényről. A buddhizmus szerint a dolgok örökre titokzatosak maradnak. „*Ó Szub-húti*, mondja a Buddha, *a múlt elméje elérhetetlen; a jelen és a jövő elméje is elérhetetlen.*” Így aztán, tulajdonképpen, el sem lehet rontani őket. De *valami* azért elronthatunk. Önmagunkat talán. Márminthogy azt a nevezetes egocent-ritást. A nemlét nagyon is van; fölűdít; adódik. Hiba volt ezt kihagyni a számításból. Persze hogy mindeneket a polaritás éltet, *jin-jang*, s az ember úgyis valamelyik pólu-

son áll, vagy férfi, vagy nő, na de hogy ennyire? Tele van a fülünk rádiódumával.

„Mert kilépünk az életből, így vagyunk szubjektívak. S most mondhatatlan irtó érzünk a természetnek azon a helyén, amelyről kiléptünk. Az ember mint kísértet s a nemlétező tündér néznek egymással farkasszemet. Ez a farkasszem-nézés: ez a világ.”

Tündérek és angyalok számításba vétele nélkül nincsen normális politikai élet.

Magyarország, hiába hogy ott élte le az életét, még mindig rejtélyes és távoli volt neki. Tán ezért emlegette folyton a régi Kínát. Magyarországra csak lábujjhegyen lehet bejutni. Különben egyszerűen eltűnik. Bár meglehet az is, hogy *eleve nem létezik*: épp ebben van a titka.

Nem mintha azt gondolta volna, hogy „ért a politikához”. Csak iszonyodott minden *előtérítéstől*. Ami nem azt jelenti, mondta magának, hogy bárminek is *háttérben* kéne maradnia. Csak: minden messze van. Csak ennyi az, amit egy tájképfestőnek valamikor tudnia kellett. (Európában kevesen voltak ilyenek.) Attól azért még tudta, kire fog szavazni, de ez nem ide tartozik. Vagy: nagyon is; csak ennek sohasem fogunk a végére jutni.

„A bensőségességnek még a gondolata sem igen merülhet föl a továbbiakban. Unalmunk világundorra fokozódik, a végén talán az öngyilkosságig is eljutunk, amelyben, úgy lehet, a sarokba szorított tündér út vissza ránk (»gonosz tündér«). Nem tudunk róla, hogy *ez az egész* lehetne-e másként is, mint ahogy van; kilépésünk egyszerűen a konfrontáltság ténye: hogy ott van valami velünk szemben. *A tárgy van ott*. Általa pedig a természet mindenkor adott helyén szubjektumhiány – és semmi több.

Mintha bizony ezzel a pótolhatatlan hiánnyal együtt lehetne élni! Csakhogy nélküle, e hiány nélkül, még kevésbé lehet. És mégis úgy teszünk, mintha megfeleltünk volna róla, mintha csak arról, ami negatív-nincs, ami minden várakozásunk vagy szorongásunk ellenére sem lép elő soha, azt tudnánk, hogy valóban, pozitív-nincs.

Talán a kezdetektől úgy volt csak velünk, mint a lét fátyolába szőtt pusztá jel vagy jegy. Csakhogy, amint maga a természet is, *felőlünk nézve*, mind lényeg-telenebbé, úgy vált a tündér nemléte is egyre-egyre kínzóbbá, és most már mint ilyenről kellett megfeleledkeznünk róla, a most már nemcsak egyáltalán a létben, hanem az anyatermészet mélyén is elveszett személyhiányról, *sic!* Ez a kettőzött vesztség (bármilyen ostobán hangzik, *egy nemlétező az, amit még el is veszítettünk*) az abszolút irrealitás érzetét váltja ki a kétségbeesését tudomásul venni nem akaró szemlélőből. Annak a híres elfojtásnak a tündér kitagadása az ősfarmája, kiinduló eseménye. Vagyis hát, először megtagadtuk a semmit, utána meg a tündért. És létrejött az átpolitizált világ. Ott nyugszik, feltámaszthatatlanul, az elfelejtett személyhiány – a vádló. Kukkot sem értünk az egészből; vágyaink azonban annál hevesebbek, mennél inkább tagadja értelmüket a maga birtokán berendezkedni kívánó okoskodás. Elvakultan követnők az elűzött Hágár nyomát, de nem tudjuk már, merre menjünk ebben a sivatagban.

Tévedés volna hinni, hogy a festészet alapkérdését, azt ugyanis, *hogy egyáltalán miről szól*, meg lehetne oldani nélküle; holott a festészet nem más, mint engesztelőáldozat, vagy, mégis, mentőakció, annak a lénynek az érdekében, akit a megismerés tárgyiasító folyamata mindjárt az első lépésnél kiolt vagy betemet.”

2000 ESTEK

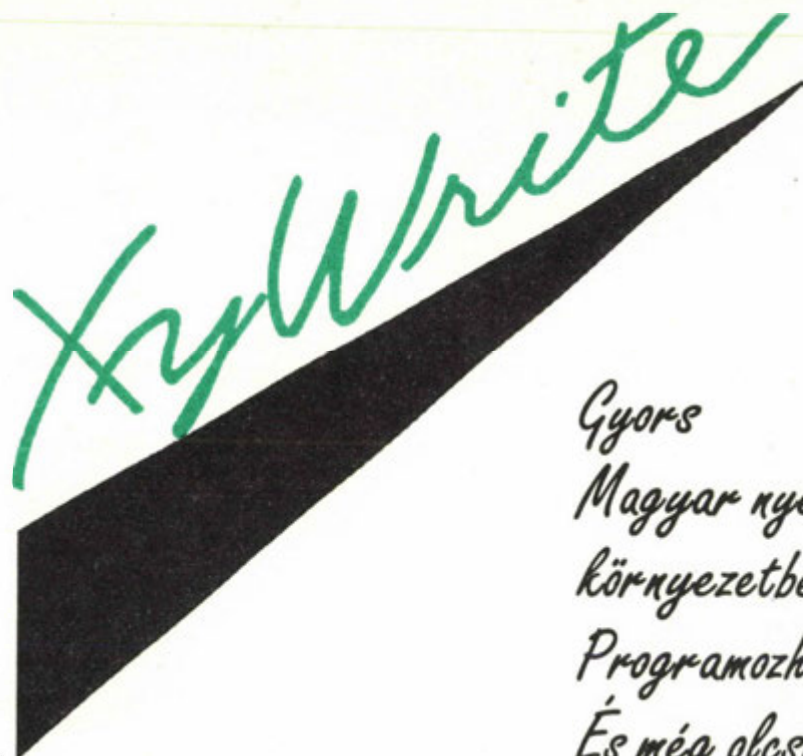
A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja novemberben is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél nyolckor, a Kamarateremben.

November 16-án pénteken a 2000 és kedves barátja, El Kazovszkij képzőművész lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni, hogy miféle név ez, hogy miért jár mindig David Bowie-jelvénnel, hogy mitől Dzsán egy panoptikum, és hogy melyik várost szereti jobban, Nyiznij Tagilt, vagy Rómát.

MARGÓCSY ISTVÁN

SZILÁGYI ÁKOS

*Gyors
Magyar nyelvű
környezetben működik
Programozható
És még olcsó is!*

Az XyWrite szövegszerkesztő a terjedelmes szövegeket író, sok témával dolgozó embernek készült. Az egyszerű levélírástól speciális feladatok megoldásáig (például tudományos dolgozatok, forgatókönyvek), sokféle igényhez alkalmazkodik. Ideálisan alkalmazható az elektronikus kiadványszerkesztésben, mert nincs olyan fényszedő rendszer, amely ne fogadna el XyWrite szöveget. Parancsai egyszerűek, logikusak, könnyen használhatók. Egy óra tanulás után már a kezdő is dolgozhat az XyWrite programmal. Egyetlen billentyű lenyomásával a felhasználóbarát help üzenet segíti a munka folytatását.

Az XyWrite gyors és hatékony, a szövegblokkok könnyedén mozgathatók, másolhatók. Egy pillanat alatt lefut a keresés és szócsere. Egyszerű billentyűzéssel ugrálhatunk a megjegyzések, lábjegyzetek között. Az ablaktechnika révén egyidejűleg akár kilenc szöveget is szerkeszthetünk. A többször használt szövegrészek tárolhatók és visszahívhatók, időt takarítva meg a felhasználó számára.

A képernyőn megjelenik az aláhúzás, kövér szedés, középre igazítás, új bekezdés. Sokat segít az automatikus elválasztás és a kivételszótár, a magyar helyesírás ellenőrzés fejlesztés alatt áll.

A programot forgalmazza:

1011 Budapest, Iskola utca 8.

Telefon: 115-3061

Telefax: 115-5087